

К-140587289469/

133

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 133

ІСТОРІЯ КПС

ВИПУСК 12

67 коп.

8

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 133

ІСТОРІЯ КПРС

ВИПУСК 12

Г-14038

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Іср. № 289469/133

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
Х А Р К І В — 1975

У віснику вміщено статті про багатогранну діяльність Комуністичної партії у дожовтневий період і період Великого Жовтня, громадянської війни і соціалістичного будівництва, а також протягом останніх 10—15 років.

Автори висвітлюють керівну роль КПРС масами, показують різноманітні форми і методи мобілізації їх на виконання поставлених завдань.

Вісник розраховано на викладачів вузів.

Редакційна колегія:

проф. *І. Ш. Черномаз* (відповідальний редактор), проф. *Г. Н. Попов*, доц. *В. І. Танцюра*, ст. викладач *В. О. Корнілова* (відповідальний секретар).

Адреса редакційної колегії:

Харків-3, майдан Дзержинського, 4, університет

Редакція гуманітарної літератури
Зав. редакцією *Г. І. Шинкаренко*

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 133

История КПСС

Выпуск 12

(На украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»
Издательство при Харьковском государственном
университете

Редактор *А. Х. Балабуха*
Технічний редактор *Г. П. Александрова*
Коректори: *Г. В. Євлахова, Л. П. Пипенко*

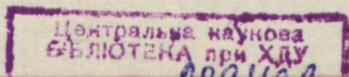
Здано до складання 19/IV 1975 р. Підписано до друку 28/XI 1975 р. Формат 60×90^{1/16}. Папір друкарський № 1. Умовн. друк. арк. 9. Обл.-вид. арк. 9,7. Тираж 1000. Замовлення 5-172. БЦ 50398. Ціна 67 коп.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа»
при Харківському державному університеті.
310003, Харків, 3, Університетська, 16.

Надруковано з матриць Книжкової фабрики ім. М. В. Фрунзе в Харківській міській друкарні № 16 Обласного управління у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі. Харків, вул. Університетська, 16

Зам. 2831.

© Харківський державний університет, 1975.

**КРИТИКА В. І. ЛЕНІНИМ ОПОРТУНІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ ЛІКВІДАТОРІВ
У ПЕРІОД ВИБОРІВ ДО ІV ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ**

Непримиренна боротьба партії більшовиків на чолі з В. І. Леніним проти однієї з опортуністичних течій в РСДРП — ліквіда-торства мала величезне значення для російського революційного руху.

Яскравою і повчальною сторінкою цієї боротьби є діяльність більшовиків під час виборів до ІV Державної думи. Цієї теми певною мірою торкалися автори перших історико-партійних праць 20—30-х рр. [11; 14; 15; 16], але вони в основному висвітлювали історію російської соціал-демократії. Подальше дослідження на-було поширення у літературі 50—60-х рр. [12; 13; 17; 18; 19; 20; 21]. Автори приділяли основну увагу боротьбі В. І. Леніна проти ліквідаторів з організаційних питань. Мета даної статті — показати критику В. І. Леніним ідейних основ тактики ліквідаторів у пері-од виборів до ІV Державної думи.

Вибори до неї, призначені на осінь 1912 р., збігалися з новим революційним піднесенням у Росії. У цих умовах основним завдан-ням партії було широке розгортання нелегальної і легальної ді-яльності з метою політичної освіти народу і згуртування передових робітників у армію «свідомих борців нової російської революції» [8, т. 17, с. 436]. В. І. Ленін вважав участь більшовиків у вибор-чій кампанії «... природною, неминучою, злободенною «зачіпкою у такій роботі» [3, т. 17, с. 233].

Основні завдання більшовицької партії на виборах визначила VI (Празька) Всеросійська конференція: соціалістична пропаган-да, самостійна організація пролетаріату і зміцнення гегемонії ро-бітничого класу у революційному русі. Гаслами соціал-демокра-тичної виборчої кампанії стали основні вимоги програми-мінімум: демократична республіка, восьмигодинний робочий день, конфі-скація усієї поміщицької землі [див. 10, с. 330—331]. Суть вибор-чої програми більшовиків В. І. Ленін виразив двома словами: за революцію! [див. 3, т. 17, с. 239].

Здійсненню вказаних завдань перешкождали поліцейське переслідування, відсутність політичної свободи, дезорганізаторська діяльність ідейних противників партії, перш за все меншовиків-ліквідаторів, які групувалися навколо легальних газет і журналів «Голос Соціал-Демократа», «Наша Заря», «Дело Жизни», «Живое Дело», «Луч». Захоплені хвилею буржуазного дезертирства, вони посилили пропаганду угодовської тактики, основи якої було закладено ідеологами меншовизму задовго до нового революційного піднесення. Суть її зводилася до спроби переглянути і «урізати» революційну програму, обмежити діяльність партії «легальними» рамками столипінського режиму. Сприятливим моментом для здійснення своєї реформістської мети ліквідатори вважали вибори до IV Державної думи. Ось чому з середини 1911 р. їх увага була зосереджена переважно на питаннях виборів. У статтях на цю тему особливо активно проявлялася опортуністична ідея про «мирну перемогу» «культурного капіталізму» в Росії і «безглуздість» нової революції. Завдання робітничого класу ліквідатори вбачали у тому, щоб, використовуючи думську кампанію, допомогти буржуазії перетворити царську монархію у «режим справжнього буржуазного конституціоналізму» [22, с. 46]. Особливо реформістська концепція меншовиків була виражена у статті колишнього більшовика, який перейшов до меншовиків, — ренегата Рожкова.

Погляди опортуністів на перспективи суспільного розвитку Росії по суті нічим не відрізнялися від кадетської проповіді реформізму. Вони також свідчили про зв'язок ідеології ліквідаторства з їх попередниками — «економістами».

Під час виборів до Думи продовжувалася стара суперечка між більшовиками і ліквідаторами з питань про долю історичного розвитку Росії, «про всю програму, всю тактику, весь характер партії, вірніше про дві партії, про *соц.-дем.* робітничу партію і про *столипінську* робітничу партію пп. Потресових, Смирнових, Ларіних, Левицьких і Ко» [2, т. 17, с. 218].

Від результатів цієї суперечки, яка проходила в обстановці зростання революційного руху і чіткого розмежування класових сил країни, залежали як успіхи революційної виборчої кампанії, так і доля революційного руху в цілому. Ось чому В. І. Ленін у статтях про вибори підкреслював необхідність вести найрішучішу боротьбу з контрреволюційною ідеологією ліквідаторів, роз'яснювати широким масам робітників політику більшовиків та суть їх протиріч із опортуністами з програмних і тактичних питань [див. 6, т. 17, с. 328].

За короткий час (з вересня 1911 по листопад 1912 р.) на сторінках нелегальних і легальних газет «Соціал-Демократ», «Звезда», «Правда», «Невская Звезда» і журналу «Просвещение» було надруковано понад 30 праць В. І. Леніна, у яких критикувалися погляди ліквідаторів. Це статті і серії статей: «Реформізм у російській соціал-демократії» (вересень 1911 р.), «Про виборчу кампанію і виборчу платформу» та «З табору столипінської «робітничої» партії»

(жовтень 1911 р.), «Маніфест ліберальної робітничої партії» (грудень 1911 р.), «Принципiальнi питання виборчої кампанії» (грудень 1911 — сiчень 1912 рр.) i багато iнш. В них В. I. Ленiн доказав, що лiквiдатори надто спрощено i прямолiнійно розумiли еволюцiю самодержавства у буржуазну монархiю. Вони до смiшного перебiльшували переродження крiпосної держави в буржуазну i забували при цьому про всю «складнiсть i стрибкоподiбнiсть процесу пристосування полiтичної надбудови до переродження господарства» [4, т. 17, с. 267]. Це призводило їх до iншої крайностi—значного применшення сили самодержавства, яка, в уявленнi лiквiдаторiв, спиралася тiльки на безсилу купку, що групувалася навколо пп. Пурiшкевича й Маркова 2-го [5, т. 17, 301]. У цьому питаннi лiквiдатори не вiдкривали нічого нового — вони тiльки повторювали концепцiю буржуазно-лiберальних iдеологiв на чолi з Мiлюковим. Iдеалiстичнi погляди лiквiдаторiв на суть царизму В. I. Ленiн характеризував як «найвulgарнiшу iз лiберальних утопiй», а їх оцiнку моменту — глузуванням з дiйсностi [4, т. 17, с. 266]. Вiн вiдзначав, що однiєю з основних помилок лiквiдаторiв було применшення небезпеки крiпосникiв-помiщикiв i їх всесилля «i в Думi, i ще бiльше в Державнiй радi, i ще бiльше в чорносотеннiй царськiй зграї, i ще бiльше в управлiннi Росiєю» [5, т. 17, с. 301]. За полiтичну трiскотню, гучнi слова, якими лiквiдатори намагалися замiнити аналіз явищ, яснiсть аргументацiї, В. I. Ленiн влучно назвав їх «вulgарними демократами» [4, т. 17, с. 270].

Широко використовуючи факти з iсторiї i сучасностi, В. I. Ленiн викрив антинародну суть царизму i тим самим спростував вигадки лiквiдаторiв про його неспроможнiсть [див. 5, т. 17, с. 237]. Конкретизацiя i розвиток В. I. Ленiном оцiнки третьочервневої монархiї, давої задовго до нового революцiйного пiднесення, посiдали чiльне мiсце у його працях тiєї пори i були переконливим аргументом для доведення помилковостi поглядiв лiквiдаторiв.

Соцiальний i полiтичний розвиток Росiї у уяві лiквiдаторiв здiйснювався за тiєю ж схемою, що i на Заходi. Ось чому вони постiйно ототожнювали росiйську дiйснiсть з давно минулими захiдноєвропейськими буржуазними революцiями. Лiквiдатори зверталися до iсторiї, щоб довести безсилля росiйського пролетаріату перед «ходом речей» i безглуздiсть нової революцiї в Росiї.

Викриваючи антинауковий характер їх iсторичних паралелей, В. I. Ленiн систематично доводив, що iдеологи лiквiдаторства еклектично поєднували рiзномiрнi iсторичнi перiоди, протиставляючи Росiї, яка здiйснювала свою буржуазну революцiю, Європу, що давно закінчила цi революцiї. Антиiсторичнi, без всякого наукового значення паралелі лiквiдаторiв В. I. Ленiн називав «грою в iсторичнi паралелі» i вважав їх опoшленням марксизму.

Догматизм у визначеннi характеру третьочервневої монархiї i перспектив суспiльного розвитку Росiї зумовлював схематичний пiдхiд лiквiдаторiв до питань про рушійнi сили цього розвитку.

Ліквідатори під час виборів протаскували ідею «двох загонів», згідно з якою загону чорносотенної реакції повинен протистояти єдиний загін усіх невдоволених самодержавством на чолі з ліберальною буржуазією. Ідея «єдиної опозиції» фактично відповідала інтересам буржуазії, бо послаблювала класову боротьбу пролетаріату. А саме у прикритті і затемненні класової боротьби В. І. Ленін вбачав головне джерело ліквідаторського «гріхопадіння з марксизму в опортунізм» [9, т. 18, с. 290].

На основі глибокого аналізу розстановки класових сил у Росії В. І. Ленін дійшов висновку, що буржуазія не зацікавлена у остаточній перемозі над царизмом, побоювалася революційного піднесення робітничого класу, боялася втратити свою власність, яка пов'язувала її з самодержавством. Перебуваючи в економічній залежності від самодержавства, російська буржуазія запобігала перед ним і боялась реакції значно менше, ніж революції. Обгрутовуючи ці положення, В. І. Ленін наводив факти спільних виступів лібералів і самодержавства проти демократії і революційного руху мас.

У противагу кадетсько-ліквідаторській ідеї про «два загани» В. І. Ленін обгрунтував і настійно підкреслював висновок про наявність у Росії в боротьбі під час виборів трьох загонів: контрреволюційного самодержавно-поміщицького, угодовського ліберально-буржуазного і справді революційного пролетарсько-селянського.

На відміну від ліквідаторів, які вважали селянство контрреволюційним, В. І. Ленін у своїх працях давав глибоке теоретичне обгрунтування того факту, що у основній своїй масі обездолене і задавлене кріпосними пережитками російське селянство революціонізувалось. Самим ходом історичного розвитку воно ставало союзником пролетаріату. У статті «Принципальні питання виборчої кампанії» В. І. Ленін сформулював суть і завдання «лівого блоку» (див. 7, т. 17, с. 354), а також вказав на необхідність «лівоблоківської» тактики для будь-якої буржуазно-демократичної революції. В основі цього висновку — глибокий аналіз англійської революції XVII ст. і французької XVIII ст. з урахуванням їх реальних спільностей.

Відмовлення ліквідаторів від лівоблокізму було зрадою справі демократії.

Історизм В. І. Леніна, його глибока проникливість у суть явищ і подій дали можливість викрити теоретичну неспроможність поглядів ліквідаторів, розвінчати їх як провідників буржуазного впливу серед робітничого класу.

Завдяки непримиренній ідейній боротьбі В. І. Леніна проти меншовиків з питань стратегії і тактики партія більшовиків зуміла не тільки перемогти на виборах до IV Державної думи по робітничій курії, але і очолити нове революційне піднесення в країні, витримати випробування першої світової війни і повести російський пролетаріат і всіх трудящих від лютого до переможного Жовтня 1917 р.

Досвід цієї роботи і тепер, в умовах гострого протиборства соціалізму і капіталізму на міжнародній арені, актуальний. Він служить прикладом для комуністичних і робітничих партій усіх країн у боротьбі проти сучасних різновидностей правого і «лівого» опортунізму. Часте використання теоретичної спадщини В. І. Леніна переконує комуністів у тому, що і тепер опортунізм характеризується ліквідаторськими тенденціями, запереченням керівної ролі комуністичних партій, схилянням перед стихійністю суспільних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Реформізм у російській соціал-демократії. — Твори, т. 17, с. 233—240.
2. Ленін В. І. Про нову фракцію примиренців або добродесних. — Твори, т. 17, с. 215—232.
3. Ленін В. І. Про виборчу кампанію і виборчу платформу. — Твори, т. 17, с. 233—240.
4. Ленін В. І. Маніфест ліберальної робітничої партії. — Твори, т. 17, с. 264—274.
5. Ленін В. І. З табору столипінської «робітничої» партії. — Твори, т. 17, с. 300—304.
6. Ленін В. І. Виборча кампанія до IV Думи і завдання революційної соціал-демократії. — Твори, т. 17, с. 312—328.
7. Ленін В. І. Принципіальні питання виборчої кампанії. — Твори, т. 17, с. 336—358.
8. Ленін В. І. Виборча платформа РСДРП. — Твори, т. 17, с. 431—436.
9. Ленін В. І. Про політичну лінію. — Твори, т. 18, с. 289—294.
10. КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1. М., Политиздат, 1970. 534 с.
11. Адоратский В. Большевики в годы реакции (в борьбе с ликвидаторством, отзовизмом и троцкизмом) (1903—1914 гг.). М.-Л., «Московский рабочий», 1927.
12. Баласюк С. К вопросу о разгроме ликвидаторов. — В кн.: Ученые записки Ростовского-на-Дону университета, т. 50. — Труды кафедры истории КПСС. Вып. 3. Ростов-на-Дону, 1957, с. 79—114.
13. Большевизм и реформизм. М., Политиздат, 1973. 392 с.
14. Вейланд С. Августовский блок (1911—1914 гг.). — «Пролетарская революция», 1927, № 1, с. 125—183.
15. Гольденберг М. Социально-политическое содержание ликвидаторства. — «Пролетарская революция», 1923, № 6—7, с. 222—264.
16. Граве Б. Ликвидаторы и массовое рабочее движение в годы подъема. — В кн.: История пролетариата СССР. Сб. 5, М.-Л., Соцэкгиз, 1931, с. 3—52.
17. Гринько В. А. и др. Борьба партии против троцкизма (1903—февраль 1917). М., «Мысль», 1968.
18. Иванов В. М. и Шмелев Н. И. Ленинизм и идейно-политический разгром троцкизма. Лениздат, 1970.
19. Логинов В. Т. Ленинская «Правда» (1912—1914 гг.). М., Политиздат, 1972. 407 с.
20. Рыженко Ф. Д. и Угрюмов В. Л. Ленинская партия в борьбе с троцкизмом (1903—1927 гг.). М., «Высшая школа», 1969.
21. Шаумян С. Победа большевизма над опортунізмом и центризмом в революционном рабочем движении России (1912—1914 гг.). — В кн.: Из истории борьбы ленинской партии против опортунізма. М., «Мысль», 1966, с. 209—244.
22. «Наша Заря», 1911, № 7—8.

РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО БОРОТЬБУ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ ЗА БОЙКОТ ВОЄННО-ПРОМИСЛОВИХ КОМІТЕТІВ

В ідейно-політичній підготовці пролетарських мас до соціальних революцій в Росії велику роль відіграла перемога більшовиків у боротьбі проти участі робітників у воєнно-промислових комітетах (ВПК), створених російською ліберальною буржуазією для підтримки царату, підкорення своєму впливу пролетаріату та для посилення власної ролі у системі воєнно-бюрократичної машини російської держави.

Тактика активного бойкоту ВПК, висунута більшовиками, логічно випливала з ленінського розуміння характеру майбутніх соціальних революцій, ролі пролетаріату як гегемона і місця більшовицької партії в організації мас. Разом з тим, бойкот шовіністичних організацій буржуазії, якими були ВПК, був проявом вірності РСДРП своєму інтернаціональному прапорю соціалізму, справі, якій зрадили соціал-шовіністи усіх країн у роки першої світової війни.

Тактика активного бойкоту «нового» курсу ліберальної буржуазії викликала гостру боротьбу між більшовиками і меншовиками. Уся діяльність дрібнобуржуазних партій Росії, ідеалом яких був суспільний і державний устрій країн Західної Європи, звелася до допомоги «своїй» буржуазії звернути революційний рух пролетаріату на шлях «європейського» реформізму.

Таким чином, боротьба більшовиків проти ВПК була питанням великого принципового значення. Це була боротьба за керівництво робітничим рухом, за розвиток і поглиблення революційного процесу в Росії. Все це знайшло відображення у працях В. І. Леніна, в яких зроблено глибокий аналіз розміщення класових політичних сил в країні в умовах революційної кризи під кінець першого року світової війни, а також у висловленнях, критичних зауваженнях та в оцінці значення бойкоту виборів «робітничих представників» у ВПК для російського і міжнародного робітничого руху.

Ще до початку війни В. І. Ленін викрив політику російської буржуазії, спрямованої на використання опортунізму всередині робітничого руху для підкорення російського пролетаріату своєму впливу. У зв'язку з створенням влітку 1915 р. ВПК і спробою залучити до них «робітниче представництво», вождь партії визначив тактику більшовиків по відношенню до «нової» буржуазної політики короткою формулою: «Ми проти участі у воєнно-промислових комітетах... Ми за використання виборної кампанії... тільки з агітаційними і організаційними цілями» [1, т. 21, с. 354]. В. І. Ленін вважав, що боротьба більшовиків проти ВПК має велике значення не тільки для розвитку революційного піднесення в Росії, а й для міжнародного робітничого руху Західної Європи [1, т. 23, с. 185].

Як зазначають радянські історики Я. Г. Темкін, В. П. Харитонов, М. Т. Сидорчук, С. В. Тютюкін [35, с. 141—142; 38, с. 56; 33, с. 264; 37, с. 209—210], окремі більшовицькі організації, наприклад, Петербурзький комітет РСДРП та інш., не відразу виробили правильну тактику по відношенню до ВПК і тільки за пропозицією В. І. Леніна виправили її.

Гідний внесок у справу успішного завершення боротьби з ВПК зробили більшовицькі організації України. І хоча висвітленню цієї боротьби у радянській історичній літературі відведено значне місце, однак історіографія цього питання досі не досліджувала.

Спробуємо зробити короткий історіографічний аналіз наукової літератури, в якій розглядається проблема.

Питання про бойкот воєнно-промислових комітетів знайшло відображення у статтях і спогадах активних учасників революційної боротьби на Україні в роки першої світової війни, опублікованих в 20-х — на початку 30-х рр. у істпартовських журналах «Летопись революции», «Пролетарская революция» та інш.

Про діяльність Харківської організації РСДРП цінними спогадами поділився Я. Базанов [3], про боротьбу більшовиків Києва проти ВПК дає уяву книга М. Майорова, що вийшла у 1920 і перевидана у 1929 р. [25]. Фактичні матеріали про боротьбу окремих більшовицьких організацій України за бойкот ВПК наводяться у спогадах і статтях А. Балтіна (Т. Блум), І. Бунякіна, О. Ємельянова-Сурика, В. Валявко, А. Лебеда, А. Гамбарова, Т. Харечка, І. Шмирова, Є. Вікторова, Г. Коффа, Ф. Ястребова [4; 5; 13; 14; 15; 17; 21; 24; 39; 41; 43].

До цього ж періоду відносяться перші спроби написати історію Комуністичної партії (більшовиків) України [11], нариси історії КП(б)У [27]. Однак питання про бойкот, за винятком високої оцінки діяльності Харківської організації, що зірвала вибори у ВПК, залишилося не висвітленим.

Оцінюючи досягнення радянської історіографії 20-х — початку 30-х рр. у вивченні проблеми, необхідно підкреслити, що в цей період було закладено основу для дослідження бойкоту ВПК на Україні. Незважаючи на відсутність належної джерелознавчої бази, «географічну» вузькість висвітлення питання і недостатню аргументацію, все ж бойкот ВПК у великих центрах України в основному висвітлений правильно.

У 1933 р. видаються документи і матеріали з історії КП(б)У [19], а в 1939 і в 1960 рр. — документи місцевих більшовицьких організацій періоду першої світової війни [8; 9]. Зміст наведених у них нелегальних листівок, газет, протоколів, звітів та спогадів з викладом позиції більшовиків Харкова, Катеринослава, Донбасу по відношенню до ВПК свідчить про неухильне наслідування більшовиками України ленінських тактичних вказівок відносно використання цієї кампанії для підготовки українського робітничого класу до прийдешньої революції.

У 40-х роках інтерес до вивчення проблеми бойкоту ВПК на Україні посилюється. З'являється стаття А. П. Погребинського «Военно-промышленные комитеты». Автор на ряді влучних прикладів з діяльності Харківського і Київського ВПК показав класову суть цих буржуазних організацій [26, с. 162—172].

Певним доробком у вивченні питання було видання 1948 р. брошури С. П. Борисова, який, розглядаючи бойкот ВПК у загально-російському масштабі, зробив спробу узагальнити і показати боротьбу більшовиків Харкова, Катеринослава і частково Києва проти меншовиків і есерів [10, с. 47—49, 81]. Автор використав новий документальний матеріал, але обмежився дослідженням бойкоту рамками лише трьох міст.

У працях Л. Є. Бардагової, С. П. Колпахчана, А. П. Коротенка, М. Г. Сидорчука ця тема висвітлювалась локально, з незначною деталізацією окремих моментів боротьби місцевих партійних організацій проти ВПК [6; 7; 16; 22; 23; 32].

Отже, 30-і середина 50-х рр. не дали нам праці, яка б всебічно розкривала боротьбу більшовиків України за бойкот військово-промислових комітетів.

З середини 50-х рр. виходять роботи В. Астахова і Ю. Кондуфора, О. Воскресенського, Ю. Тобенгауза, В. Савченко, В. Суздальцева, Л. Бардагової, А. Стадника і М. Прохоренка, Р. Терехова, Я. Темкіна, П. Плугатирьова [2; 6; 12; 28; 29; 30; 31; 34; 35; 36]. Серед них цікавою є стаття П. Плугатирьова «Боротьба більшовицької організації Харкова проти військово-промислових комітетів в період першої світової війни», в якій на документальній основі висвітлено складну і напружену боротьбу харківських більшовиків проти ВПК.

О. Воскресенський і В. Савченко дослідили революційну боротьбу (в тому числі і проти ВПК) робітників ХПЗ і заводу «Всеобщей компании электричества», розглянули питання про революційну солідарність латиського та українського пролетаріату у боротьбі з царизмом і ВПК на прикладі Харкова. Про діяльність більшовиків Катеринославщини йшлося у брошурі Л. Бардагової і в спогадах Р. Терехова.

Однак у деяких названих працях трапляються неточності і помилки. Так, А. Стадник і М. Прохоренко помилково твердять, що в Одесі і Катеринославі на виборах уповноважених у ВПК спостерігалась «картина аналогічна» з Києвом [30, с. 101]. З цим важко погодитися. Відомо, що Катеринославським, які Харківським більшовикам, вдалось зірвати вибори уповноважених у ВПК. Гнучка тактика більшовиків Одеси привела до того, що «робітнича група» при Одеському ВПК перестала існувати [38, с. 63].

Отже, з другої половини 50-х рр. спостерігається підвищений інтерес дослідників до теми бойкоту ВПК на Україні. У 1958 р. з'явилася стаття В. Харитонова «Боротьба більшовиків України за бойкот військово-промислових комітетів» — перша і поки що єдина про бойкот ВПК у масштабах усїєї України. Автор показав особ-

ливості боротьби, використавши не тільки здобуте попередніми дослідниками, але й залучивши багато нових документів, на які не звернули увагу інші історики. Його стаття дала найповнішу картину здійснення більшовицької тактики активного бойкоту ВПК на Україні.

За останні десятиріччя вийшли монографії Й. Щербини, О. Кошика, В. Харитонова, М. Сидорчука та інш., у яких уже на відомій документальній основі висвітлюється питання про бойкот ВПК на Україні [20; 33; 40; 42]. Їх аналіз показує, що робляться нові спроби дослідити складне питання втілення ленінської тактики бойкоту ВПК на Україні. У працях досліджується вплив пропаганди і агітації більшовиків на пролетарські маси України, їх пробудження до політичного життя, показується керівна роль партійних організацій більшовиків у боротьбі пролетаріату України проти ВПК. Разом з тим уточнюються окремі епізоди боротьби більшовиків на місцях, називаються нові імена активних діячів партійних організацій, груп, гуртків.

Та помилково твердити, що ряд питань теми уже досконало вивчено. Майже не показана боротьба більшовиків проти ВПК в порівняно невеликих містах України. Недосить глибоко досліджена антигвоздевська кампанія на Україні (літо — осінь 1916 р.) після вказівки В. І. Леніна на необхідність вимоги пролетаріатом розпуску групи і виходу робітників із складу ВПК [37, с. 219]. Невисвітленим залишається питання тактики блоку більшовиків України з лівими елементами дрібнобуржуазних партій для ізоляції «гвоздевців». Недостатньо висвітлена роль окремих профспілок у політиці бойкоту ВПК, допомоги Російського бюро ЦК і Петроградського комітету РСДРП більшовикам України в організації бойкоту тощо.

Про незавершення дослідження бойкоту ВПК на Україні свідчить також те, що у виданих за останнє п'ятиріччя з ініціативи Інституту історії партії ЦК Компартії України нарисах дванадцяти обласних партійних організацій України питання про бойкот ВПК знайшло висвітлення тільки в 3-х книгах: Харківської, Київської і Одеської партійних організацій [18].

Дальше дослідження цієї теми дає можливість розкрити різноманітну діяльність більшовиків по підготовці робітничого класу у роки першої світової війни до вирішальних битв з царизмом і буржуазією за владу у лютому і жовтні 1917 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Кілька тез. — Твори, т. 21, с. 354—356; Відкритий лист Борису Суваріну. — Твори, т. 23, с. 177—186.
2. Астахов В., Кондуфор Ю. Пролетаріат Харкова в трьох революціях. Х, 1959.
3. Базанов Я. Семь месяцев партийной работы в Харькове (1915 г.). — «Пролетарская революция», 1922, № 9, с. 77—137.
4. Балтин А. (Т. Блум). Харьковская организация РСДРП(б) во время войны. — «Летопись революции», 1923, № 5, с. 3—20.

5. Бу н я к и н И. Харьковские железнодорожники накануне революции. — «Летопись революции», № 1, с. 7—12.
6. Б а р д а г о в а Л. Е. Большевики Екатеринославщины во главе рабочего движения в годы первой мировой войны и Февральской революции (1914 — март 1917 гг.). Автореф. канд. дис. К., 1952. 92 с.
7. Б а р д а г о в а Л. Е. Из истории борьбы большевиков против социал-шовинистов в рабочем движении Екатеринославской губернии в годы первой мировой войны (1914—1916 гг.). — Научн. записки Днепропетровского ун-та. Т. 66, вып. IV. Сборник работ кафедры общественных наук. 1958, с. 59—68.
8. Большевики в годы империалистической войны. 1914 — февраль 1917. Сборник документов местных большевистских организаций. Госполитиздат, 1939. 225 с.
9. Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июнь 1907 г. — февраль 1917 г.). Сборник документов и материалов. К., 1960. 695 с.
10. Б о р и с о в С. П. Борьба большевиков против военно-промышленных комитетов. М., 1948. 88 с.
11. В о л и н М. Історія КП(б)У в стислому нарисі. 1930. 187 с.; Р а в и ч Черкасский М. История КП(б)У. Госполитиздат Украины, 1923. 247 с.
12. В о с к р е с е н с к и й А. А. Революционная борьба рабочих Харьковского паровозостроительного завода (1895—1917). Х., 1958. 238 с.
13. В а л я в к о В. Из революционной деятельности екатеринославских рабочих с 1914 по 1917 гг. — «Летопись революции», 1923, № 2, с. 146—155.
14. В и к т о р о в Е. Первый этап революции на Николаевщине. — «Летопись революции», 1927, № 2, с. 69—94.
15. Г а м б а р о в А. Очерк по истории революционного движения в Луганске (1901—1921 гг.). — «Летопись революции», 1923, № 4, с. 41—82.
16. Б а р д а г о в а Л. Е. На шляхах до Жовтня (1914 — лютий 1917 рр.). Дніпропетровськ, 1960. 41 с.
17. Е м е л ь я н о в - С у р и к А. Харьковская общегородская конференция РСДРП(б) (ноябрь 1915). — «Летопись революции», 1928, № 1, с. 235—240.
18. З і с т о р і ї О д е с ь к о ї п а р т і й н о ї о р г а н і з а ц і ї. Нариси. Одеса, 1962. 575 с.; Нариси і с т о р і ї К і ї в ь с ь к о ї о б л а с н о ї п а р т і й н о ї о р g a н і z a ц і ї. 1970. 803 с.
19. Історія КП(б)У в матеріалах і документах. (Хрестоматія). Вип. I. Більшовицькі організації України до 1917 року. К., Партвидав ЦК КП(б)У, 1933. 480 с.
20. К о ш и к А. К. Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и февральской революции. К., 1965. 322 с.
21. К о ф ф Г. Социал-демократическая организация в Одессе в период империалистической войны (1914—1917 гг.). — «Летопись революции», № 4, с. 186—203.
22. К о л п а х ч я н С. П. Робітничий рух у Донбасі в роки першої світової війни. — «Наукові записки Ворошиловградського педінституту». Вип. IV. К., 1955, с. 23—27.
23. К о р о т е н к о А. П. Большевики Харьковщины в борьбе против царизма в период мировой империалистической войны и второй революции в России (1914 — март 1917 гг.). Автореф. канд. дис. К., 1952. 26 с.
24. Л е б е д ь А. Очерки революционной работы на Екатеринославщине до 1917 года. — «Летопись революции», 1923, № 2, с. 112—124.
25. М а й о р о в М. З і с t o р і ї р е в о л ю ц і й н о ї б о р о т ь б и н а У к р а ї н і. 1914—1919, ДВУ, 1928. 79 с.
26. П о г р е б и н с к и й А. П. Военно-промышленные комитеты. Исторические записки. Т. 2. АН СССР, 1941, с. 160—200.
27. П о п о в А. Н. Очерк истории КП(б)У. Партиздат ЦК КП(б)У. 1933. 289 с.
28. П л у г а т ь р е в П. Г. Борьба большевиков Харькова против военно-промышленных комитетов в период первой мировой войны. — Сбор-

ник научн. работ кафедр истории КПСС вузов города Харькова. 1960, с. 35—41.

29. Савченко В. К вопросу об участии латышских рабочих в революционном движении в городе Харькове в годы первой мировой войны. — Известия АН Латвийской ССР, № 2 (139). Рига, 1959, с. 5—14.
30. Стадник А., Прохоренко М. Профсоюзы Украины до Великой Октябрьской социалистической революции. М., Профиздат, 1959. 142 с.
31. Суздальцев В. В. Рабочее движение на заводе «Всеобщей кампании электричества» в годы первой мировой войны. — В кн.: Проблемы истории. VI. Рига, 1962, с. 199—239.
32. Сидорчук Н. Екатеринославская большевистская организация в период первой мировой войны и проведения Февральской революции в России (1914 — март 1917). К., 1952. 27 с.
33. Сидорчук М. Т. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914 — лют. 1917). Львів, 1966. 269 с.
34. Терехов Р. Я. Так начиналась борьба (из воспоминаний). Донецк, 1957. 104 с.
35. Темкин Я. Г. Большевики в борьбе за демократический мир (1914—1918 гг.). М., 1957. 435 с.
36. Тобенгауз Ю. Г. Борьба Харьковской организации большевиков за свержение самодержавия (август 1914 — январь 1917 гг.). — Ученые записки Харьковского университета. Х., 1957, т. 88. Труды кафедры истории КПСС, т. IV, с. 61—85.
37. Тютюкин С. В. Война, мир, революция. Идеиная борьба в рабочем движении России. 1914—1917 гг. М., 1972. 304 с.
38. Харитонов В. П. Борьба большевиков Украины за бойкот военно-промышленных комитетов. Научн. доклады высшей школы. Исторические науки, 1958, № 4, с. 55—66.
39. Харечко Т. Накануне Февральской революции в Донбассе. — «Летопись революции», 1927, № 4, с. 161—185.
40. Харитонов В. Л. Лютнева революція 1917 року на Україні. Х., 1966. 269 с.
41. Шмыров И. Из истории революционного движения в Луганске. — «Летопись революции», 1923, № 4, с. 48—101.
42. Щербина Й. Т. Робітничий клас України та його революційна боротьба в 1914—1917 роках. К., 1963. 366 с.
43. Ястребов Ф. Робітничий рух у Києві за часів імперіалістичної війни (1914—1916 рр.). — «Літопис революції», 1929, № 4, с. 64—101.

Є. Ю. МАЛЕНКО, канд. іст. наук

БІЛЬШОВИКИ СУМЩИНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1905-1907 рр.)

Перша російська революція епохи імперіалізму, славне 70-річчя якої широко відзначають трудящі Радянського Союзу, являє собою цілу історичну смугу в житті народів нашої країни і Комуністичної партії, є видатною подією в історії міжнародного революційного руху. Вона відкрила нову сторінку у всесвітній історії, епоху найглибших політичних потрясінь і революційних бур, поклала початок робітничого руху в Європі і національно-визвольному руху пригноблених народів колоніальних і залежних країн.

Початком революції були криваві події 9 січня 1905 р. у Петербурзі. «Робітничий клас дістав великий урок громадянської війни;

революційне виховання пролетаріату за один день,—писав В. І. Ленін,— ступило вперед так, як воно не могло б ступити в місяці й роки сірого, буденного, забитого життя» [2, т. 9. с. 190].

Страшна звістка про розстріл петербурзьких робітників миттю рознеслась по всій країні, викликавши обурення всіх трудящих. Вже 13 січня 1905 р. начальник жандармського управління повідомляв губернську жандармську управу про велике заворушення під впливом подій в Росії серед робітників Конотопа, яке може привести до революційних виступів у місті. У зв'язку з цим він просив надіслати війська для «охорони порядку» [7, ф. 2, спр. 336, од. зб. 165, арк. 1—4]. 21 лютого з ініціативи Сумської групи РСДРП розпочався страйк 350 робітників машинобудівного заводу. До них приєдналися робітники інших підприємств. 24 лютого члени соціал-демократичної групи розповсюдили серед страйкарів прокламації «Про те, як цар та його уряд піклуються про народ» і «Відповідь царю», передруковану з петербурзького видання [6, ф. 919, оп. 1, од. зб. 8, арк. 238]. В ніч на 25 лютого 1905 р. застрайкували 1800 робітників Павлівського рафінадного заводу. Вони вимагали запровадити 8-годинний робочий день і підвищити зарплату. Завдяки однакості і згуртованості цукровари свого домоглися [14, с. 64].

Революція в країні наростала з кожним днем. Перед партією пролетаріату постало невідкладне завдання — зміцнення партії і вироблення правильної лінії в революції. В зв'язку з цим більшовики на чолі з В. І. Леніном підготували III-й з'їзд РСДРП, який відбувся в Лондоні у квітні 1905 р.

Після III з'їзду більшовицькі організації України зміцніли ідейно, виросли кількісно за рахунок кращих представників робітничого класу. Посилили свої позиції більшовики в Конотопі, Сумах та інших містах, де організації були формально єдиними [26, с. 71]. Під впливом страйків робітників і селянського руху в Орловській, Курській та інших губерніях Росії піднялися на боротьбу селяни Сумщини. В ніч на 23 лютого селяни Глухівського повіту розгромили маєток і цукровий завод в хуторі Михайлівському, що належали цукрозаводчику Терещенку. Царизм жорстко придушив повсталих. Більшовицька газета «Вперед» з гнівом писала 30 березня 1905 р., що скрізь у селах Глухівського повіту «... чути крики і стогін тисяч душ, мужиків забирають сотнями, зв'язують вірвочками і відправляють з конвоєм, а багатьох шмагають». Але незважаючи на езекуції, селяни продовжували боротьбу. 17 квітня газета «Вперед» знову повідомляла: «Поблизу Ворожби заворушення набрали такого гострого характеру, що для втихомирення їх відправлені з Охтирки драгуни, яких вже збиралися послати в Маньчжурію».

В цей період більшовики посилили роз'яснювальну роботу серед селян, розповсюджували листівки, закликали їх до боротьби проти царя і поміщиків. В селі Сміле Роменського повіту розповсюджувалось звернення ЦК РСДРП «Крестьяне, к вам наше слово».

в селах Охтирського повіту — прокламації Катеринославського комітету більшості «Селяни» і «Перше травня» [19, с. 123].

Особливою популярністю серед селян користувалася знаменита брошура В. І. Леніна «До сільської бідноти». Її було розповсюджено в Конотопському, Роменському і Лебединському повітах. Поліція конфіскувала працю В. І. Леніна в селі Хотинь та в робітників Степанівської економії Сумського повіту. В селах Лозовому і Засуллі Роменського повіту була поширена стаття В. І. Леніна «Пора кінчати» [22, с. 29]. В селі Тростянці Охтирського повіту ходила по руках «Програма РСДРП» [28, с. 53].

Ще гостріший характер набула боротьба селян Сумщини літом 1905 р. В. І. Ленін в статті «Боротьба пролетаріату і холопство буржуазії», підбиваючи підсумки революційним подіям в Росії за останній тиждень червня 1905 р., писав про розгром п'яти маєтків в Лебединському повіті, в зв'язку з чим влада послала війська для «наведення порядку» [1, т. 10, с. 294]. Згодом, 27 липня 1905 р. більшовицька газета «Пролетарій» в статті «Селянський рух» повідомляла про дальше наростання селянського руху в Глухівському, Лебединському, Роменському і Сумському повітах.

На початок осені 1905 р. революційний рух охопив усю країну. 7 жовтня почався страйк робітників Московсько-Казанської залізниці, який переріс у загальноросійський політичний страйк. 10 жовтня на заклик більшовиків почався страйк робітників Конотопа. До обраного страйкового комітету увійшли більшовик М. Р. Санжаревський, Я. Г. Смоліков та інші. Діяла бойова робітничка дружина в складі 50 чоловік [11, с. 38]. Страйковий комітет налагодив зв'язок з залізничниками Києва, Ніжина, Ворожби, хутора Михайлівського та іншими станціями. 12 жовтня до Конотопа прибула спеціальним поїздом делегація від страйкуючих робітників станції Києва II, а пізніше до Києва виїхала делегація конотопських робітників у складі 12 чоловік [19, с. 275]. Масові заворушення і демонстрації у ці дні проходили в Путивлі. На спробу звільнити політичних в'язнів солдати і поліція відкрили вогонь по учасниках демонстрації. У відповідь на постріли селяни закидали їх камінням [24, с. 40]. В період з 10 по 22 жовтня страйкували робітники-залізничники Білопілья і Ворожби [20, с. 131, 140].

Всеросійський жовтневий політичний страйк примусив царя випустити 17 жовтня маніфест, в якому він обіцяв дати народу громадянські свободи і скликати законодавчу Думу.

Більшовики, викриваючи маніфест як провокаційний маневр, закликали робітників продовжувати боротьбу до повної перемоги над самодержавством. 18 жовтня 1905 р. знову застрайкували робітники Конотопа [10, с. 189]. Вечером 20 жовтня 1905 р. для придушення страйку в Конотоп прибули військові частини. Знову підняли голову чорносотенці. Тоді на заклик більшовиків робітники розпочали створювати загони самооборони. Протягом двох днів до загонів вступило 500 чоловік [11, с. 6]. 28 жовтня робітники

Конотопа за прикладом іваново-вознесенських робітників створили Раду робітничих депутатів (Раду уповноважених) у складі 86 чоловік. Головою Ради обрали більшовика, майстра механічного цеху Н. Н. Веселкова-Васильєва. Ідейне і організаційне керівництво Радою здійснювали більшовики [25, с. 57—59].

На заклик Роменської групи РСДРП 18 жовтня трудящі міста звільнили з тюрми політичних в'язнів, вийшли разом з ними на демонстрацію, яка пройшла під лозунгом боротьби проти самодержавства [15, с. 42—44]. 26 жовтня на заклик Путивльської групи РСДРП сотні трудящих з двома червоними прапорами вийшли на вулиці міста [20, с. 460]. Пізніше, в листопаді, почався страйк робітників Шостки [18, с. 617].

Більшовики Сумщини, використовуючи завойовану свободу друку, послали роботу по розповсюдженню літератури серед робітників і селян. Так, Сумська група РСДРП видала Програму РСДРП окремою брошурою, причому, за даними поліції, «у великій кількості примірників». Програма РСДРП була поширена не тільки в Сумах і селах повіту, але і в інших містах і повітах України, зокрема у Харкові [19, с. 217].

Широко розповсюджувалась на Сумщині легальна більшовицька газета «Новая жизнь», яка швидко завоювала авторитет серед робітників. На її сторінках друкувалися праці В. І. Леніна, окремі з них більшовики передруковували і видавали листівками. Сумська група РСДРП передруковувала як додаток до брошури «Програма РСДРП» статтю В. І. Леніна «Пролетаріат і селянство» [26, с. 80]. Робітники писали до газети про своє життя, зверталися за порадами та допомогою в боротьбі проти сваволі. 25 листопада «Новая жизнь» видрукувала кореспонденцію із Сум про наростання селянського руху в селах і повіті. Двічі друкувала газета повідомлення з Ромен і Конотопа. Серед робітників Шостки поширювалася стаття В. І. Леніна «Початок революції в Росії» [22, с. 29]. В Конотопі поліція під час обшуку в залізничній школі вилучила в учнів брошуру «Аграрна програма російської соціал-демократії», написану В. І. Леніним і видану за підписом ЦК РСДРП, «Повідомлення про III з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії» і «Програму РСДРП» [28, с. 53]. У Конотопі і Ромнах з рук у руки переходила видана окремою брошурою стаття В. І. Леніна «Падіння Порт-Артура» [5, ф. 320, од. зб. 10, арк. 24, 111]. Конотопський комітет РСДРП видавав і поширював листівки серед солдатів міського гарнізону і тих, які проїздили через станцію на фронт російсько-японської війни. Підпільна друкарня випускала листівки «Правда о войне», «Ко всем запасным солдатам», «К солдату», «К новобранцам» тощо [11, с. 33].

У липні 1905 р. Роменська група РСДРП надрукувала листівку «К запасным», яка закликала запасників разом з робітниками і селянами виступити проти царя і поміщиків. У місті поширювались антивоєнні листівки «Правда о войне», «Уроки войны», «Для чего

должен умирать русский солдат». В селі Лозовій і в хуторі Бурбиному поліція конфіскувала 129 примірників листівок «К запасным», «Мобилизация», «Бакинский погром» та ін. [5, ф. 320, од. зб. 320, арк. 15].

Більшовицька партія на чолі з В. І. Леніним наполегливо готувала збройне повстання. Прапор збройного повстання проти царизму першими підняли робітники Москви. Разом з ними розпочали боротьбу і трудящі Сумщини.

Опівдні 7 грудня робітники Конотопських залізничних майстерень припинили роботу. На другий день вони обрали страйковий комітет у складі 12 чоловік на чолі з керівником соціал-демократичної організації Л. Г. Шор. В. І. Ленін вказував, що в дні грудневого повстання 1905 р. створені залізничні страйкові комітети на півдні країни були безперечно зародком «...нового, народного, або, коли хочете, революційного уряду» [4, с. 361].

Страйковий комітет припинив рух поїздів, усунув стару адміністрацію і взяв до своїх рук керівництво всім залізничним вузлом. Комітет підтримував революційний порядок в місті, проводив збирання грошей і продуктів для страйкарів, організовував мітинги, на які запрошував селян навколишніх сіл Підлипне, Попівка, Загребелля та ін. У відповідь на спроби влади відновити рух поїздів страйкарі здійснили ряд диверсій: пошкодили паровози, водокачку, семафори, стрілки, телеграфні апарати, поворотний круг в паровозному депо і т. п. На заклик більшовиків робітники готувалися до збройного повстання. Було створено кілька бойових груп по виготовленню бомб і вибухових речовин. Однак спроби більшовиків перетворити страйк у збройне повстання не мали успіху [11 с. 27—28].

Припинився рух поїздів і через станцію Суми, а 11 грудня застрайкували робітники станції Білопілля. Було створено страйковий комітет і робітничу міліцію для підтримки революційного порядку в місті. Страйкова боротьба робітників Білопілля продовжувалася майже до кінця грудня 1905 р. [20, с. 131]. 13 грудня розпочався страйк робітників Шостки, який тривав понад десять днів [13, с. 305].

У грудневі дні 1905 р. разом з робітниками виступили проти самодержавства селяни Підлипного, Попівки Конотопського повіту. Вони виготовляли в кузнях піки, ножі й іншу холодну зброю. Селяни сіл Бочки і Казаське Путивльського повіту за ініціативою агітаторів Конотопської організації РСДРП обрали селянські комітети, які усунули стару владу в селах, взяли до своїх рук керівництво всіма поміщицькими маєтками і розпочали розподіл поміщицьких земель [22, с. 247].

У ряді місць селяни, захищаючи своїх керівників, нерідко вступали в сутички з поліцією і військами. Велика сутичка селян з поліцією сталася 16 грудня 1905 р. в Лебедині. Приводом до неї була спроба селян звільнити з в'язниці одного з керівників селянської спілки Антона Щербакова. Поліція не змогла придушити виступ селян і була змушена викликати на допомогу війська [14, с. 302—

304]. Гостра сутичка була в Шостці, де в боротьбі за звільнення агітатора 21 грудня 1905 р. взяло участь близько тисячі селян [5, ф. 272, од. зб. 223, арк. 9].

Грудневе збройне повстання було найвищою точкою революції 1905—1907 рр. Після його поразки почався другий період революції — період її спаду.

Самодержавство посилювало криваві репресії, прагнучи придушити революцію. [Почались масові репресії проти робітників і селян Сумщини. Для керівництва репресіями в Конотоп приїхав адмірал Дубасов, а] пізніше — начальник департаменту поліції генерал-ад'ютант [Пантелеєв. Було закрито залізничні майстерні і звільнено з роботи всіх робітників, розігнано страйковий комітет і проведено арешти серед робітників. Тільки за період з 14 грудня 1905 р. до 15 січня 1906 р. заарештували і кинули у в'язницю 213 учасників грудневого страйку [17, с. 50].

Серйозного удару зазнала Конотопська організація РСДРП: майже всіх активних працівників було заарештовано, нелегальну друкарню розгромлено. Під час арешту керівників бойових груп Д. Павленка, М. Губенка і М. Слизького поліція вилучила 2 розривних снаряди, 2 фунти вибухових речовин, 10 чавунних трубок для виготовлення снарядів, а також конфіскувала грошову касу комітету РСДРП, 216 примірників прокламації «Ко всем гражданам России» та іншу нелегальну літературу [13, с. 2, 3; 8, ф. 2, од. зб. 3, арк. 10].

Розпочались арешти в Сумах. Тільки на машинобудівному заводі було звільнено з роботи 122 чоловіка [26, с. 96]. На початку 1906 р. царські власті жорстоко розправилися з учасниками грудневих подій в Шостці. Найактивніших робітників С. Максимовського, Г. Сулиму, Г. Ткаченка та інших вислали до Тобольської й Вологодської губерній, багатьох віддали до військово-окружного суду [5, ф. 580, од. зб. 30, арк. 405—406, 458—462, 471]. Масові репресії проти робітників і селян проводились в Кролевці, Ромнах, Путивлі, Лебедині та в інших містах і селах Сумщини.

Трудящі Сумщини, відступаючи під ударами царизму, продовжували боротьбу. Значну роботу проводила серед селян Сумська група РСДРП. В своїх листівках вона роз'яснювала необхідність посилити боротьбу з царизмом, закликала бойкотувати Думу [23, с. 158, 159]. У червні 1906 р. Путивльська група РСДРП видрукувала листівку-звернення до селян тиражем 1000 примірників. Листівка закликала селян за прикладом робітників міцніше згуртуватися для боротьби з царизмом [20, с. 462].

В умовах явного спаду революції більшовики вирішили взяти участь у виборах до II Думи, щоб використати її як легальну трибуну в інтересах трудящих мас. Конотопський комітет РСДРП передрукував з більшовицької газети «Пролетарій» статтю В. І. Леніна «Проект звернення до виборців», змінивши в ній лише назву. Стаття В. І. Леніна, яка закликала виборців віддати свої голоси на виборах до Державної думи за кандидатів РСДРП, була видана

окремою листівкою тиражем 20 тис. примірників [24, с. 50]. У січні 1907 р. Путивльська група РСДРП видала і розповсюдила серед жителів міста відозву до виборців із закликом віддати свої голоси за кандидатів, що захищають інтереси робітників і селян [20, с. 462].

У цей період більшовики Сумщини продовжували поширювати серед робітників твори В. І. Леніна та іншу нелегальну літературу. В Лебедині працював книжковий склад, де були твори К. Маркса, зокрема «Класова боротьба у Франції», «Громадянська війна у Франції», «Злиденність філософії», «Критика Готської програми», «Викриття про Кельнський процес комуністів» та багато інших [21, с. 145]. У січні 1907 р. в Конотопі поліція конфіскувала 5 примірників книги В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», надіслані поштою з Петербурга [24, с. 36].

Напередодні скликання V з'їзду РСДРП Роменській партійній організації надіслали проекти розлучень до V з'їзду партії, написані В. І. Леніним і видані у вигляді окремого відбитку з 14-го номера газети «Пролетарій». Поліцейські власті Ромен повідомляли, що цей документ розсилається як матеріал для партійної дискусії та підготовки з'їзду з деяких найважливіших тактичних питань» [22, с. 32].

Внаслідок численних арештів і жорстоких переслідувань з боку царизму партійні організації Сумщини в кінці 1906—на початку 1907 рр. дуже ослабли.

«Революція 1905—1907 років хоч і зазнала поразки,— сказано в Постанові ЦК КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії»,— завдала могутнього удару по самодержавству, пануванню поміщиків і капіталістів, вписала яскраву сторінку в історію класової боротьби». В. І. Ленін, оцінюючи всесвітньо-історичне значення революції 1905—1907 рр., писав, що: «Без такої «генеральної репетиції», як у 1905 році, революція в 1917 як буржуазна, лютнева, так і пролетарська, Жовтнева, були б неможливі» [3, ст. 38, с. 296].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Боротьба пролетаріату і холопство буржуазії. — Повн. збір. тв., т. 10, с. 294—300.
2. Ленін В. І. Початок революції в Росії. — Повн. збір. тв., т. 9, с. 190—193.
3. Ленін В. І. Третій Інтернаціонал і його місце в історії. — Повн. збір. тв., т. 38, с. 291—299.
4. Ленін В. І. До історії питання про диктатуру. — Повн. збір. тв., т. 41, с. 351—372.
5. Центральний державний історичний архів (м. Київ).
6. Харківський обласний державний архів.
7. Чернігівський обласний державний архів.
8. Конотопський філіал Сумського державного архіву.
9. Всероссийская политическая стачка в октябре 1905 года. Сборник документов и материалов. Ч. I М., Изд-во АН СССР, 1955. 655 с.

10. Всероссийская политическая стачка в октябре 1905 года. Сборник документов и материалов. Ч. II. М., Изд-во АН СССР, 1955. 608 с.
11. Первая революция на Конотопщине. Сборник материалов и воспоминаний. Конотоп, 1925. 84 с.
12. Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов в 2-х т., ч. I. К., Поли тиздат Украины, 1955. 495 с.
13. Революція 1905—1907 рр. на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., Держполітвидав УРСР, 1949. 516 с.
14. Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов. Х., 1955. 237 с.
15. 1905 год на Полтавщине. Сборник воспоминаний и документов. Полтава, 1925. 187 с.
16. Аграрное движение в 1905—1907 гг. Материалы и документы. Т. I. М., 1925. 675 с.
17. Бабко В. В годы подполья. К., Госполитиздат УССР, 1950. 168 с.
18. Багмут Й., Шморгун П. Твори В. І. Леніна на Україні. К., Держполітвидав УРСР, 1960. 142 с.
19. Більшовицькі організації України в період першої російської революції (1905—1907). К., Держполітвидав, УРСР, 1955. 244 с.
20. Історія міст і сіл УРСР. Сумська область. К., УРЕ, 1973. 693 с.
21. Куличенко М. И. В. И. Ленин и Харьковская большевистская организация (1895—1917 гг.), Х., 1963. 187 с.
22. Ленінські зорі над Сумщиною. Х., «Прапор», 1970. 262 с.
23. Лещенко М. Н. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. К., Держполітвидав УРСР, 1956. 186 с.
24. Матусевич Л., Казарин А. 1905 год в Курской губернии. Курское областное изд-во, 1941. 145 с.
25. Марута К. В. 1905 год. Очерки по истории революционного и профессионального движения на Московско-Киево-Воронежской железной дороге. Вып. I. Курск, 1925. 109 с.
26. Нариси історії Комуністичної партії України. (Вид. третє, доп.) К., Політвидав України, 1971. 674 с.
27. Олійник Л., Гора О. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр. К., «Рад. школа», 1959. 134 с.
28. Рева І. В. Селянський рух на Лівобережній Україні 1905—1907 рр. К., «Рад. школа», 1964. 161 с.

Е. П. РИБОЛОВЛЄВА

ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ У СПОГАДАХ ЇЇ УЧАСНИКІВ

Основу глибокого вивчення боротьби більшовицької партії за перемогу Жовтневої революції на Україні становлять твори В. І. Леніна, рішення Комуністичної партії, документи партійних і державних архівів.

Поряд з цими джерелами важливу роль відіграє мемуарна література. В. І. Ленін у некролозі, присвяченому пам'яті І. В. Бабушкіна, підкреслював, що книга спогадів ветеранів партії, активних борців за перемогу революції «буде найкращим читанням для молодих робітників, що вчитимуться з неї, як треба жити й діяти всякому свідомому робітникові» [1, т. 16, с. 322].

З часу Великої Жовтневої соціалістичної революції і до середини 30 рр. на Україні було опубліковано в журналах і збірниках

[3] понад двісті спогадів активних учасників революційних подій 1917 р.: В. К. Аверіна, С. І. Гопнер, В. П. Затонського, І. Ю. Кулика, М. М. Майорова, І. І. Ніколаєнка, М. І. Острогорського, Г. І. Петровського та ін. Вони подають цінний фактичний матеріал про діяльність більшовицьких організацій України в період підготовки і проведення соціалістичної революції.

Етапи розвитку історико-партійного джерелознавства, зокрема теорії мемуарних джерел, відповідають основним етапам становлення і розвитку всієї історико-партійної науки. Але якщо такі категорії історичних джерел, як твори класиків марксизму-ленінізму, документи партійних органів і організацій тощо, почали визначати і узагальнювати з часу Жовтня, то перші джерелознавчі праці про історико-партійні мемуари з'явилися значно пізніше (кінець 50-х рр.) [4]. У них з партійних позицій дається оцінка мемуарів, підкреслюється їх значення, розглядаються питання класифікації мемуарів за різними ознаками та ін.

Ці праці полегшили процес дослідження мемуарної літератури про окремі періоди і вузлові проблеми з історії партії. Однак до цього часу не були розглянуті мемуарні джерела з такої важливої проблеми історії, як боротьба більшовиків України за маси в 1917 р. Ця проблема охоплює цілий ряд питань від боротьби більшовиків за консолідацію своїх сил та за Ради до посилення впливу на солдатські маси і організації загонів Червоної гвардії.

В даній статті про спогади, які відображають різноманітні моменти діяльності більшовицьких організацій в цей період, виділимо історичний матеріал про тактику більшовиків після виходу з підпілля, про зростання партійних лав та ідейне і організаційне розмежування з меншовиками, тобто питання партійного будівництва.

На нього звертають увагу більшість авторів спогадів. Серед них безпосередні учасники революції: С. Буздалін, І. Бунякін, В. Лобакін (Харків); А. Іванов, І. Кулик (Київ); В. Аверін, С. Гопнер, І. Жуковський, Е. Квірінг, Г. Петровський (Катеринослав); С. Мінц (Одеса); Є. Вікторов, І. Каган, А. Марк (Миколаїв); Ф. Зайцев, П. Казимирчук, С. Лебедев, М. Стародубенко, А. Трошин (Донбас); І. Набивач, І. Ніколаєнко (Луганськ); С. Мазлах (Полтава); З. Табаков, В. Щербаков (Чернігів); С. Волкац (Єлисаветград); В. Ліпшиц (Херсон) та ін.

Накопичення сил партії, зміцнення її зв'язку з масами в легальних умовах, як підкреслюють мемуаристи, проходило через призму удосконалення її внутріпартійної роботи. В усіх партійних організаціях України відразу після Лютневої революції пройшли легальні збори, на яких заслуховували звіти про діяльність у підпіллі, обирали партійні комітети, обговорювали форми і методи роботи в нових умовах.

Учасник перших легальних зборів більшовиків Києва 6 березня 1917 р. І. Кулик розповідає про те, які питання обговорювалися на цих зборах і характеризує їх як організаційні. Він називає прізвища більшості членів обраного партійного комітету, а також

прізвища всіх членів переобраного в травні комітету [14, 1924, № 1, с. 189]: І. Набивач [9, с. 6], Квірінг [14, 1922, № 1, с. 64], С. Буздалін [10, с. 19] вірно відтворюють хронологію і основний склад керівних партійних органів у Луганську, Катеринославі, Харкові і Севастополі. Це відноситься і до спогадів П. Рекунова (Нелеповський рудник Донбасу) [9, с. 55], Ф. Перебийноса (Єнакієво) [9, с. 68], З. Табакова (Конотоп) [14, 1922, № 1, с. 144].

Одночасно деякі автори спогадів показують діяльність більшовиків по удосконаленню структури партійних організацій в нових умовах. Точніше про це пишуть автори колективної праці учасників революційних подій в Петинському районі Харкова. Розповідаючи про створення Петинського райпарткому, вони допускають хронологічну неточність, відносячи факт створення райкому до липня 1917 р. [14, 1927, № 56, с. 212], тоді як уже 31 березня проходило засідання районного комітету в зв'язку зі створенням партійних груп на підприємствах [15, 1917, 6 квіт.]. І. Кулик перелічує не тільки створені райкоми, але і активно працюючих в них комуністів [14, 1924, № 1, с. 189]. Про створення і роботу нових районних партійних комітетів в Катеринославі пишуть М. Равич-Черкаський [14, 1922, № 1, с. 77], І. Амосов, [14, 1927, № 3, с. 45], на Донбасі — П. Рекунов [9, с. 55] та ін.

Діяльність райкомів партії була різнобічною. Як правило, при райкомах створювалися клуби, читальні, бібліотеки, де проводилася велика організаційно-політична робота. Райкоми мали групи агітаторів і пропагандистів, які систематично виступали з доповідями, лекціями, рефератами на заводах, фабриках, у військових частинах.

С. Буздалін пише, що вже 9 квітня 1917 р. на загальних партійних зборах Харкова було запропоновано парткому створити школу пропагандистів [10, с. 20], а Є. Артем-Сергеева свідчить, що з ініціативи Ф. А. Артема при Харківській Раді робітничих і солдатських депутатів працювали агіткурси [10, с. 26]. І. Кулик подає відомості про створення секцій при Київському партійному комітеті — соціал-демократії Латвії і Польщі, військової, студентської, де проводив пропагандистську роботу значний загін досвідчених комуністів [14, 1924, № 1, с. 189].

Велике значення, що підкреслюють і автори спогадів, для згуртування більшовиків України мало створення в квітні 1917 р. Південно-Західного окружного партійного об'єднання, яке включало партійні організації Київської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Полтавської і Херсонської губерній і діяло під керівництвом комітету в складі Є. Бош, І. Крейсберга, М. Тарногородського, І. Гаєвського, К. Неровні та ін. Цьому сприяли також загальноміські конференції у великих містах України, які являли собою законодавчі органи парторганізацій. Важливою подією в житті партійних організацій України було створення в липні ще одного обласного партійного центру, який об'єднав під своїм керівницт-

вом партійні організації Донецького і Криворізького басейнів з центром у Харкові.

Слід зазначити, що хоча в більшості мемуарів відсутнє детальне висвітлення роботи партійних нарад і конференцій, позитивним є подана більш докладна, ніж в інших джерелах, характеристика стану справ у місцевих партійних організаціях України в цей період.

Учасник обласної партійної наради в Києві (серпень 1917 р.) т. Борисов розповідає про пожвавлення партійної роботи в Житомирі в зв'язку з діяльністю обласного комітету Південно-Західного краю. Саме з цього моменту, на його думку, встановлено регулярний зв'язок більшовиків Житомира з центром. За завданням обласного комітету для ознайомлення з роботою партійної організації в Житомир прибув І. Кулик [14, 1924, № 3, с. 57]. С. Волкац також підкреслив важливість створення обласного партійного центру в Києві. Якщо до квітня 1917 р. зв'язок місцевої організації з центром майже був відсутнім, то з одержанням Квітневих тез В. І. Леніна та під впливом обласного комітету більшовики Єлисаветграда знайшли «керівну нитку» і в переддень Жовтневих подій створили самостійну партійну організацію [14, 1922, № 1, с. 187; 14, 1927, № 3, с. 65]. А. Марк (Миколаїв) показує тенденцію більшовицьких організацій до консолідації сил на прикладі Миколаївської партійної організації, що привела на початку Жовтня 1917 р. місцеві організації більшовиків Одеси, Херсона, Миколаєва до створення єдиної губернської партійної організації [14, 1927, № 5—6, с. 272—276].

Значне місце в організаційній роботі комуністи України відводили створенню і оформленню партійних осередків на фабриках і заводах. Більшовицькі організації великих міст, як свідчить Г. Куранов (Донбас) [14, 1927, № 5—6, с. 169], С. Буздалін (Харків) [14, 1922, № 1, с. 36], автори колективної праці — учасники революційних подій в Петинському районі Харкова [14, 1927, № 5—6, с. 210] та ін., вже через 2—3 місяці після Лютневої революції мали широку мережу партійних осередків на підприємствах. Ще швидше зростали низові парторганізації після липневих подій.

На фоні класової активізації пролетаріату по-новому вимальовувалися завдання більшовицьких організацій. Після Лютневої революції, як твердять автори спогадів, більшовицькі організації України були ослаблені частими арештами в роки імперіалістичної війни. Найміцніші більшовицькі організації збереглися в Харкові, Києві, Луганську, Катеринославі та деяких районах Донбасу, але вони були малочисленні. С. Гопнер повідомляє, що в лютому 1917 р. в Катеринославі налічувалося 400 більшовиків [14, 1927, № 2, с. 19], В. С. Гареколь називає кількість більшовиків Макіївки — близько 100 чоловік [9, с. 129], І. Ю. Кулик — 200 чоловік в Києві [14, 1924, № 1 с. 189]. На жаль, в спогадах харківських більшовиків не зазначено кількісний склад організації. В той час вона налічувала 150 чоловік [8, с. 128]. В колективній праці учасників революційних подій в Петинському районі Харкова названо кількість більшовиків лише на окремих підприємствах:

партгрупа на заводі ВЕК налічувала 40—45 чоловік і була «наймогутнішою в Харкові і однією з великих в Росії»; на ХПЗ було 3 більшовика [14, 1927, № 5—6, с. 210]. І. Котигорошко і А. Козаченко називають групу більшовиків з 6 чоловік на заводі Гельферіх-Саде (нині «Серп і Молот») [14, 1928, № 4, с. 137]. Кількість більшовиків у самостійних місцевих партійних організаціях наводить П. Казимирчук [14, 1923, № 3, с. 44], С. Сапронов [11, с. 17], П. Рекунов [9, с. 56], Ф. Перебийніс [9, с. 68] та ін., а також в об'єднаних з меншовиками — І. Каган [14, 1922, № 1, с. 104], С. Волкац [14, 1922, № 1, с. 184], Ф. Зайцев [14, 1925, № 4, с. 134], В. Варганов [9, с. 107] та ін., що відповідає даним інших джерел.

Мала кількість колективних мемуарів з цього періоду не дає змоги уявити загальну картину про кількість більшовиків на Україні або хоча б у великих промислових районах. Маючи це на увазі, С. Гопнер писала: «Нам, активним учасникам подій того часу, не слід виступати з спогадами, не маючи під руками документів. Багато що пам'ять нам зберегла, але всі ми люди, і суб'єктивізм в наших спогадах і оповіданнях неминучий. Кожний бачить лише певний кут — всієї картини нікому не видно. Лише колективна робота може дати повну картину подій» [14, 1927, № 2, с. 7].

Мовби на підтвердження цього виявляється цілий ряд неточностей у спогадах деяких мемуаристів, пов'язаних з характеристикою організаційно-партійної роботи в перші дні після Лютневої революції. Так, якщо І. Каган показує поступове зростання активності миколаївських більшовиків, їх шлях від невеликої групи в складі «об'єднанки» в лютому 1917 р. до самостійної організації в серпні 1917 р. [14, 1922, № 1, с. 104—105], то А. Марк вважає існування більшовиків у місті умовним, дещо перебільшуючи роль групи «Інтернаціонал»¹ у створенні самостійної організації більшовиків. Пізніше він сам визнав, що група в серпні увійшла в місцеву організацію РСДРП(б) [14, 1927, № 5—6, с. 262—272].

Невтомна робота більшовиків України по зміцненню і згуртуванню партійних організацій в період від лютого до жовтня позначилися зростанням партійних лав. До початку роботи VI з'їзду РСДРП(б) партійні організації України налічували вже близько 33 тис. членів [6, с. 36].

Достовірні дані про численність більшовицьких організацій в період роботи VI з'їзду РСДРП(б) подані в спогадах С. Буздаліна [10, с. 20], П. Рекунова [9, с. 56], В. Гарекколя [9, с. 136]; єдиним джерелом в цьому відношенні є мемуари А. Рижих [12, с. 14]. В. Варганова [9, с. 108; див. 6, с. 205—206, 356—366]. Розходження у цифровому матеріалі деяких авторів роблять необхідним даліше вивчення про численність більшовицьких організацій в цей період [8, с. 128].

¹ Об'єднана соціал-демократична організація «Інтернаціонал» була створена в місті 1 травня 1917 р. і в принципових питаннях наближалась до більшовиків.

Одним з основних питань партійної політики, відношення до якого було в ті дні критерієм вірності принципам більшовизму, було питання про збереження ідейної і організаційної самостійності більшовицьких організацій. В одному з листів, що відносяться до кінця 1916 р., В. І. Ленін вказував на небезпеку об'єднання з меншовиками, рішуче виступав за абсолютну організаційну самостійність більшовицької партії, підкреслював, що примиренство і об'єднання є найшкідливіша річ для робітничої партії в Росії. У березні 1917 р. в телеграмі більшовикам, що від'їжджали в Росію, В. І. Ленін категорично писав: «Ніякого зближення з іншими партіями, ні з ким!... організація *нашої* партії — в цьому суть» [2, т. 35, с. 253].

У самостійних більшовицьких організаціях України — Харківській, Київській, Катеринославській та ін. — об'єднавчі настрої не мали великого поширення, а охопили лише нестійких членів партії. Подібні настрої, як правило, рішуче відкидалися більшістю організацій. Це знайшло відображення в спогадах С. Буздаліна, І. Кулика, І. Жуковського, С. Гопнер, І. Ніколаєнко, В. Лобакіна.

С. Буздалін розповідає про назрівання суперечностей в середині більшовицької організації Харкова з питань об'єднання з меншовиками і розв'язання цих суперечностей. Питання про злиття з Харківською організацією РСДРП(б) висунув Харківський тимчасовий революційний комітет меншовиків. Прибічниками такого об'єднання серед більшовиків були ті, які в минулому мало стикалися з меншовиками на підприємствах і недостатньо усвідомлювали їх дрібнобуржуазну суть. Автор, використовуючи великий фактичний матеріал, передає всю складність боротьби, що точилася навколо цього питання [14, 1922, № 1, с. 35—36; 10, с. 20—21]. Однак він відносить час закінчення дискусії про об'єднання до липня 1917 р., тоді як уже 23 березня опортуністична група харківських більшовиків на чолі з Е. Лугановським зазнала поразки і 80 го-ло сами проти 15 загальні збори відхилили пропозицію про об'єднання [7, с. 53], а 28 березня в передовій газети «Пролетарій» рішуче відстоювалася необхідність збереження самостійності організації [15, 1917, 28 берез.].

І. Кулик показує позицію київських більшовиків з цього питання; уже перші легальні збори від 6 березня 1917 р., розпочаті разом з меншовиками, закінчилися як збори більшовицької організації [14, 1924, № 1, с. 180].

Чітку позицію щодо меншовиків зайняла з самого початку Катеринославська організація РСДРП(б) [14, 1927, № 2, с. 22]. Коли в червні об'єднавчі рецидиви стали проявлятися в окремих партійних керівників, своє слово сказали робітники. Ось як про це пише І. Жуковський, який проводив велику організаційну роботу на Брянському заводі: «На зборах виступили меншовики. Від більшовиків Квірінг. За ним робітник: «Так, нам потрібна єдина партія, ось чому я рву свій білет об'єднаних і переходжу в ту партію, яка

являється дійсною пролетарською — в партію більшовиків» [14, 1926, № 1, с. 25].

Як згадують І. Шмирьов, З. Ляпін, О. Руденко [13, с. 219], меншовики Луганська також домагались створення об'єднаної з більшовиками організації, але більшовики відкинули їхні пропозиції.

Разом з тим в Одесі, Миколаєві, Юзівці, Маріуполі, Єлисаветграді, Кременчуці, Чернігові, Полтаві та в деяких інших містах України оформилися об'єднані організації, до яких увійшли головним чином меншовики і незначна кількість більшовиків. Слід зазначити, що в цих об'єднаних організаціях багато більшовиків наполегливо боролися за проведення відмінної від меншовицької тактики. Характерними ілюстраціями цього є мемуари Ф. Зайцева [9, с. 82], С. Мінца [14, 1927, № 4, с. 96], В. Щербакова [14, 1927, № 2, с. 28] та ін. Вони показують, як в ході революції збільшувався розкол між більшовиками і меншовиками, створювалися самостійні більшовицькі організації. Важливими віхами на шляху до самостійних організацій були Квітневі тези В. І. Леніна і рішення VI з'їзду партії.

Спогади учасників революційної боротьби переконують в зростанні організованості партійних лав в міру розвитку революції. В них наведений величезний фактичний матеріал, який багато в чому послужив основою для аналізу і узагальнень історії партійних організацій України в період підготовки Жовтневої революції.

Свідчення мемуаристів про боротьбу більшовицьких організацій України за згуртування і монолітність одного з великих загонів РСДРП(б) ще раз підтверджує життєвість ленінських організаційних принципів будівництва і діяльності пролетарської партії. Тим самим мемуарна література утворює своє значення як один із суттєвих джерел історико-партійного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Іван Васильович Бабушкін. — Твори, т. 16, с. 319—322.
2. Ленін В. І. Я. Ганецькому. — Твори, т. 35, с. 249—253.
3. «Летопись революции». Х.—К., 1922—1933; «Пять лет», Х., 1922; «Борьба за Октябрь на Артемовщине», Х., 1929; «Октябрьская революция. Первое пятилетие», Х., 1922; «Борьба за Советы на Екатеринославщине». Днепропетровск, 1927.
4. Черноморский М. Н. Работа с мемуарами при изучении истории КПСС. М., 1964. 134 с.; Варшавчик М. А. О некоторых вопросах источниковедения истории КПСС. — «Вопросы истории КПСС», 1962, № 4, с. 165—174; Стрельский В. И. «Основные принципы научной критики источников по истории СССР». К., 1961. 133 с.
5. Москаленко М. І. Спогади — важливе джерело вивчення історії революційної боротьби (1914 — лютий 1917 рр.). К., Вид-во Київського ун-ту, 1973, с. 92—100; Тараник В. П. Мемуарная литература как источник изучения деятельности В. И. Ленина в период подготовки и проведения Октябрьской революции. Х., 1972. 21 с.
6. Шестой съезд РСДРП(б), август 1917. Протоколы. М., 1958. 487 с.
7. История КП(б)У в материалах и документах, вып. II, 1917—1920 гг. М., 1934. 703 с.

8. Харитонов В. Л. Лютнева революція 1917 року на Україні. Х. 1966. 258 с.
9. Рассказы о великих днях. Воспоминания старых большевиков Донбасса. Сталино, 1957. 203 с.
10. Сквозь грозы и бури. Х., «Прапор», 1969. 198 с.
11. В огне революционных боев. Симферополь, Крымиздат, 1958. 175 с.
12. В борьбе за советский Крым. Воспоминания старых большевиков. Симферополь, Крымиздат, 1958. 184 с.
13. Борьба за победу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів. К., 1957. 583 с.
14. «Летопись революции».
15. «Пролетарій», орган Харківської організації РСДРП(б).

М. М. ОЛІЙНИК

БІЛЬШОВИКИ ХАРКІВЩИНИ — ОРГАНІЗАТОРИ МАС НА БОРТЬБУ З НАСТУПОМ ДЕНІКІНА

Завдяки посиленій допомозі країн Антанти і США колишній царський генерал Денікін весною 1919 р. з 100-тисячною армією розпочав наступ на Донбас. 26 квітня 1919 р. значні сили так званої «Добровольчої армії» підійшли до Луганська і, зламавши героїчний опір робітників, 4 травня оволоділи містом. Над Країною Рад нависла величезна небезпека. Харків, тоді один з провідних індустриальних центрів не тільки України, а й усього півдня Росії, перетворився на важливий опорний пункт мобілізації сил для допомоги Донецькому басейну.

Велику увагу Харкову в цей час приділяє В. І. Ленін. За період з 7 травня по 5 червня 1919 року Володимир Ілліч надіслав до Харкова вісім телеграм на адресу різних організацій та окремих керівних працівників республіки і губернії [2, с. 278, 284, 289, 292, 296, 299, 300, 301], в яких він давав вказівки щодо мобілізації харківських робітників для захисту Донбасу.

Однак діяльність партійних організацій Харківщини по організації і мобілізації трудящих мас на боротьбу з наступом Денікіна мало вивчена і висвітлена в радянській історичній літературі. У монографії «Українська РСР в період громадянської війни» [25], книзі М. І. Куліченка [20] та колективних працях: «Нариси історії Харківської обласної партійної організації» [21], «Трудящі Харківщини в боротьбі за побудову комунізму» [24] подано лише загальну характеристику.

Дана стаття є спробою заповнити цю прогалину. Для її написання автором використані головним чином архівні джерела, центральна і місцева періодична радянська преса того часу.

Виконуючи вказівки В. І. Леніна, губернська партійна організація розгорнула активну діяльність по мобілізації трудящих на боротьбу з білогвардійцями. Під гаслом «Всі на допомогу фронту» було проведено святкування 1 Травня. 8 травня Харківський губком КП(б)У і Південне бюро ВЦРПС провели надзвичайне засідання представників профспілкових організацій України і міста

Харкова, на якому прийняли рішення про негайну мобілізацію робітників для допомоги захисникам Донбасу [5, с. 105—106].

12 травня Харківський губернський партійний комітет відповідно до рішень Південного бюро ВЦРПС провів об'єднане засідання міської та районних Рад, профспілок і фабзавкомів. Обговоривши становище, що склалось у Донецькому басейні, учасники засідання визнали за необхідне «провести негайну мобілізацію робітників у Харкові та повітах губернії і провести її якнайшвидше протягом 10 днів» [3, с. 46].

Бої, що точилися в Донбасі в травні 1919 р. між Червоною Армією та білогвардійськими полчищами, проходили спочатку з перемінним успіхом. Але заколот Григор'єва і зрада Махна в критичний момент боротьби за Донецький басейн дезорганізували наш фронт, згубно відбилися на подальшому ході боїв за Всеросійську кочегарку і в цілому за Україну.

Становище ускладнювалося ще й тим, що керівні військові працівники України, і насамперед В. Антонов-Овсієнко і М. Подвойський, не забезпечили виконання директив ЦК РКП(б) і В. І. Леніна про надання необхідної допомоги Південному фронтові. Наші війська, зазнавши великих втрат, не маючи необхідного припливу свіжих сил, почали з боями відступати. В кінці травня денікінські війська, захопивши майже весь Донбас, повели наступ на територію південних повітів Харківської губернії, загрожуючи Харкову.

В. І. Ленін, уважно стежачи за подіями на Південному фронті, зажадав від комуністів Харкова посилити допомогу Донецькому басейну. 20 травня 1919 р. в телеграмі заступникові народного комісара військових справ України В. І. Межлауку він писав: «Повідомляйте регулярно двічі на тиждень про те, що робите для визволення Донбасу. Я боюсь, що Ваша енергія вже слабшає, а тим часом абсолютно необхідно напружити всі сили Харкова» [2, с. 284]. Цього ж дня за пропозицією В. І. Леніна в Харків командуються член Ради Оборони РРФСР Г. Мельничанський «для максимального посилення мобілізації харківських робітників з метою визволення Донецького басейну» [14, ф. 130, оп. 3, спр. 105, арк. 101]. 26 травня Рада Оборони РРФСР постановила «негайно послати з Харкова поголовно всіх робітників на захист Луганська» [2, с. 292].

Приклад виконання революційного обов'язку перед соціалістичною Батьківщиною, як завжди, показали комуністи. Вони перші приходили на мобілізаційні пункти і своїм прикладом вели за собою маси робітників. Так, наприклад, з паровозобудівного заводу пішло на фронт добровільно три чверті складу парторганізації, лишилося лише 20—25 чоловік для ведення необхідної партійної роботи [12, 1919, 17 трав.]. Подібна картина спостерігалась і на заводах ВЕК, Гельферих-Саде, Мельгозе, Шиманського та на інших підприємствах Харкова.

На початку червня в зв'язку з загальним погіршенням справ на фронті губком КП(б)У прийняв рішення мобілізувати на боротьбу з Денікіним 50 процентів членів губернської парторга-

нізації. Але обстановка була настільки складною, що фактично партійні організації відправляли на фронт майже всіх своїх членів. Так, губком партії тільки 4 червня опублікував у пресі списки 553 комуністів, серед них було 99 жінок, які негайно призивались до лав Червоної Армії [13, 1919, 4 черв.].

Повітові партійні організації разом з комсомольцями і членами профспілок об'єднувались у бойові загони, вливались у війська, що вели боротьбу на території цих повітів. В інформації Зміївського повітового парткому повідомлялось: «Всі члени Комуністичної партії вміють володіти гвинтівкою, всі мобілізовані» [11, ф. 17, оп. 6, спр. 369, арк. 131, 134]. 9 червня уряд України доповів В. І. Леніну, що мобілізація комуністів у Харківській губернії дала 4000 чоловік [15, ф. 2, оп. 1, спр. 253, арк. 11]. На фронт пішли добровольцями майже всі члени губкому партії, губвиконкому, актив Харківської міської і повітових партійних організацій [8, 1919, 4 черв.; 9, 1919, 4 черв.].

Велику роботу по організації народних мас Харкова і губернії на боротьбу з білогвардійськими полчищами проводили тт. П. А. Кін — голова губвиконкому, М. Л. Рухимович, М. А. Сапельніков, І. Ф. Котлов, О. М. Іванов, керівник партійної організації Донбасу та голова Донецького губвиконкому Ф. А. Сергеев (Артем), командуючий Харківським військовим округом К. Є. Ворошилов, начальник оборони міста Харкова О. Я. Пархоменко та інші [24, с. 56].

Мобілізуючи комуністів, що були цементуючою силою Червоної Армії, губернська партійна організація не забувала про поповнення військових частин найпередовішою й найсвідомішою частиною трудящих — робітниками. Слід зазначити, що заходам більшовиків всіляко перешкождали меншовики й есери, які в цей період вели шалену кампанію проти мобілізації робітників, чим сприяли білогвардійській контрреволюції. 31 травня 1919 р. на Харківській міській конференції фабзавкомів та правлінь профспілок меншовикам навіть вдалося голосами представників профспілок банківських, фінансових і торгово-промислових службовців протягнути резолюцію проти мобілізації робітників [10, 1919, 20 черв.].

Але 2 червня зібрався пленум Харківської міської Ради, районних Рад і фабзавкомів. Депутати з обуренням говорили про зрадницьку роль меншовиків та есерів і зажадали рішучої боротьби з ними. К. Є. Ворошилов розповів на пленумі про тяжке становище, що склалось у Донбасі. Викривши контрреволюційну позицію меншовиків і есерів, які намагались звинуватити у цьому більшовиків, він закликав харківських робітників «поповнити ряди слабючої Червоної Армії свіжим струменем нових бійців» [8, 1919, 3 черв.]. У прийнятому рішенні говорилось: «Зважаючи на обставини, які склались, місце всіх робітників у лавах Червоної Армії». Рада постановила «провести робітничу мобілізацію для врятування Донецького басейну» [4, с. 391]. В цей же

день був виданий наказ Харківського окружного комісара про мобілізацію на військову службу протягом тижня робітників і селян, що народились у 1885—1899 рр. [8, 1919, 4 черв.].

Передові робітники Харкова активно підтримали мобілізацію. Загальні збори робітників ХПЗ, які відбулися відразу після оголошення мобілізації, відкинувши пропозицію меншовиків зірвати її, прийняли рішення послати на мобілізаційні пункти всіх підлягаючих мобілізації — 1100 чоловік, або 25 процентів від загальної кількості робітників. В цей же день 1000 робітників заводу ВЕК, вишикувавшись у колону, попрямували до центра міста на Радянську площу. Тут вони об'єдналися з робітниками паровозобудівного заводу, Гельферих-Саде, Мельгозе, Шиманського та інших підприємств Харкова і зі співом революційних пісень відправились на збірний пункт одержувати призначення в Червону Армію [9, 1919, 6 черв.].

Успішно проходила мобілізація робітників у губернії. З Куп'янська повідомляли, що три чверті членів професійних спілок добровільно пішли на фронт [13, ф. 10417, оп 1, спр. 99, арк. 10]. Всього ж у Харківській губернії на 5 червня з'явилося по мобілізації 8582 робітники, з них визнали придатними до служби в армії і відправили у військові частини 5095 чоловік [16, ф. 2, оп. 1, спр. 118, арк. 72—74]. Робітники, які лишилися на заводах і фабриках, працювали з подвійною енергією. Найбільш кваліфіковані з них з невеликих підприємств були переведені на більші заводи (на паровозобудівний, ВЕК та інші), які виконували замовлення для фронту [17, ф. р. — 1010, оп. 2, спр. 183, арк. 9]. Одночасно з мобілізацією до Червоної Армії комуністів і робітників проводилася мобілізація всього трудового населення, яке не експлуатувало чужої праці, колишніх офіцерів, військових спеціалістів та ін.

Харківський губком КП(б)У з великою увагою ставився до питань, зв'язаних з проведенням мобілізації і серед селянства губернії. У повіті були надіслані кращі агітатори і пропагандисти Харкова. Про розмах агітаційно-пропагандистської роботи у губернії свідчить той факт, що тільки профспілки на цю кампанію мобілізували в травні й червні понад 600 своїх членів [10, 1919, 20 черв.].

Партійні організації повітів, виконуючи вказівки губернського комітету партії, всю свою діяльність спрямовували на успішне виконання мобілізації селян. Так наприклад, II Охтирська повітова конференція 10 травня прийняла резолюцію, в якій говорилося: «Провести широку агітацію у волостях і селах, роз'яснюючи необхідність мобілізації. Для проведення агітації потрібно використати всіх придатних товаришів, незалежно від посади, яку вони займають» [12, ф. 1, оп. 4, спр. 72, арк. 22.].

Поряд з роботою по мобілізації місцеві партійні й радянські органи розгорнули широку діяльність серед трудового селянства по збору продовольства і зброї для Червоної Армії [18].

Під час проведення мобілізації серед селянства губерньска партійна організація стикалася з великими труднощами. Перешкождали бої, що точилися між частинами Червоної Армії і білогвардійськими полчищами уже на Харківщині, антирадянська пропаганда в ряді місць, недостатня поінформованість населення про мобілізацію та її значення для захисту Радянської влади, розладнання господарства, особливо транспорту, брак продовольства, зброї, обмундирування і спорядження, слабкість радянського державного апарату і військових комісаріатів на місцях [17, ф. Р — 2550, оп. 5, спр.43, арк. 6].

Становище ускладнювалось ще й тим, що на Харківщині, як і в цілому по Україні, весною 1919 р. були допущені серйозні помилки в проведенні земельної політики партії та у здійсненні соціалістичних перетворень на селі, зокрема мало місце широке насадження радянських і колективних господарств. Харківський губземвідділ у своєму звіті вказував: «Основним завданням земельного відділу є організація комун... Для створення якомога більшого їх числа відряджаються спеціальні інструктори й агітатори» [23, с. 202].

При цьому були випадки, коли радянські працівники й агітатори, яким було доручено виконання такої важливої справи, перекручували ленінський принцип добровільності при організації колективних господарств. У циркулярі Ізюмського повітового виконкому повідомлялося: «Нерідкі випадки, коли агітатори замість роз'яснення користі сільськогосподарської комуні вдаються до погроз — «Заженемо туди багнетами» [23, с. 202]. Це викликало гостре невдоволення селян, сприяло дезертирству, появі антирадянських закатів.

В. І. Ленін, говорячи про невдачі Червоної Армії на Південному фронті, вказував на дві головні причини їх: перша — уряд змушений був зняти з Південного фронту частину військ і перекинути їх на Східний фронт, де наступав Колчак; друга — поширення партизанщини на Україні [2, с. 314]. Під нею В. І. Ленін розумів хвилю антирадянських закатів, що прокотилися на Україні весною 1919 року і які були наслідком хитань середнього селянства. Руйнуючи радянський тил, вони підривали стійкість наших військ на фронті, відволікали на себе немало сил, так необхідних для боротьби з білогвардійськими полчищами.

До того ж слід відмітити, що в квітні в шести повітах губернії — Богодухівському, Валківському, Зміївському, Охтирському, Сумському і Харківському відповідно до розпорядження Наркомвоєнсправ України вже була проведена мобілізація, яка дала тоді 17873 чоловіки [22, с. 6].

Та, незважаючи на труднощі, завдяки великій агітаційно-пропагандистській роботі, яку провели партійні організації губернії, мобілізація селян проходила досить успішно. Із Старобільська повідомляли, що в перший же день мобілізації з'явилося понад дві тисячі селян [6, 1919, 13 черв.]. Одночасно з мобілізо-

ваними в Червону Армію вливався безперервний потік селян-добровольців. Олександрівська волость Зміївського повіту, крім належних 20 чоловік по мобілізації, відправила ще й 750 добровольців [16, ф. 1738, оп. 1, спр. 67, арк. 235], а в Богодухівському повіті з добровольців було сформовано окремих полк і кавалерійський ескадрон [13, ф. 10417, оп. 4, спр. 99, арк. 16; 15, ф. 1402, оп. 1, спр. 1, арк. 1].

Глибоку свідомість виявила пролетарська й селянська молодь Харківщини. Так, при наближенні ворога до Харкова понад тисяча комсомольців міста на чолі з міським і районними комітетами добровільно вступили до лав Червоної Армії [19, с. 29.]. Сотні комсомольців пішли на фронт з повітових організацій [20, с. 149].

Тим часом, незважаючи на героїчний опір Червоної Армії, становище під Харковом з кожним днем погіршувалося. 12 червня 1919 р. Рада робітничо-селянської оборони України звернулася до робітників Харкова з закликом стати на захист міста від денікінців. Цього ж дня Харківський комітет КП(б)У організував «День оборони Харкова». Гаслом трудящих міста було: Харків не повинен бути і не буде зданий ворогові! У місті відбулися мітинги трудящих і воїнів гарнізону. На заклик більшовиків чимало робітників прямо з мітингів йшли одержувати зброю і ставали в ряди захисників міста [8, 1919, 12 черв.]. 17 червня в зв'язку з новим ускладненням на фронті всі комуністи Харкова були мобілізовані й переведені на казармене становище [8, 1919, 18 черв.].

З великою енергією, з ентузіазмом піднялась на боротьбу проти денікінського війська селянська біднота. В оперативному зведенні з Ізюма 12 червня повідомлялося: «Спостерігається небувалий приплив в Червону Армію добровольців — селян з північних волостей. Добровольці прибувають озброєні, заявляючи про готовність йти на передові позиції» [16, ф. 1738, оп. 1, спр. 67, арк. 183]. У Змієві для організації оборони був створений військово-революційний комітет, в руки якого перейшла вся влада в повіті. Він оголосив мобілізацію всіх здатних носити зброю від 18 до 40 років. З волостей повідомляли, що мобілізація проходить з великим успіхом [16, ф. 1738, оп. 1, спр. 67, арк. 235].

Наведені факти свідчать, що партійні й радянські органи Харківської губернії весною і влітку 1919 р. провели значну роботу по мобілізації комуністів, робітників, усіх трудящих на боротьбу з білогвардійськими військами Денікіна. І хоч Харків і губернію тоді не вдалося відстояти, героїчна боротьба робітників і селян Харківщини мала величезне значення, бо вона зривала план білогвардійців швидкого просування до Москви й давала змогу витратити час, щоб підготувати умови для контрнаступу з метою їх розгрому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленин В. И. Военная переписка (1917—1920). М., 1957, 276 с.
2. В. І. Ленин про Україну, ч. II. К., 1969. 760 с.

3. Гражданская война на Украине, 1918—1920. Сборник документов и материалов. В 3-х т., 4-х кн., т. 2, К., 1967. 917 с.
4. Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов в 3-х т., т. 2, М., 1961. 895 с.
5. Отчет Всероссийского центрального Совета Профессиональных Союзов за 1919 год. М., 1920. 392 с.
6. «Большевик», орган ЦК КП(б)У, 1919, 13 черв.
7. «Известия ВУЦИК», 1919, 19 черв.
8. «Известия Харьковского губисполкома», 1919 р., 3, 4, 12, 18 черв.
9. «Коммунар», орган Харьковского губкома КП(б)У, 1919, р., 17 трав., 4, 6, 11 черв.
10. «Профессиональное движение» (ежедневный бюллетень Южного бюро ВЦСПС), 1919, 20 черв.
11. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
12. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
13. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
14. Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР.
15. Центральний державний архів Радянської Армії.
16. Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР.
17. Харківський обласний державний архів.
18. Харківський історичний музей, відділ фондів, інв. номер 1898.
19. Десять лет Харьковской организации ЛКСМУ (1917—1927). Х., 1927. 62 с.
20. Куличенко М. И. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918—1920 гг.). Х., 1966. 248 с.
21. Нариси історії Харківської обласної партійної організації. Х., 1970. 803 с.
22. Рибалка І. К. Мобілізації до Червоної Армії на Україні весною і влітку 1919 р. Міжвідомчий збірник «Питання історії народів СРСР», вип. 9, 1970, с. 3—11.
23. Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине (1918—1920). М., 1966. 446 с.
24. Трудящі Харківщини в боротьбі за побудову комунізму. Х., 1958. 352 с.
25. Українська РСР в період громадянської війни, 1917—1920 рр. В 3-х т., т. 2. К., 1968. 423 с.

К. Ф. РОМАНЕНКО

В. І. ЛЕНІН ПРО ІДЕОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ПАРТІЙНИХ КАДРІВ У НОВИХ ІСТОРИЧНИХ УМОВАХ ПЕРЕХОДУ НА МИРНУ РОБОТУ ПО БУДІВНИЦТВУ СОЦІАЛІЗМУ (1921—1923 рр.)

У ленінському вченні про кадри партії важливе місце посідають питання їхньої підготовки і ідейно-політичного загартування. Вказуючи на характер і особливості цієї роботи, В. І. Ленін вимагав, щоб вона базувалася на справді науковій марксистській основі з урахуванням конкретних історичних умов революційного розвитку. У процесі багаторічної теоретичної і практичної діяльності В. І. Леніна ці вимоги оформилися в наукові принципи, які в узагальненому вигляді, в основному, можна звести до таких:

а) принцип комуністичної партійності при визначенні завдань і змісту виховання кадрів; б) принцип конкретно-історичного підходу у здійсненні самого процесу виховання; в) принцип єдності ідейної підготовки і революційно-перетворюючої діяльності

кадрів. Ці основоположні ленінські принципи набули виняткової теоретичної і практичної важливості у досліджуваний період — роки найглибших соціальних починань, коли питання про те, з якими ідеологічними передумовами розгорнеться будівництво соціалізму, було одним з основних. Його головний зміст полягав у забезпеченні ідейного, організаційного впливу робітничого класу і його партії на трудящі маси. Вирішувати це завдання довелося у важких і складних умовах. Тимчасове зростання капіталістичних елементів, зумовлене запровадженням нової економічної політики, посилювало наступ буржуазії і на ідеологічному фронті. Носіями буржуазної і дрібнобуржуазної ідеології були різноманітні антисоціалістичні сили. Вони включали в себе російську емігрантську буржуазію, нову буржуазію, що з'явилася в зв'язку з непом, куркульство. Виразниками їхніх інтересів були рештки кадетської, есерівської та меншовицької партій, а також зміновіхівська течія. Усіх їх об'єднувала спільна реставраторська політична платформа. З ними змикалися й антиленінські угруповання в середині РКП(б), що відбивали в своїх вимогах настрої дрібнобуржуазної стихії і не вірили в можливість побудови соціалізму в нашій країні. Тактика всіх антисоціалістичних сил полягала у використанні радянської легальності для боротьби проти диктатури пролетаріату, у демагогічному роздуванні помилок і труднощів будівництва нового суспільства з метою дискредитації ідей соціалізму і керівної ролі партії. Так, журнал «Економист», який, за визначенням В. І. Леніна, був «органом сучасних кріпосників, що прикривалися, звичайно, мантією науковості, демократизму і т. п.» [3, т. 33, с. 109], пропагував ідеї відродження капіталізму в Росії. Буржуазні ідеологи, проповідуючи містику, реакційні суспільні теорії, використовували для цього також журнал «Мысль» Петербурзького філософського товариства. Приватні видавництва, яких у Петрограді на літо 1922 року нараховувалося 99, а в Москві — 220 [14, с. 6], поширювали занепадницьку літературу буржуазного характеру і змісту, спрямовану проти марксистського світогляду. Такими самими настроями були пройняті сторінки декадентських журналів «Россия» та «Литературные записки». Центром інтелігентських кіл білоемігрантів у перші роки непу стало зміновіхівство. Його ідеологи Устрялов, Ключников та ін. твердили, що неп неминуче приведе Радянську державу до буржуазного переродження. Вони закликали своїх прихильників прискорити цей процес шляхом співробітництва з Радянською владою. Викриваючи суть зміновіхівства, В. І. Ленін показав, що воно виражає «...настрій тисяч і десятків тисяч всяких буржуїв або радянських службовців, учасників нашої нової економічної політики. Це — основна і дійсна небезпека. І тому на це питання треба звернути головну увагу: дійсно, чия візьме?» [2, т. 33, с. 248].

Таким чином, розвиток боротьби за принципом «хто кого» став необхідним не тільки в галузі економіки, а й у сфері ідеології.

Перед партією постало завдання: формування соціалістичної свідомості трудящих і відсічі, розвінчування ворожої буржуазної і дрібнобуржуазної ідеології. У його розв'язанні величезна роль належала кадрам партії. Ось чому питання їх ідейного і політичного загартування набували першочергового значення.

В. І. Ленін виховував партійні кадри в душі напрімиренності до будь-яких проявів буржуазної ідеології та фракційності. «Ви, товариші, не можете не знати, — говорив він у промові при відкритті X з'їзду РКП(б), — що всі наші вороги, — а ім'я їм легіон, — в усіх своїх численних закордонних органах повторюють і розвивають ту саму стоусту і тисячоусту поголоску, яку наші буржуазні і дрібнобуржуазні вороги поширюють тут, всередині Радянської республіки, а саме: якщо дискусія — значить спори, якщо спори — значить чвари, якщо чвари — значить комуністи ослабли: натискай, лови момент, використовуй їх ослаблення! Це стало лозунгом ворожого нам світу. Ми цього ні на секунду не повинні забувати» [1, т. 32, с. 140—141]. Висока революційна пильність — ось та якість, яка має бути притаманною кожному партійному працівникові. Ось висновок, що впливає з наведених лєнінських слів. Найкращою школою виховання таких рис В. І. Ленін вважав школу самого життя, революційно-практичну діяльність, що поєднується з ідейним загартуванням кадрів.

Озброєна передовою теорією, партія була покликана чинити різнобічний вплив на маси і спрямовувати їх прагнення до спільної мети — будівництва соціалізму. І в сфері ідеології були свої «командні висоти». Неоціненну роль в цьому відіграла праця В. І. Леніна «Про значення войовничого матеріалізму», що вийшла в світ у 1922 році. Ленін розглядав у ній ідеологічну боротьбу, як складову частину класової боротьби пролетаріату. Розвиваючи марксистські принципи ідеологічної роботи, він сформулював головне завдання теоретичної, пропагандистської й агітаційної діяльності партії. Зміст його полягав у необхідності класового, партійного підходу до всіх явищ суспільного життя, у тому числі і до науки, її розвитку на підставі марксистської методології і узагальнення досвіду соціалістичної революції, у життєвій потребі встановлення союзу комуністів з некомуністами у найрізноманітніших галузях діяльності, без чого «ні про яке успішне комуністичне будівництво не може бути й мови» [3, т. 33, с. 192]. В. І. Ленін закликав бути войовничими матеріалістами, використовувати різні форми і методи наукової антирелігійної пропаганди й культурно-освітньої роботи для формування у масах соціалістичної свідомості. Стаття В. І. Леніна відіграла велику роль у марксистському вихованні кадрів і мобілізації їх на боротьбу з буржуазною ідеологією.

На літо 1922 р. боротьба партії проти антирадянських груп і течій набула такої гостроти, що намічений раніше пункт порядку денного XII конференції РКП(б) «Чергові питання агітації і пропаганди» рішенням Політбюро ЦК РКП(б) від 29 червня 1922 р. було замінено питанням «Про антирадянські партії і течії» [16, ф. 49,

оп. 1, од. зб. I, арк. 1]. На конференції підкреслювалося, що антирадянські партії і течії систематично намагаються перетворити сільськогосподарську кооперацію у знаряддя куркульської контрреволюції, кафедру вищих учбових закладів — у трибуну неприхованої буржуазної пропаганди, легальне видавництво — у засіб агітації проти робітничо-селянської влади і т. ін.» [10, с. 671]. Конференція підкреслила, що складовою частиною боротьби з новою тактикою буржуазії є підвищення ідейно-теоретичної роботи партії, озброєння кожного комуніста марксистською теорією.

Надаючи особливого значення також вивченню кадрами марксистської революційної теорії, В. І. Ленін вважав необхідним забезпечити справді наукове і масове видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса. За його ініціативою ЦК РКП(б) у 1921 році прийняв рішення про створення Інституту К. Маркса і Ф. Енгельса. Визначаючи найближче завдання Інституту — збирання, збереження і розробка величезної теоретичної спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін писав директорові Інституту: «Чи не можна *к у п и т и* нам у Шейдеманів і К^о (адже це продажна сволота) листи Маркса і Енгельса? або купити знімки? Чи є надія зібрати нам у Москві *все* опубліковане Марксом і Енгельсом? Чи є каталог *уже зібраного тут?* Листи Маркса і Енгельса збираємо ми (або копії), чи це річ нездійсненна?» [4, т. 45, с. 33]. Керуючись вказівками Леніна, Інститут проводив велику роботу по зосередженню, науковому використанню і виданню неоціненної спадщини основоположників наукового комунізму. Вже у 1921 році за дорученням В. І. Леніна В. В. Адоратським було підготовлено збірник К. Маркса і Ф. Енгельса «Письма. Теория и практика в переписке Маркса и Энгельса». Повчально, що Володимир Ілліч, прочитавши передмову до збірника, порадив Адоратському цитати з листів наводити не уривками, а опосередковано, у тісному зв'язку з розвитком того чи іншого питання в творах К. Маркса і Ф. Енгельса, при цьому стисло коментувати виклад [5, т. 35, с. 440]. Це лише один з прикладів того, як Ленін уважно слідкував за науковою розробкою і виданням теоретичної спадщини класиків марксизму.

З іменем В. І. Леніна пов'язана також підготовка партійних кадрів через мережу вищої марксистської освіти. Коли на початку досліджуваного періоду з усією гостротою постала проблема підготовки марксистських кадрів, ЦК партії провів нараду з питань народної освіти, на якій Володимир Ілліч виступив з конкретним планом підготовки і перепідготовки викладачів вищої школи і навчання висококваліфікованих теоретичних працівників з партійної молоді у спеціальному учбовому закладі, де навчання кадрів поєднувалося б з марксистською розробкою суспільних наук. Таким закладом став Інститут Червоної Професури¹, створений на підставі підписаної В. І. Леніним 11 лютого 1921 р. Постанови

¹ У зв'язку з тим, що в середині 30-х років кадри суспільних наук стали тотувати університети й інститути, за рішенням ЦК ВКП(б) Інститут Червоної Професури у 1938 році було розформовано.

РНК. Це була кузня теоретичних кадрів. Комуністи інституту, борючись проти меншовицьких, троцькістських та інших перекохань революційної теорії, допомагали партії в її діяльності по утвердженню в нашій країні і міжнародному комуністичному русі правильного розуміння лєнінізму як інтернаціонального вчення, як нового вищого етапу у розвитку марксистської теорії і революційної практики [11, с. 2].

Питання ідеологічного виховання і політичного загартування кадрів були нерозривно пов'язані з насущними завданнями вдосконалення роботи центрального і місцевих партійних апаратів, здійснення принципів внутрішньопартійної демократії, що вимагало великої кількості підготовлених партійних працівників. Ця проблема мала безпосередній стосунок і до національної політики партії, спрямованої на ліквідацію економічної і культурної відсталості національних районів, зміцнення в них радянської національної державності, на виховання в інтернаціональному дусі, і на боротьбу проти проявів великодержавного шовінізму і націоналізму. Існуюча ж порівняно нечисленна мережа¹ партійних учбових закладів не могла задовольнити життєво необхідної потреби підготовки кадрів, особливо для національних окраїн. Тому X з'їзд РКП(б) прийняв план будівництва партійних учбових закладів. Кількість комуністичних університетів, за рішенням з'їзду, намічалось збільшити до чотирьох [10, 1, с. 552]. Протягом 1921 р. на здійснення підписаних Лєніним декретів у країні було відкрито Комуністичний університет національних меншостей Заходу для підготовки національних партійних кадрів — у Москві. У наступні роки мережа університетів розширилася. У 1923 р. у країні вже діяло 12 комвузів, де навчалось шість тисяч чоловік [8, с. 73].

X з'їзд партії також прийняв рішення про відкриття радпартшкіл у кожному губерньському місті і не менше, ніж у половині повітів [6, с. 596].

У грудні 1921 р. відбулася I-ша Всеросійська конференція радпартшкіл. На конференції підкреслювалось, що «партшкола повинна бути не стільки школою навчання, скільки лабораторією, що виховує нові кадри комуністів-революціонерів» [14, с. 88]. Завдяки постійній турботі В. І. Лєніна і Комуністичної партії про кадри мережа радпартшкіл на кінець 1922 р. значно розширилась. Усього по РРФСР було 53 школи II ступеня (10445 слухачів) і 158 шкіл I-го ступеня (10 295 слухачів) [15, с. 162].

Важливу роль у розвитку партійної освіти покликані були відіграти також організовані за постановою X з'їзду РКП(б) при

¹ На той час у країні функціонував існуючий з 1919 р. Комуністичний університет ім. Свердлова і діяла мережа радпартшкіл. Слід зазначити, що дані про кількість існуючих на 1921 р. радпартшкіл у різних джерелах не однакові. Так, у «Вестнике агитации и пропаганды» (1921 р.) вказано, що було 45 губерньських і 29 повітових шкіл, а в «Стенографическом отчете X съезда РКП(б)» — відповідно 50 і 60. Це свідчить про те, що за відсутності постійного зв'язку з усіма губерніями і повітами не завжди вдавалось зібрати точні відомості.

Соціалістичній академії систематичні курси з теорії, історії і практики марксизму. У циркулярі для всіх губкомів, опублікованому в «Известиях» ЦК РКП(б) № 31 за 1921 р., вказувалося, що навчання на курсах дворічне, приймаються комуністи з партстажем від 3-х до 4-х років (переважно з дожовтневим стажем), які мають досвід у галузі пропагандистської й агітаційної роботи, не старіші 25—26 років, що виявляють інтерес до розробки програмних і теоретичних питань [12, с. 12].

Заслуговує на увагу діяльність у цій галузі Московського комітету РКП(б), який у травні 1922 р. організував короткотермінові курси з марксизму при Соціалістичній академії на 150 чоловік [13, с. 107]. З них 69 слухачів мали дожовтневий партстаж, 128 чоловік були робітниками [13, с. 107]. Як повідомлялося в «Известиях» МК РКП(б), на заняттях панували зосередженість і діловитість, в аудиторії заходили, як у храм науки, а виходили завжди несучи з собою щось нове.

Підготовка і виховання кадрів партії проходили організовано по всій країні. Відповідно до резолюції XI з'їзду РКП(б) «Про партбудівництво» у травні 1922 року створювалися марксистські гуртки, розраховані, в основному, на членів РКП(б), що мали теоретичну підготовку в обсязі партшколи [15, с. 154—155]. Не відриваючи робітників від їхньої основної діяльності, зазначалося в циркулярі ЦК РКП(б) від 6 травня 1922 р., гурток повинен дати їм теоретичну підготовку для розуміння сучасної світової економічної, політичної обстановки і основних форм найголовніших завдань класової боротьби, виробити навички самостійного вивчення марксистської літератури і популярного викладення основних питань теорії і практики марксизму [15, с. 154—155].

Поряд з централізованою організацією ідейно-політичного виховання своїх кадрів партія здійснювала керівництво цією роботою і на місцях (на підприємствах, у робітничих і сільських районах), де створювалися і діяли школи політграмоти, короткотермінові курси, марксистські гуртки, проводилася величезна агітаційно-пропагандистська робота.

Однак у складних умовах початку 20-х років процес підготовки і виховання партійних кадрів стримувався нестачею кваліфікованих лекторів і учбової літератури, недосконалою методикою викладання, а також недостатнім вивченням праць основоположників наукового комунізму. Усі ці питання були предметом обговорення на партійних з'їздах і конференціях. XIII з'їзд РКП(б) з метою дальшого поліпшення підготовки партійних кадрів указав на те, що «Радпартшколи і Комуністичні університети повинні дотримуватися свого основного завдання — підготовки партійних працівників. Головними у викладанні мали стати питання історії, програми партії, партійного будівництва, тактики партії та її господарської політики на основі заповітів В. І. Леніна» [10, ч. II, с. 71].

Неухильно втілюючи в життя ленінські основоположні принципи підготовки та ідейного виховання кадрів, партія досягла того,

що вже в роки відбудовчого періоду важко було знайти таку республіку, область чи район, де б не працювали випускники партійних учбових закладів. На січень 1927 року у лавах партії нараховувалося 3490 чоловік, які закінчили Комуністичні університети, 46 612 — школи I-го ступеня і 22 777 чоловік — II-го ступеня [14, с. 84]. Це були ідейно підготовлені кадри, вірні ленінським традиціям тісного і нерозривного зв'язку революційної теорії з практикою соціалістичного будівництва в нашій країні.

І в сучасних історичних умовах, чим ширші масштаби комуністичного будівництва, тим більші завдання стоять перед партійними кадрами на ідеологічному фронті. «Партія вважає, — говорив у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові Л. І. Брежнев, — дуже важливим, щоб комуністи наполегливо оволодівали теорією марксизму-ленінізму, знанням законів суспільного розвитку, вміли впевнено орієнтуватися в нових явищах життя, давати їм правильну оцінку і робити правильні практичні висновки. Ідейне загартування комуністів є неодмінною умовою підвищення боездатності наших партійних рядів» [9, с. 118].

Здійснення завдань, поставлених XXIV з'їздом КПРС у галузі ідеологічної і теоретичної роботи партії, сприятиме нашому успішному просуванню вперед по шляху будівництва комунізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. X з'їзд РКП(б). Промова при відкритті з'їзду. — Твори, т. 32, с. 140—141.
2. Ленін В. І. XI з'їзд РКП(б). Політичний звіт. — Твори, т. 33, с. 227—267.
3. Ленін В. І. Про значення войовничого матеріалізму. — Твори, т. 33, с. 192—201.
4. Ленін В. І. Лист Д. Б. Рязанову. 2 лютого 1921 р. — Твори, т. 45, с. 33.
5. Ленін В. І. Лист В. В. Адоратському. 2 серп. 1921 р. — Твори, т. 35, с. 440.
6. X съезд РКП(б). Стенографический отчет. М., Госполитиздат, 1963. 915 с.
7. XI съезд РКП(б). Стенографический отчет. М., Госполитиздат, 1969. 873 с.
8. Материалы к XIII съезду РКП(б). М., «Красная новь», 1924.
9. Брежнев Л. І. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1971. 126 с.
10. КПСС в резолюциях и решениях. Изд. 7, ч. I, II.
11. «Правда», 1971, 9 дек.
12. «Известия» ЦК РКП(б), 1921, № 31.
13. «Известия» МК РКП(б), 1922, № 3.
14. «Коммунистическая революция», 1922, № 15 (39).
15. Справочник партийного работника. Вып. III, М., «Красная новь», 1923.
16. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ЦК КП(б)У ПЕРШОГО ОБРАННЯ

(липень—жовтень 1918 р.)

Комуністична партія України була створена на основі ленінських організаційних та ідеологічних принципів як складова і невід'ємна частина КПРС. Якщо її створенню присвячено чимало історичної літератури [9; 13; 18; 24; 29], то партійне будівництво на Україні після I з'їзду КП(б)У, зокрема діяльність Центрального Комітету, висвітлені ще недостатньо.

У працях Т. Д. Бондаря, Г. Л. Нікольникова, М. Б. Погребінського, С. Я. Случевської, В. Є. Тичини та ін. розглядаються окремі сторони діяльності ЦК КП(б)У: військово-революційна та агітаційна (видавнича) робота, розходження серед членів ЦК з питань тактики, IV (вересневий) Пленум тощо [10; 20; 23; 25; 27]. Але спеціально діяльність ЦК першого обрання ще не досліджувалась.

В цій статті, з огляду на вже зроблене в літературі, спробуємо проаналізувати склад ЦК КП(б)У, простежити головні напрямки його діяльності та висловити думку щодо суперечливих питань її оцінки.

I з'їзд КП(б)У обрав ЦК у складі 15 членів і 6 кандидатів: І. К. Амосов (Точилін), А. С. Бубнов, П. І. Буценко, Ш. А. Грузман, В. П. Затонський, Л. Й. Картвелішвілі, Е. І. Квірінг, С. В. Косіор, І. М. Крейсберг (Ісааков), Ю. Х. Лутовінов, Г. Л. П'ятаков, Л. Л. Татарський, Р. Б. Фарбман (Рафаїл), І. І. Шварц (Семен) [6, 155—156]. Відомо, що кандидатами в члени ЦК були обрані М. М. Майоров та П. Ф. Слин'ько, які на IV (вересневому) Пленумі були переведені в члени ЦК [6, 128]. Додамо, що кандидатом в члени ЦК КП(б)У був і Д. З. Лебідь (саме так він підписався в одному з своїх листів до ЦК) [4, ф. 1, оп. 2, од. зб. 13, арк. 19]. Прізвищ решти кандидатів у члени ЦК КП(б)У поки що встановити не вдалося.

До складу ЦК (за винятком Г. Л. П'ятакова, який вже тоді займав антиленінські позиції) в переважній більшості увійшли досвідчені партійні працівники, визнані ватажки робітничого класу і трудового селянства. Більшість з них працювала на Україні ще до Жовтневої революції і була відома ЦК РКП(б) та В. І. Леніну.

В сучасній історичній літературі допускається чимало неточностей щодо складу ЦК першого обрання. Так, Т. Д. Бондар серед членів ЦК називає Я. А. Епштейна [10, с. 191] та Ю. М. Коцюбинського [10, с. 107], безпідставно стверджує, що секретарем ЦК був В. П. Затонський [11, с. 98], що IV (вересневий) Пленум ЦК обрав двох кандидатів [10, с. 95]. В. Є. Тичина вважає членом ЦК партійного працівника з Катеринослава Кузнецова [27, с. 133].

За рішенням I з'їзду КП(б)У з складу ЦК було виділено Закордонне бюро [2, с. 19]. В історичній же літературі висловлено невірне твердження, що Закордонне бюро створено після II з'їзду у жовтні 1918 р. [32, 2, с. 176]. Не названий досі і перший склад Закордон-

ного бюро. На основі вивчення протоколів IV (вересневого) Пленуму ЦК, II з'їзду КП(б)У, а також безпосередньої діяльності членів ЦК в період між I та II з'їздами можна твердити, що в Закордонному бюро ЦК працювали В. П. Затонський, Е. І. Квірінг, С. В. Косіор, Г. Л. П'ятаков та І. І. Шварц [6, с. 155—156].

У кінці липня 1918 р. більшість членів та кандидатів у члени ЦК повернулася на Україну для безпосереднього керівництва діяльністю місцевих партійних організацій. Як стверджує Е. І. Квірінг в листі ЦК РКП(б), у підпіллі працювало 8 членів ЦК КП(б)У [3, с. 187], а Закордонне бюро ЦК переїхало до м. Орла.

За період з липня по жовтень 1918 р. ЦК КП(б)У провів п'ять пленарних засідань [31, № 5, с. 15; 6, с. 129—156; 4, ф. 1, оп. 13, од. зб. 10, арк. 1—3]. Як видно з повідомлення в органі ЦК журналі «Коммунист», перші три засідання ЦК відбулися відразу ж після I з'їзду КП(б)У. На першому засіданні були визначені умови від'їзду делегатів, обрана редакція журналу «Коммунист»¹ та обговорені кандидатури до складу Центрального військово-революційного комітету (ЦВРК). На другому засіданні були розподілені по областях партійні працівники, вирішено питання про фінансування та видавничу діяльність ЦК. На третьому засіданні ЦК було остаточно затверджено склад ЦВРК, визначено місце перебування Закордонного бюро і інші питання [31, № 15, с. 15].

Під час липневих засідань ЦК з України надійшло повідомлення про розгортання загального страйку залізничників. Перед більшовицькими організаціями постало завдання спрямувати страйк залізничників у загальне русло боротьби проти австро-німецьких окупантів і гетьманщини, надати йому політичного характеру.

З ініціативи ЦК КП(б)У 19 та 21 липня відбулися збори комуністів-залізничників України, на яких і було створено Тимчасове організаційне бюро залізничників-комуністів при ЦК КП(б)У (далі ТОВЗК) у складі А. О. Близниченка (голова), Ф. П. Ачканова, І. М. Добровольського, П. І. Карпенка та Л. М. Кропачова [4, ф. 1, оп. 2, од. зб. 4, арк. 10]. Діяльність ТОВЗК по керівництву страйком істориками досліджена досить повно [12, с. 111—112; 28, с. 403—412]. Однак в сучасній історичній літературі висвітлення діяльності ТОВЗК пов'язується лише з страйком залізничників. Це не точно.

9 вересня Пленум ЦК КП(б)У обговорив доповідь голови ТОВЗК А. О. Близниченка про роботу серед залізничників і прийняв рішення «затвердити бюро як постійне, назвавши його «Організаційне бюро залізничників при ЦК КПУ» [6, с. 158]. Пленум також звернув увагу на необхідність підпорядкування залізничних партійних осередків місцевим і обласним комітетам КП(б)У [6, с. 153]. Протоколи та інші матеріали Організаційного бюро залізничників, що зберігаються в Центральному партійному архіві Інституту

¹ До складу редакції входили А. С. Бубнов, В. П. Затонський, Г. Л. П'ятаков.

історії партії ЦК КП України дають можливість простежити діяльність бюро до кінця жовтня 1918 р. [4, ф. 1, оп. 2, од. зб. 4, арк. 1—23].

Характер завдань і діяльність Організаційного бюро залізничників дають можливість стверджувати, що воно працювало як відділ ЦК по роботі серед однієї з найчисленніших категорій пролетаріату України — залізничників.

Згідно з рішенням I з'їзду КП(б)У, ЦК для керівництва повстанською боротьбою на Україні створив ЦВРК [2, с. 15]. До його складу входили А. С. Бубнов (голова), В. Х. Ауссем, А. В. Іванов, С. В. Косіор, Ю. М. Коцюбинський. В історичній літературі повний склад ЦВРК не наведений, але більшість джерел і дослідників називають саме цих працівників [6, с. 120—129; 2, с. 491; 32, т. 1, с. 204].

Підготовка збройного повстання трудящих України для відновлення Радянської влади була головним завданням, визначеним I з'їздом КП(б)У. На його виконанні і зосередив увагу новообраний ЦК.

31 липня — 1 серпня 1918 р. ЦК та ЦВРК в Курську проводять нараду представників військових штабів, на якій були представлені три районні штаби Чернігівської та Полтавської губерній [6, с. 124—128]. Центральне місце в роботі наради зайняло питання про загальний план повстання. Протокол наради свідчить, що ніхто з її учасників (крім Г. Л. П'ятакова [6, с. 132], який продовжував відстоювати антипартійні «лівокомуністичні» погляди) не вважав загальне збройне повстання справою найближчих днів. До того ж ні ЦК, ні ЦВРК ще не мали єдиного, обгрунтованого плану дій [6, с. 126].

Незважаючи на це, з ініціативи Г. Л. П'ятакова і А. С. Бубнова ЦВРК вже 5 серпня видав Наказ № 1 з закликом до загального збройного повстання [19, с. 252]. Причини, хід та наслідки серпневого повстання в історичній літературі досліджені досить повно, хоча в розгляді деяких питань точки зору авторів розходяться.

М. І. Супруненко аргументовано довів, що Наказ № 1 був виданий після початку повстання на Чернігівщині. Керівництво ЦК і ЦВРК було погано поінформовано про справжній розмах повстання [26, с. 67—68]. В. Є. Тичина, використавши фактичний матеріал, доводить, що на початку серпня не тільки на Чернігівщині, а й на Київщині, Волині було значне піднесення селянського повстанського руху [29, с. 82—108]. Однак майже всі дослідники приходять до висновку, що заклик ЦВРК та ЦК КП(б)У до загального збройного повстання був передчасним [10, с. 185; 23, с. 70; 28, с. 424].

Наказ № 1, як відомо, був виданий 5 серпня 1918 р. від імені ЦВРК і ЦК КП(б)У. Після цього була скликана нарада членів ЦК [6, с. 132]. Про дату її проведення А. С. Бубнов на II з'їзді КП(б)У говорив, що нарада була скликана 6 серпня за участю 10 членів ЦК: 5 «лівих» і 5 «правих» [8, с. 109]. Е. І. Квірінг 26 серпня

у листі до ЦК РКП(б) писав: «Зібралось 6 членів ЦК 8 серпня», «не приїхав жоден з 8 членів ЦК, які працювали на Україні» [3, с. 187].

Аналіз протоколів IV (вересневого) Пленуму ЦК та II з'їзду КП(б)У показав, що члени ЦК, які працювали у підпіллі на Україні, на цій нараді не були. Значить, склад її був вузьким. Не випадково називається вона не засіданням ЦК, а нарадою. А от щодо проведення наради з Е. І. Квірінгом погодитись важко. 8 серпня йому вже не було б необхідності підписувати та розсилати Наказ № 1, бо ще 7 серпня було видано Наказ № 2, який фактично відміняв дію Наказу № 1. Більш за все, нарада відбулася 6 серпня.

Як на цій нараді вирішувалося питання про заклик до загального збройного повстання?

Е. І. Квірінг говорив, що «праві» були поставлені перед фактом вже оголошеного повстання і були змушені дати свою санкцію, хоч і не співчували цьому» [6, с. 137].

Таким чином, є всі підстави вважати, що заклик до загального збройного повстання був виданий 5 серпня 1918 р. з ініціативи Г. Л. П'ятакова та А. С. Бубнова, а вже потім був схвалений нарадою членів ЦК та ЦВРК, а не більшістю ЦК, як стверджують деякі дослідники [27, с. 232].

Члени Закордонного бюро взяли безпосередню участь в організації серпневого повстання. На Україну виїхали В. П. Затонський, С. В. Косіор, І. І. Шварц [28, с. 431]. Однак розрізнені селянські виступи вже в кінці серпня були майже повсюдно придушені.

IV (вересневий) Пленум ЦК, який відбувся 8—9 вересня у м. Орлі, розглянув близько двадцяти питань [6, с. 130]. У центрі уваги учасників було питання про бойові дії повстанців на Україні. Більшість членів ЦК піддали гострій критиці Закордонне бюро та ЦВРК за передчасний заклик до повстання [6, с. 136—140]. У рішенні Пленуму з цього питання були визначені завдання партійних організацій по активізації партизансько-повстанського руху, підкреслено провідну роль міського пролетаріату в завоюванні влади, наголошено на необхідності проведення роботи серед австро-німецьких та гетьманських військ [6, с. 150]. Пленум усунув Г. Л. П'ятакова від обов'язків секретаря ЦК і доручив їх виконання С. І. Гопнер [6, с. 155]. Для зміцнення ЦВРК до його складу був введений Ф. А. Сергеев (Артем) [6, с. 154].

Пленум зобов'язав місцеві партійні комітети виділити для роботи в профспілках спеціальних працівників, звернув увагу на нагадження дійової роботи серед військ окупантів, в рішенні про взаємини з партією лівих есерів дав правильну характеристику цієї партії, відклавши остаточне вирішення питання до II з'їзду КП(б)У [6, с. 151—153].

Пленум прийняв рішення скликати II з'їзд КП(б)У 15 жовтня 1918 р. в Москві [6, с. 155]. В цілому IV (вересневий) Пленум ЦК відіграв важливу роль в обґрунтуванні тактики боротьби за відновлення Радянської влади на Україні.

Закордонне бюро підготувало і надіслало до місцевих партійних організацій «Повідомлення про скликання з'їзду КП(б)У», в якому був приведений порядок денний з'їзду, а також поставлена вимога дотримуватись принципів внутріпартійної демократії при виборах делегатів [23, с. 84—85], що дало можливість на підпільних партійних конференціях та зборах розглянути головні питання з'їзду, висловити свою точку зору, поставити питання про оцінку роботи ЦК КП(б)У.

ЦК першого обрання провів своє останнє (V) пленарне засідання 16 жовтня. Пленум вніс деякі корективи в порядок денний з'їзду. Зокрема, запропонував розглянути такі нові питання: «Про взаємовідносини між партійними комітетами і ревкомами» та «Про святкування 1 річниці Жовтневої революції» [4, ф. 1, оп. 13, од. зб. 10, арк. 2—3].

У зв'язку з запрошенням ЦК РКП(б) групи представників КП(б)У на нараду до В. І. Леніна було вирішено, що в ній візьмуть участь усі члени ЦК КП(б)У [там же, арк. 1]. Нарада у В. І. Леніна відбулася того ж дня [1, т. 37, с. 669]. Збереглися замітки про цю нараду, зроблені В. І. Леніним. В них записані прізвища одинадцяти виступаючих на зустрічі (в т. ч. і сам В. І. Ленін) [30, с. 609—610].

Ленінські замітки дають уявлення про зміст питань, які обговорювалися на нараді. Головним чином вони торкалися діяльності КП(б)У в зв'язку зі змінами в міжнародному становищі. В. І. Ленін звернув особливу увагу на необхідність посилення роботи серед військ окупантів не тільки у загальнопропагандистському, але в організаційно-революційному напрямку. На зустрічі обговорювалися і питання тактики КП(б)У, у вирішенні яких були розходження серед українських партійних керівників: партизанська війна, підготовка фронтального наступу, координація дій з Червоною Армією тощо [30, с. 609—610].

Вивчення рішень II з'їзду КП(б)У з цих питань показує, що в їх основу були покладені важливі ленінські настанови, висловлені під час наради.

Не ставлячи завдання розглянути всі питання II з'їзду КП(б)У, зупинимось лише на його оцінці діяльності ЦК першого обрання.

З доповіддю про політичну діяльність ЦК виступив Г. Л. П'ятаков, із звітом ЦВРК — А.С. Бубнов, співповідь зробив Е. І. Квірінг. Після бурхливого обговорення доповідей з'їзд більшістю голосів (62 проти 37 при 4, що утрималися) визнав «політичний напрям ЦК неправильним, а організаційну діяльність — незадовільною» [2, с. 25].

Як же розцінювати прийняття з'їздом такого рішення? В історичній літературі з цього приводу висловлено дві протилежні точки зору.

Одні дослідники вважають, що таким рішенням з'їзду було засуджена і відкинута тактика «лівих» в українській партійній організації, виявлена політична зрілість делегатів з'їзду, їх воля до

єдності партійних лав [23, с. 133—194; 16, с. 69]. Інші вважають, що така оцінка діяльності ЦК необ'єктивна, тенденційна, прийнята з позицій «правих», що «тактика більшості ЦК (лівих — Р. П.) в питанні про організацію боротьби була дійовішою... від тактики «правих» [10, с. 194; 27, с. 131—132].

Чи були у делегатів з'їзду серйозні підстави негативно оцінювати діяльність ЦК? На наш погляд, були.

І з'їзд КП(б)У як головне політичне завдання партії визначив відновлення необмеженої влади Рад, як диктатури робітників, підтриманої біднішими селянами України» [2, с. 12—13]. Основним засобом його виконання з'їзд намітив загальне збройне повстання [2, с. 14—15]. Причому він застерігав від заклику до нього раніше, ніж «криза назріє» [7, с. 73], від «розпорошення повстання в часткових, неорганізованих вибухах» [2, с. 15], підкреслив, що ці завдання не можна розв'язати «без зв'язку з тактикою Російської партії» [2, с. 18].

Настанови ж І з'їзду КП(б)У ЦК не виконав. Вище вже говорилося, що ЦК без погодження з ЦК РКП(б) передчасно видав заклик до загального збройного повстання. Воно не стало ні загальним, ні тим більше переможним. Була припущена помилка в питанні, від якого у вирішальній мірі залежало виконання головного політичного завдання — відновлення Радянської влади на Україні.

Чи випадковою була ця помилка?

Більшість ЦК першого обрання становили «ліві», очолювані секретарем ЦК Г. Л. П'ятаковим та головою ЦВРК А. С. Бубновим — активними «лівими комуністами» в загально-партійному розумінні цього поняття. Діяльність Г. Л. П'ятова в складі ЦК наочно доводить, що він не відмовився від старих поглядів, які відстоював на VII з'їзді РКП(б), на Таганрозькій нараді, в Оргбюро по скликанню І з'їзду КП(б)У та на самому з'їзді [11, с. 65—89; 14, с. 37—63; 21, с. 71—77]. Не випадково на першому ж засіданні ЦК було протягнуто рішення про те, що РКП(б) «має право втручатися в роботу КПУ тільки в питаннях програмного та загальнополітичного характеру; що ж до питань внутрішнього розпорядку, то це справа виключно ЦК КПУ» [20, с. 239]. Це було не що інше, як спроба одержати «самостійність» у проведенні на Україні лінії, засудженої і відкинутої в РКП(б).

Після поразки серпневого повстання про свої справжні наміри Г. Л. П'ятаков говорив так: «Я вважав необхідним перейти до бойових дій ще на нараді представників деяких штабів (31 липня 1918 р. — Р. П.) ... ще до Наказу № 1» [6, с. 132].

Як бачимо, Г. Л. П'ятаков і не збирався виконувати важливі політичні рішення І з'їзду КП(б)У. Саме в таких поглядах і діях Г. Л. П'ятова та його прихильників слід шукати причини визнання делегатами II з'їзду КП(б)У політичного напрямку ЦК неправильним.

Не сприяли зміцненню авторитету ЦК і розходження серед його членів з питань тактики. На це вказували у своїх виступах

делегати з'їзду. Справедливій критиці були піддані і члени ЦК числа «правих» [Е. І. Квірінг, І. І. Шварц, Ю. Х. Лутовинов та ін. за слабкі зв'язки з підпіллям та недостатню роботу по організації збройної боротьби [8, с. 78—79].

Що ж до організаційної діяльності ЦК, то вона в значній мірі була однобокою, спрямованою на організацію військово-революційної роботи в прикордонній смузі, на шкоду партійно-організаційній роботі [15, с. 164; 23, с. 405]. Недостатньо проводив ЦК і роботу в профспілках [17, с. 10] та серед австро-німецьких військ [2, с. 25; 6, с. 150].

В той же час в розпорядженні дослідників є переконливий матеріал про велику роботу, проведену ЦК по керівництву страйком залізничників, по забезпеченню місцевих партійних організацій кадрами, літературою, коштами. Слід також врахувати і той факт, що більшість членів ЦК працювала безпосередньо на місцях, проводячи в життя рішення I з'їзду КП(б)У.

Під час обговорення діяльності ЦК частина делегатів внесла пропозицію зняти негативну оцінку його діяльності [9, с. 116]. Однак більшість делегатів з цим не погодилась, і в рішенні II з'їзду КП(б)У позитивні сторони діяльності ЦК відбиті не знайшли.

Негативна оцінка II з'їздом КП(б)У діяльності Центрального Комітету першого обрання — подія виняткова в практиці нашої партії. Дуже важливо було б з'ясувати ставлення лєнінського ЦК РКП(б) до такого рішення, але прямих документів немає. У виступі В. І. Леніна 22 жовтня 1918 р. (в день закриття II з'їзду КП(б)У на об'єднаному засіданні ВЦВК в присутності делегатів II з'їзду «ліві» в КП(б)У були піддані критиці. Володимир Ілліч відзначив, що серед робітників і комуністів України є дві групи. У одній з них з'являється думка, «незважаючи ні на що, напасти на німецьких імперіалістів. А інші говорять: ми — інтернаціоналісти, ми повинні дивитись з точки зору і Росії і Німеччини... може, завтра нам треба буде напружити всі сили і треба буде поставити все на карту заради боротьби проти імперіалізму і німецьких військ. Може, буде так завтра, але не сьогодні...» [1, т. 37, с. 113—114].

Ці лєнінські слова звернуті, в першу чергу, до делегатів II з'їзду КП(б)У, переконливо доводять, що й у кінці жовтня, не говорячи вже про початок серпня, В. І. Ленін вважав, що умови для загального повстання на Україні «з точки зору і Росії і Німеччини» ще не назріли.

В. І. Ленін застерігав більшовиків України від спроби «дати вияв накипілим ненависті й злобі» [1, т. 37, с. 113], підкреслював, що перемога соціалістичної пролетарської України можлива лише поряд із зміцненням влади в Росії та її успіхами, вказував на необхідність враховувати розвиток революції в Німеччині [1, т. 37, с. 114].

Все це свідчить про те, що В. І. Ленін критикував саме точку зору «лівих» і в цьому розумінні критика на II з'їзді КП(б)У діяльності ЦК, очолюваного «лівими», була зрозумілою. Що ж до

різкої форми цієї оцінки в резолюції II з'їзду КП(б)У, то вона була обумовлена гострими суперечками між «лівими» та «правими».

Враховуючи вищенаведену критику В. І. Леніним та делегатами II з'їзду КП(б)У діяльності ЦК першого обрання, слід відзначити, що саме створення ЦК КП(б)У мало велике значення і що ЦК було проведено чималу військово-революційну та агітаційно-пропагандистську роботу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Дати життя і діяльності В. І. Леніна. — У кн.: Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 37, с. 655—704.; Об'єднане засідання ВЦВК, Московської Ради, фабрично-заводських комітетів і професійних спілок 22 жовтня 1918 р. Доповідь. — Повн. збір. тв., т. 37, с. 105—121.
2. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, 1918—1956. К., 1958. 703 с.
3. Переписка секретариата ЦК РКП(б) с местными партийными организациями. Сборник документов. М., 1969. 515 с.
4. Партийний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
5. Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов. т. 1, кн. 1, К., 1967. 874 с.
6. Из деятельности ЦК КП(б)У и ЦВРК в период между I и II съездами КП(б)У. — «Летопись революции», 1927, № 1, с. 120—176.
7. Протоколы I съезда КП(б)У. М., 1918. 104 с
8. Протоколы II съезда КП(б)У. Х., 1927. 210 с.
9. А в е р і н В. К. До боротьби «лівих» та «правих» на I з'їзді КП(б)У. — «Літопис революції», 1928, № 4, с. 63—76.
10. Б о н д а р Т. Д. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни. К., 1968. 239 с.
11. Б о р ц о в Б. П., Л и п о в ч е н к о Н. Н., П а ш к о Я. Е. К освещению вопроса об образовании КП(б)У и ее тактики в 1918 г. — «Вопросы истории КПСС», 1960, № 3, с. 65—89.
12. В л а с о в А. П. Коммунистическая партия — руководитель всеобщей забастовки железнодорожников Украины против германских оккупантов в 1918 г. — Сб. научн. работ каф. истории КПСС вузов г. Харькова, 1960, вып. 3, с. 105.
13. В о л і н М. С. Перший з'їзд КП(б)У. Х., 1929. 89 с.
14. До висвітлення деяких питань історії КП України. — «Комуніст України», 1959, № 6, с. 37—63.
15. История Коммунистической партии Советского Союза, в 6-ти томах, т. 3, кн. 2, 1963. 607 с.
16. К о р о л ь о в Б. Другий з'їзд КП(б)У. — «Комуніст України», № 8, с. 62—71.
17. Л е н ч и к А. Ф. Коммунистическая партия — организатор и руководитель профсоюзов Украины в борьбе с контрреволюцией и интервенцией (1918—1920 гг.) — Автореф. канд. дис. Донецк, 1970. 22 с.
18. М і р о н е р Х. Г. Таганрозька нарада, Х., 1930.
19. Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971. 675 с.
20. Н и к о л ь н и к о в Г. Л. Выдающаяся победа ленинской стратегии и тактики. М., 1968. 374 с.
21. О з н о б и ш и н Д. В. Политика партии в период мирной передышки 1918 г. М., 1973. 79 с.
22. Октябрьская революция. Первое пятилетие. Х., 1922. 663 с.
23. П о г р е б і н с ь к и й М. Б. Другий з'їзд КП(б)У. К., 1958. 221 с.
24. Р я д н і н а У. І. Перший з'їзд КП(б)У. К., 1958. 155 с.

25. С л у ч е в с ь к а С. Я. До питання про партійне будівництво на Україні в роки громадянської війни. — «Укр. іст. журнал», 1968, № 1, с. 68—77.
26. С у п р у н е н к о Н. И. Очерки гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. М., 1966. 455 с.
27. Т и ч и н а В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 р. Х., 1968. 283 с.
28. Українська РСР в роки громадянської війни, т.1. К., 1967. 472 с.
29. Ш и л о в ц е в Ю. В. Партійне будівництво на Україні. Х., 1972. 217 с.
30. Ю р ч е н к о О. Т. Ленін і більшовицькі організації України. К., 1970. 620 с.
31. «Коммунист», Орган ЦК КП(б)У, 1918, № 1—8.
32. Радянська енциклопедія історії України, т. 1—4. К., 1970—1972.

Є. Т. ЄВСЕЄВ

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПО ЗМІЦНЕННЮ СОЮЗУ РОБІТНИКІВ ТА БІДНОТИ З СЕРЕДНЯКАМИ ПІД ЧАС ВИБОРІВ РАД В 1926—1929 рр.

Здійснення ленінського курсу на союз робітничого класу і бідноти з середняком посідало визначне місце в діяльності Компартії України. Важливе значення в цьому плані мало використання для зміцнення цього союзу політичних кампаній, зокрема виборів до Рад, та залучення передової частини середняцтва до активної участі в громадсько-політичному житті через сільради.

Об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) (липень 1926 р.) зазначив, що основними завданнями політики пожвавлення Рад, визначеної XIV партконференцією та XIV з'їздом, є «... відрив середняка від куркульства, політична ізоляція куркульства, зміцнення союзу пролетаріату і бідноти з середняком» [1, с. 216].

Протягом досліджуваного періоду ЦК КП(б)У неодноразово розглядав питання про залучення середняка до Рад, про правильне ставлення до нього під час виборчих кампаній. Так, резолюція Пленуму ЦК КП(б)У (березень—квітень 1926 р.) націлювала парторганізації на поліпшення роботи з середняцькими масами з метою позбавити їх куркульського впливу, а також подальшого розвитку політичної свідомості середняка [5, ф. 1, оп. 13, од. зб. 190, арк. 37, 47].

У своїй діяльності по залученню середняків до активного громадського життя через сільради ЦК КП(б)У спирався на окружні партійні комітети (ОПК), безпосередньо зв'язані з сільськими райкомами і через них з сільськими осередками. Окружками давали на місяця чіткі політичні вказівки щодо підготовки та проведення виборчих кампаній. Так, пленум Полтавського ОПК в січні 1927 р. прийняв постанову про проведення виборів до сільрад під гаслом «Зміцнення бідняцько-середняцького блоку проти куркуля під керівництвом робітничого класу», ширшого залучення середняка в роботу Рад з тим, щоб «... домогтися повного співробітництва бідноти і середняків у сільрадах» [6, ф. 4, оп. 1, од. зб. 29, арк. 3, 4].

Куркульство боролось за місце в сільраді, застосовуючи різні методи впливу на середняка, маскуючись під захисника його ін-

тересів. Велике значення для зміцнення союзу з середняком мало попередження та виправлення помилок у позбавленні виборчих прав. Пленум ЦК ВКП(б) (лютий 1927 р.) зазначив: «Позбавлення виборчих прав середняка є об'єктивно пряма допомога куркульству» [1, с. 331]. Червневий 1927 р. Пленум ЦК КП(б)У звернув увагу партійних організацій на те, що експлуаторські та антирадянські елементи, «користуючись окремими випадками неправильного позбавлення виборчих прав середняка, намагались використати всі засоби для відриву від Рад, від пролетарського впливу середняцького.... селянства» [3, с. 29]. Місцеві партійні і державні органи, сільський актив провадили велику роботу по виправленню помилок у позбавленні виборчих прав. Так, у Харківському окрузі в ході підготовки виборів 1927 р. в сільських районах було відновлено права 4,3 тис. виборців з 21,7 тис. [7, ф. 5, оп. 1, од. зб. 30, арк. 549]. У лютому 1927 р. Полтавський ОПК дав на місця директиву, в якій особлива увага зверталася на неприпустимість затримки розгляду заяв на відновлення в списках виборців. Якщо на початку виборчої кампанії в сільській місцевості цього округу до виборів не було допущено 6,2%, то після розгляду скарг — 4,8% дорослого населення [6, ф. 4, оп. 1, од. зб. 39, арк. 18—20].

Випадки необгрунтованого позбавлення виборчих прав середняків були зумовлені в основному складністю визначення соціальної належності селянина, а також гострою класовою боротьбою на селі, виступами на боці куркульства підкуркульників, якими з різних причин ставали деякі середняки і навіть бідняки. Важливу роль в дотриманні послідовно класового підходу до складання списків виборців відігравали сільські виборчі комісії. Липневий 1926 р. об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) визнав необхідним залучити до них поряд з робітниками і біднотою також середняків [1, с. 259]. Наявність у комісіях певної кількості середняків мала принципове значення, бо помилки відносно цього прошарку з боку «чисто» бідняцьких комісій неминуче сприймалися би як прояв антисередняцьких тенденцій бідноти і підривали б авторитет комісій серед більшості виборців-середняків. Спільна робота бідняцького і середняцького активу в комісіях, спільна їх боротьба за інтереси трудового селянства проти куркульства була хорошою школою єдності, важливим фактором згуртованості бідноти і середняків. Недостатнє залучення середняків у сільські виборчі комісії розцінювалось як серйозний недолік партійної роботи на місцях [5, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1432, арк. 4]. Округами проводили роботу по забезпеченню належної участі середняків у комісіях. Так, бюро Ніжинського ОПК на початку кампанії виборів Рад 1929 р. прийняло постанову про необхідність залучити до них «активну частину середняцтва». Про позитивні наслідки виконання постанови свідчить той факт, що в районах округу в складі комісій на селі було від 30 до 40% середняків, а в деяких місцях майже стільки, скільки бідноти [8, ф. 11, оп. 1, од. зб. 533, арк. 252; од. зб. 50, арк. 20, 22, 28, 38, 54, 70].

Одним з важливих завдань сільських комуністів було забезпечення шляхом широкої роз'яснювальної та організаційної роботи активної участі бідноти та середняків у виборах Рад. З цією метою, наприклад, проводились наради активу середняків по обговоренню кандидатів у депутати.

На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У в лютому 1927 р. було відзначено, що середняки в ході виборчої кампанії висували і підтримували найавторитетніших бідняків, комуністів, а не намагалися повністю захопити сільради, зробивши їх тільки середняцькими [5, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1039, арк. 18]. Партійні організації проводили між середняків велику, багатогранну виховну роботу по зближенню їх з біднотою: пропагували рішення партії та урядові постанови, спрямовані на зміцнення союзу робітників та бідноти з середняцтвом, роз'яснювали значення цього союзу для боротьби з куркулем, показували роль КНС у згуртуванні бідняцько-середняцьких мас, спрямовували діяльність жіночих делегатських зборів на підвищення політичної свідомості середнячок, використовували вплив сільських комсомольських організацій на середняцьку молодь тощо. Зміцнення в результаті цього позицій бідноти в сільрадах було яскравим свідченням зростаючої підтримки її з боку середняків, що становили більшість виборців. Біднота, яка завдяки їх підтримці приходила в Ради, боролася там за спільні свої і середняцькі інтереси.

Важливим свідченням зміцнення союзу робітничого класу й бідноти з середняком було також обрання середняків до складу делегатів районних та окружних з'їздів Рад і депутатів райрад. Так, по Лубенському округу 1926 року на районних з'їздах Рад 21% делегатів був із середняків, у складі райвиконкомів — 16,6%. Окружком розцінював ці факти, як «серйозні досягнення в завоюванні Радянською владою і партією середняка» [5, ф. 1, оп. 1, од. зб. 873, арк. 23]. Серед делегатів окружного з'їзду Рад Полтавщини в 1929 р. було 25% середняків і 45% бідноти [10, ф. Р—363, оп. 1, од. зб. 266, арк. 25].

Проникнення в Ради заможницько-куркульських елементів було можливим при певній підтримці їх з боку середняків. Так газета «Правда Прилуччини» в лютому 1926 р. писала в передовій «Середняк та перевибори», що коли б середняки не йшли за куркулями, заможні б не потрапили в сільради [11]. Єдність бідноти та середняків давала змогу витіснити з Рад заможницько-куркульські елементи.

Ради були основною формою політичного союзу робітничого класу і селянства, головним провідником політики партії на селі, єдиною організацією, що об'єднувала всіх трудящих села. На сільради значною мірою покладалася відповідальність за успішне розв'язання складної проблеми: подолання протиріччя між необхідністю розвитку господарської ініціативи і особистої заінтересованості селянина, зміцнення його трудового індивідуального господарства і водночас необхідністю не допускати окуркулювання

заможного середняцтва, обмеження куркульства. Чи відповідав соціальний склад сільрад вимогам для виконання покладених на них завдань? Для з'ясування цього питання мало сказати, що вони були бідняцько-середняцькими. Які саме групи бідноти і середняків були там представлені? Оскільки сільради вирішували життєво важливі для села господарські питання (оподаткування, хлібозаготівлі, землеустрій, наймитування, орендні відносини і т. д.), зрозуміло, що трудове селянство намагалося обрати депутатами здебільшого тих, хто мав певний господарський досвід, господарську кмітливість і разом з тим брав участь у боротьбі з експлуаторськими намаганнями заможницько-куркульських елементів, твердо захищав інтереси бідноти та основної маси середняків.

Розглянемо деякі дані про соціальний склад сільрад по республіці (табл. 1).

Таблиця 1¹

Соціальна належність депутатів сільрад	Питома вага в сільрадах (в процентах) згідно даних ЦСУ України	
	1927	1929
Біднота	46,7	53,5
Середняки	50,2	45,3
Заможні ²	3,1	1,2

У таблиці чітко показано тенденцію до збільшення числа бідноти при незначному зниженні кількості середняків і різкому зниженні долі заможних в сільрадах.

У табл. 2 подано результати вибіркового обстеження господарського становища членів сільрад згідно з даними ЦСУ України за 1927 рік.

Критерієм визначення соціальної належності в даному випадку були такі показники, як засів та забезпечення робочою худобою. Така характеристика господарства не є вичерпною (зіставлення з іншими даними свідчать, що тут частина бідноти явно віднесена до нижчесередніх). Але, незважаючи на це, чітко простежується як по Лівобережжю, так і в цілому по Україні, закономірність: маломісних в сільрадах менше, ніж в складі населення, нижчесередніх та середніх більше, а вищесередніх значно менше. Тому можна цілком погодитись із загальним висновком, до якого прийшли автори документу: «При виборах членів сільрад селянство воліє вибрати тих бідняків, які ведуть господарство, і гірше вибирає представників дворів, які вже не мають свого господарства, землі...

¹ Партийний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1432, арк. 189.

² До «заможних» в офіційних документах того часу віднесено поряд з куркулями і вищесередніх, тобто заможних середняків.

Соціальні групи селянства	Лівобережжя ²		Україна	
	% серед депутатів сільрад	% серед всього населення	% серед депутатів сільрад	% серед всього населення
Маломічні	13,3	21,6	18,0	28,0
Нижчесередні та середні	73,1	67,1	77,2	59,7
Вищесередні	1,2	9,6	1,7	9,2

Тому з бідноти в сільрадах представлена хазяйнуюча частина. В сільрадах панує союз бідноти і середняків» [9, ф.257, оп. 1, од. зб. 716, арк. 171].

У 1925—26 рр. на Україні господарств без робочої худоби було 44,7%, а депутатів сільрад з таких господарств лише 31,9%; у 1928—29 рр. відповідно — 39,2 і 34,7 [5, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1432, арк. 99]. Отже, хоча в сільрадах і зростає процент бідноти, серед депутатів менше не забезпечених робочою худобою, ніж серед селянства в цілому. Однією з найважливіших ознак соціальної належності селянства був розмір сільськогосподарського податку, при нарахуванні якого бралася до уваги вся сукупність майнових і господарських показників. Розглянемо наведені в таблиці 3 дані про групування за цією ознакою депутатів і голів сільрад по Ніжинському округу за 1927—1929 рр. (в процентах).

Різка зміна питомої ваги звільнених від податку і оподаткованих до 20 крб. пояснюється значною мірою тим, що в 1929 р. з метою поліпшення матеріального становища середняків, зміцнення союзу

Таблиця 3³

	Роки виборчої кампанії	Обрано звільнених від сільгосп-податку	Обрано з господарств, оподаткованих в розмірі (крб.)			
			до 20	20—40	40—70	70 і більше
Депутати	1927	8,3	19,6	22,5	24,4	25,2
сільрад	1929	26,7	41,3	20,9	7,7	3,4
Голови	1927	4,3	23,0	28,0	29,2	25,5
сільрад	1929	24,4	47,6	17,3	5,9	4,8

¹ Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР, ф. 257, оп. 1, од. зб. 716, арк. 171.

² Лівобережжя — за адміністративним поділом того часу Ізюмський, Кременчуцький, Куп'янський, Лубенський, Ніжинський, Полтавський, Прилуцький, Роменський, Сумський, Харківський округи, $\frac{1}{4}$ округ республіки.

³ Партійний архів Чернігівського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 1, од. зб. 570, арк. 142.

з ними у відповідності до рішень XVI конференції ВКП(б) було знято податок з деякої частини маломісних середняків і знижено для середняків взагалі, в першу чергу нижчесередніх. При цьому таблиця яскраво свідчить про збільшення в сільрадах проценту депутатів з бідноти і в той же час про збереження і навіть зростання питомої ваги представників саме з нижчесереднього селянства.

Наведені дані дають змогу зробити такі висновки.

У складі сільрад зростав процент представників бідноти і мало місце деяке зниження проценту середняків. Збільшення кількості депутатів з бідноти в сільрадах, закріплення за ними ролі головної сили в органах державної влади на селі цілком відповідало партійній настанові про міцну опору на цей прошарок. Разом з тим переважна більшість бідняків-депутатів вела своє господарство і по господарському становищу наближалася до середняків. Питома вага найбіднішого селянства та наймитства в складі сільрад була значно нижчою, ніж в цілому серед населення. Середняцтво ж було представлене здебільшого нижчесередньою верствою.

Питома вага бідноти і середняків у складі сільрад — показник важливий, але не достатній для повної оцінки результатів виборів. Важливо також і те, які саме верстви бідноти і середняків були представлені в цих органах диктатури пролетаріату на селі. На основі розглянутих фактів можна твердити, що це була головним чином біднота, яка вела своє господарство і наближалася до середняка, а також нижчесереднє селянство, яке в більшості походило з колишніх бідняків, що поліпшили своє господарське становище за Радянської влади і тому являли собою найвідданіший їй і найбільшчий до бідноти шар середняцтва.

Показово, що протягом усього розглянутого періоду, незважаючи на явне збільшення в складі сільрад питомої ваги бідноти і зменшення середняків, ця тенденція залишається сталою.

Важливим показником зміцнення сільрад, підвищення їх ролі в проведенні політики партії на селі було збільшення кількості комуністів і комсомольців серед депутатів, що було обумовлено як зростанням партійних рядів на селі, так і (в значно більшій мірі) посиленням їх авторитету серед трудового селянства. В Харківському окрузі, наприклад, в 1926 р. комуністів у сільрадах було 8%, комсомольців 3,6%, а в 1929 р. відповідно 12,7 і 6,2; в Ніжинському — 7,0 і 4,7 в 1927 р., 8,8 і 6,0 в 1929 р., а питома вага комуністів у складі сільських райвиконкомів зросла з 12,3% до 60,7% [12; 4, с. 25; 7, ф. 5, оп. 1, од. зб. 34, арк. 314; 8, ф. 11, оп. 1, од. зб. 570, арк. 140]. Якщо в 1926 р. по республіці в складі сільрад було 6,9% комуністів, а серед голів — 17,8%, то в 1929 р. відповідно 10,7 і 33,5% [5, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1432, арк. 96]. Питома вага комуністів у складі сільрад зростала значно швидше, ніж взагалі серед сільського населення.

Оцінюючи результати виборів до Рад, II конференція КП(б)У (квітень 1929 р.) відзначила спільний виступ бідноти і середняків

проти куркуля, значне посилення активності бідняцько-середняцьких мас і зростання кількості бідноти в Радах, чим підтверджувалася правильність лінії партії та її ЦК [2, с. 417]. Прилуцький ОПК повідомив ЦК КП(б)У (березень 1929 р.), що на першому місці по явці на вибори стоїть середняк, він коректує списки кандидатів, відстоює і бідняцькі, і середняцькі кандидатури, чим зміцнює бідняцько-середняцький блок [5, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1432, арк. 60]. Ізюмський окружком в 1929 р. відзначив, що біднота у виборчій кампанії «виявила значну політичну активність, твердо й рішуче виступила сама і вела за собою середняцьку масу села проти куркуля», виборча кампанія «ще більше закріпила спілку робітничого класу й бідноти з середняком», «забезпечила участь середняцьких мас села в Радах» [7, ф. 4, оп. 1, од. зб. 28, арк. 36; од. зб. 30, арк. 157]. У зверненні Лубенського ОПК до райкомів з приводу результатів виборів 1929 р. говорилося: «Організована підготовка до виборів, свідомість виборців, міцна спілка бідноти з середняком під проводом Комуністичної партії намаганням куркуля дала рішучу відсіч і звела їх нанівець» [6, ф. 6, оп. 1, од. зб. 18, арк. 573].

Таким чином, якщо вибори 1926 року «...виявили, що вже почався відхід середняка від куркульства, зближення середняків з біднотою» [1, с. 344], то в 1929 р., напередодні масової колективізації, вибори свідчили вже як про зміцнення радянської державності на селі, так і про наявність непорушного союзу робітничого класу і бідноти з середняком проти куркульства. Цей союз був організаційно закріплений в сільських Радах, покликаних розвивати політичну свідомість трудового селянства, об'єднувати окремі його прошарки, щоб нанести рішучу поразку куркульству, ліквідувати його як клас і під керівництвом Компартії, при допомозі робітників успішно провести соціалістичне перетворення сільського господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 2. К., 1954.
2. Компартія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, К., 1958.
3. Від I конференції до X з'їзду КП(б)У. Резолюції. К., Партвидав ЦК КП(б)У, 1934.
4. Резолюції IV Пленуму Харківського окружного КП(б)У. Х., «Пролетарій», 1929.
5. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
6. Партійний архів Полтавського обкому Компартії України.
7. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
8. Партійний архів Чернігівського обкому Компартії України.
9. Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР.)
10. Полтавський обласний державний архів.
11. «Правда Прилуччини» (м. Прилуки), 1926, 27 лют.
12. «Селянин Харківщини» (м. Харків), 1928, 11 листоп.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ БОРОТЬБИ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКОНУ ПРО ЗАГАЛЬНЕ ОБОВ'ЯЗКОВЕ НАВЧАННЯ (1926—1932 рр.)

Марксизм-ленінізм вчить, що загальне навчання підростаючих поколінь є однією з умов зростання рівня виробничих сил і культури народу. Комуністична партія Радянського Союзу зразу ж після Великої Жовтневої соціалістичної революції проголосила принцип безплатного обов'язкового навчання дітей обох статей рідною мовою. Партійна організація і Уряд УРСР надавали цьому питанню великого значення. Ще 30 червня 1924 року ВУЦВК і РНК УРСР прийняли закон про введення на Україні загального обов'язкового початкового навчання. Його планувалося запровадити в життя протягом 1924—1930 рр.

У відбудовний період (1920—1925 рр.) було докладено багато зусиль, щоб відновити і розширити мережу початкових і середніх шкіл у республіці. І все ж з 4 млн. 346 тис. дітей шкільного віку в 1925—1926 році навчанням було охоплено 2 млн. 54 тис., або 47,2%. Підлітки, які не навчалися, величезною масою поповнювали армію неписьменних.

XV з'їзд ВКП(б) спеціально підкреслив необхідність вжити заходів до рішучого перетворення в життя загального обов'язкового навчання, всіляко підтримуючи у цій справі ініціативу населення і місцевих Рад [1, т. 2, с. 451].

Для розв'язання цієї величезної проблеми потрібно було вирішити ряд складних питань. Перш за все створити відповідну матеріальну базу шкіл, а також підготувати достатню кількість вчителів, вихованих на принципах марксистської педагогіки.

Етап створення фундаменту соціалізму (1926—1932 рр.) характеризується зміцненням матеріальної бази шкіл значною мірою за допомогою громадськості, населення республіки. Це була добровільна безплатна праця селян і робітників на будівництві та ремонті шкіл, добровільний збір коштів на цю справу і, нарешті, самооподаткування.

Слід зазначити, що самооподаткування зовсім не заперечує факту фінансування народної освіти з боку радянської держави, яке неухильно збільшувалося, а лише підкреслює, яких великих зусиль докладали партійні організації, органи Радянської влади, мобілізуючи маси на розв'язання складних проблем створення і розвитку радянської системи народної освіти. Уряд УРСР, незважаючи на економічні труднощі, з кожним роком збільшував видатки на народну освіту. Уже в 1925/26 р. ці витрати перевищили дореволюційні. В 1926/27 р. державний бюджет по народній освіті становив 113,1 млн. крб., а в 1929/30 р. — 177 млн. крб. [12].

Радянські історики значною мірою розробили питання боротьби партійних організацій України за розвиток народної освіти

в період створення фундаменту соціалізму. Високої оцінки заслуговують статті І. І. Колонійченка [7], О. О. Михайлова і Л. К. Шендрика [8], П. П. Тендереса [9] та ін. Певну цінність мають книги Г. І. Ясницького [6], О. О. Михайлова [11] та ін.

Але діяльність партійних і радянських органів республіки по організації допомоги з боку громадськості, населення закладам народної освіти, і, особливо, здійснення самооподаткування, менше привертала увагу дослідників.

Розгляд розвитку ініціативи населення в справі зміцнення матеріальної бази шкіл, запровадження закону про самооподаткування та його здійснення — мета даної статті.

Самооподаткування сільського населення було заходом Радянської влади (в кінці 20-х років), спрямованим перш за все на створення умов для здійснення загального обов'язкового навчання.

Справа з охопленням дітей шкільного віку навчанням в середині 20-х років була досить складною. За планом Народного Комісаріату Освіти УРСР у 1925/26 р. треба було охопити навчанням у початкових школах 2 млн. 309 тис. дітей віком 8—11 років. Необхідно було відкрити ще 8500 нових класних комплектів, збудувати 850 нових шкільних приміщень, підготувати велику кількість вчителів. Виконання плану вимагало таких величезних коштів, що були не під силу Радянській Україні, яка в цей час розпочала здійснювати разом з іншими республіками Радянського Союзу грандіозні плани соціалістичного будівництва. Тому в 1925—1926 рр. було відкрито лише 7465 нових класів. У 1926—1927 рр. НКО ставив завдання відкрити 5819 класів. Держплан скоротив цю цифру до 5000, а фактично вдалося відкрити лише 3995, що становило 79,9% від запланованого [5, від 27 черв. 1928 року].

Керівництво деяких округів пробувало знайти вихід із становища шляхом введення платного навчання. Так, на початку 1926 р. окрвиконком Коростенського округу затвердив постанову про платне навчання в сільських школах. Однак прокурор республіки, виходячи з того, що в СРСР навчання безплатне, опротестував це рішення і Президія ВУЦВК скасувала його.

В середині 1926 року ряд окрвиконкомів знову звернулися до РНК УРСР з проханням дозволити ввести плату за навчання в школах першого концентру (1—4 класи). Але Раднарком відмовив їм у цьому, вказавши на право округів залучати населення до допомоги школі лише на громадських засадах [5, від 31 лип. 1926 року].

Слід зазначити, що залучення населення на добровільних засадах до справи зміцнення матеріальної бази школи широко практикувалося і в часи громадянської війни та відбудови країни. Але значно ширшим та різноманітнішим воно стало у другій половині 20-х років. Партійні і радянські органи тоді всіляко стимулювали активізацію діяльності трудящих в цьому напрямкові. Так, у квітні 1926 р. ВУЦВК приймає постанову про добровільну участь населення у відкритті та фінансуванні освітніх закладів. У ній зазначалося, що організації, а також окремі громадяни, які беруть

участь в утриманні шкіл, мають право в першу чергу видавати до них своїх дітей.

Значна кількість шкіл республіки ремонтувалася чи будувалася при допомозі населення. Так, на Дніпропетровщині в 1926 р. ремонт майже 500 шкіл здійснювався значною мірою за рахунок населення. Воно давало 50% коштів, транспорт, робочу силу. Селянство своїми силами збудувало 20 початкових шкіл.

В 1926—1927 рр. в деяких округах, зокрема в Кременчуцькому на кошти селянства споруджувалася значна частина всіх шкіл, що будувалися в селах [13]. У цілому по республіці було зведено таким чином близько 400 приміщень.

Особливо посилюється залучення громадськості до боротьби за здійснення загального обов'язкового навчання з початку 1927 року, коли на відповідальну посаду керівника Наркомату Освіти партія направила М. О. Скрипника. Він гостро критикував поширені серед деяких працівників НКО бюрократично-чиновницькі погляди на те, що нібито органи народної освіти своїми власними силами, без активної участі і допомоги широких народних мас можуть здійснити обов'язкове загальне навчання, зміцнити матеріальну базу освітніх закладів. «Ніякий нарком, — говорив він, — ніякий апарат Наркомосу в цілому не зміг і ніколи не зможе цього завдання виконати, якщо не буде широкої самодіяльності трудящих мас, і, передусім, самодіяльності, творчої участі мас пролетарських» [10, т. IV, ч. 1, с. 12].

ЦВК і РНК СРСР приймають рішення про самооподаткування населення. На його розвиток і конкретизацію ВУЦВК та РНК УРСР видали декрет про самооподаткування населення сільських місцевостей. Кошти від цього заходу йшли на задоволення культурних і громадських потреб села.

Слід підкреслити, що ці закони стали можливі лише в результаті того, що в цілому по Радянській країні, і в тому числі по УРСР, був накопичений певний досвід залучення добровільних внесків населення на культурне будівництво, використання сил громадськості для створення матеріальної бази шкіл. Однією з передумов прийняття декрету було і те, що на цей час значно зросли добробут села і його культурні потреби.

Але до 1927 р. держава не регламентувала законодавчим шляхом самооподаткування, як і не надавала цьому важливому громадському процесові плановості. Тепер добровільний збір коштів населення необхідно було ввести в певні межі та створити умови, що гарантували б правильний розподіл обов'язків і податку.

В УРСР, як і по всій країні, розмір внеску становив 35% від кількості сільськогосподарського податку. Оскільки цей податок залежав від розмірів майна селян, то основний його тягар падав на куркульство. Селянська біднота, що не сплачувала сільськогосподарського податку, звільнялася і від збору на культурне будівництво.

Передбачаючи, що закон про оподаткування викличе опір куркульства, партійні організації, органи радянської влади розгорнули велику роботу по підготовці до його запровадження. Так, Харківський окружком КП(б)У і президія окрвиконкому 7 січня 1928 року, через кілька днів після початку цієї кампанії, обговорили питання про самооподаткування, виділили уповноважених, які провели 10 січня по всіх районах наради-інструктажі голів сільрад і КНС. Особлива увага зверталася на необхідність активізації навколо цієї справи сільської бідноти. З окружного центру і з районів на села виїхали спеціальні уповноважені, які допомагали сільрадам та громадськості в проведенні заходів, необхідних для здійснення закону.

До роботи в справі самооподаткування також залучалися фінансові апарати районів та керівники районних установ. З метою посилення відповідальності райвиконкомів окрвиконком зобов'язав їх кожні п'ять днів інформувати про хід збирання податків.

Щоб надати цьому заходів популярності, показати його важливість, привернути до нього увагу громадськості, всі газети висвітлювали хід кампанії, подібно до того, як це робилося у справі хлібозаготівель, посівної чи жнив. У січні 1928 року майже кожен номер газети «Комуніст», «Вісті» та інші давали таку інформацію і друкували рішення багатьох сільських зборів про об'єкти будівництва.

Широка політико-масова робота розгорнулася на селі. Там, де були партійні організації, питання про самооподаткування обговорювалося спершу на їх зборах, далі на зборах КНС та загальносільських. Саме так було зроблено в селі Гришино Артемівської округи. Гришинці прийняли рішення про самооподаткування в розмірі 45% сільгосподатку і на ці кошти побудувати школу [5, від 20 січ. 1928 р.]

У багатьох селах збори проходили з великим піднесенням, закінчувалися значними відрахунками у фонд культурного будівництва. Так, селяни села Золотухи Білоцерківського округу ухвалили самооподаткування в розмірі 80% сільськогосподарського податку. На зборах бідняки, звільнені від податку законом, вирішили: «На школу, на дітей дамо й ми» і тут же підписалися на значну суму [5, від 25 січ. 1928 р.]

Куркульство злісно виступало проти самооподаткування. Так, в селі Березівці Одеського округу куркулі тричі зривали збори і лише після втручання прокуратури збори вдалося зібрати і податок затвердити.

У селі Ісаєво Одеського округу куркульня жваво вела підготовчу кампанію проти закону, виставила своїх промовців на зборах, але зустріла організовану відсіч бідняків та середняків. З такою ж рішучістю селянство під керівництвом комуністів і комсомольців, КНС відбило напади куркульні в інших селах Ісаєвського району. В результаті район в кінці січня 1928 року повністю закін-

чив кампанію по самооподаткуванню і дав на культурно-громадське будівництво 104 тисячі карбованців [5, від 25 січ. 1928 р.]

В цілому по республіці уже на початку березня ухвалили рішення про самооподаткування 90% сіл, що зібрали 36,6 млн. крб. З них 17,6 млн. на культурне будівництво, причому з цієї суми 11 млн. крб. — на будівництво нових шкіл. Це перевищувало планові намітки Уряду УРСР.

Самооподаткування на Україні проводилося до повної перемоги колективізації. В 1928 р. і в наступних роках воно відіграло величезну роль у справі поліпшення культурного обслуговування населення республіки, зміцнення матеріальної бази шкіл.

12 лютого 1929 р. Оргбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про самооподаткування на селах», в якій позитивно оцінило діяльність партійних організацій і органів Радянської влади по керівництву цією кампанією. Відзначалось, що це сприяло зміцненню матеріальної бази шкіл, бо 60% всієї суми самооподаткування витрачалось на навчальні заклади на селі. ЦК КП(б)У вказував, що «досвід минулої кампанії самооподаткування свідчить про цілком позитивне ставлення бідняцько-середняцьких мас до самооподаткування, як до найважливішого засобу розвитку і зміцнення культурно-господарського будівництва на селі» [5, від 13 лют. 1929 р.]. Недоліком всієї кампанії було те, що в деяких округах кошти з самооподаткування витрачалися не за призначенням, що знижувало авторитет цього заходу. Щоб запобігти надалі таким явищам, за рекомендацією ЦК КП(б)У тепер уже загальними зборами сіл затверджувалися не лише суми самооподаткування, а і кошториси видатків на культурне та господарське будівництво, яке велося на ці кошти. Місцевим органам влади було запропоновано їх суворо дотримуватись і залучати громадськість до контролю за виконанням. Було також вказано на необхідність цілковитої добровільності цього податку [5, від 13 лют. 1929 р.]

Виконуючи ці вказівки ЦК, використовуючи набутий досвід, партійні і радянські організації успішно провели кампанію самооподаткування в 1929 і 1930 рр. Тільки в 1930 р. було зібрано 49 млн. крб.

Широкого розповсюдження набуло в ці роки проведення недільників і місячників допомоги школі. Так, в Маріупольському окрузі в листопаді 1928 р. було проведено суботник і недільник, кошти від яких пішли на зміцнення матеріальної бази освітніх закладів. Лише робітники заводу ім. Ілліча передали Окружній інспектурі народвіти десять тисяч карбованців. В Артемівському окрузі місячник допомоги школі дав біля ста тисяч карбованців.

Ще більше активізувалась діяльність партійних організацій і органів Радянської влади, громадськості по здійсненню закону про всеобуч в 1930—1932 рр.

Радянські історики відзначають велике значення постанов ЦК ВКП(б) і Ради Народних Комісарів СРСР про початкову, семирічну і середню школу в 1930—1932 рр. Залишається лише додати, що

успішне виконання згаданих постанов у значній мірі забезпечила велика організаторська і виховна робота партійних і радянських організацій. Цьому сприяв також і швидкий розвиток економіки нашої країни в рски першої п'ятирічки.

XVI з'їзд ВКП(б), обговоривши проблему соціалістичного будівництва, вказав на те, що «...докорінна соціалістична перебудова країни вимагає загального піднесення культурно-політичного рівня робітничих мас. Одна з вирішальних передумов культурної революції є ліквідація неписьменності, запровадження загального обов'язкового навчання, а також реформа школи й здійснення політехнічної освіти...» [1, т. III, с. 69].

Розглянемо коротко найвизначніші заходи партії по здійсненню закону про всеобуч в 1930—1932 рр.

25 липня 1930 р. ЦК ВКП(б), виходячи з рішень XVI з'їзду, прийняв постанову, в якій зобов'язав запровадити загальне обов'язкове навчання дітей віком 8—10 років у 1930—1931 році, а переростків, що не пройшли курсу початкової школи (11—15 років), охопити прискореними формами навчання: дворічними й однорічними курсами [2, с. 499—502]. У постанові також вказувалося, що з 1930—1931 року в промислових містах, фабрично-заводських районах і робітничих селищах здійснюється обов'язкове навчання в обсязі семирічки. На пропозицію ЦК ВКП(б), поруч із збільшенням державних асигнувань, тепер все більше залучались до фінансування шкіл громадські і господарські організації. З метою забезпечення педагогічними кадрами наново відкриті класи і школи, терміново розширювалася сітка педагогічних інститутів, технікумів, спеціальних курсів.

Центральному Комітетові ВЛКСМ було запропоновано протягом трьох років виділити по 20 тисяч комсомольців на учительську роботу і в педвузи.

ЦК ВКП(б) зобов'язав усі парторганізації «розглядати запровадження загального обов'язкового початкового навчання як важливішу політичну кампанію на весь найближчий період» [2, с. 501].

23 серпня аналогічну постанову ухвалив ЦК КП(б)У. Згідно з нею 26 серпня 1930 р. ВУЦВК приймає закон «Про загальне обов'язкове навчання», яким вводилася обов'язкова початкова семирічна освіта в місті і чотирирічна на селі. Всі радянські та господарські органи законом зобов'язувалися брати безпосередню участь у фінансуванні та будівництві шкіл. Для загального керівництва цією справою при РНК УРСР створювався Всеукраїнський Комітет допомоги загальному обов'язковому навчанню, на чолі якого був поставлений Голова Раднаркому В. Я. Чубар. Такі ж комітети створювалися при міських, районних і сільських Радах.

Уже влітку 1930 р. партійні організації, органи Радянської влади розгорнули величезну роботу по підготовці до нового навчального року. В серпні 1930 р. профспілкові організації республіки асигнували з своїх культфондів 4,5 млн. крб. на будівництво нових шкіл. Це було зроблено у відповідності до вказівок

ЦК КП(б)У та Всеукраїнського Комітету допомоги загальному обов'язковому навчанню.

Згідно з вказівками Колгоспцентру СРСР, 10% своїх культурно-побутових фондів на зміцнення матеріальної бази шкіл і організацію загального навчання виділили колгоспи країни.

Для забезпечення педагогічними кадрами шкіл НКО лише в 1930 р. організував шестимісячні і двомісячні курси при педтехнікумах і пединститутах, де навчалось 7000 майбутніх вчителів, в тому числі 3950 комсомольців, мобілізованих ЦК ЛКСМ на педроботу.

Значну роботу виконали видавництва, забезпечивши школи достатньою кількістю підручників уже в вересні—жовтні 1930 р.

Органи НКО на місцях провели при допомозі комітетів сприяння по більшості районів облік та запис до школи дітей, організацію нових класів, забезпечення учнів підручниками, зошитами, приладдями.

Діяльність партійних, радянських, громадських організацій республіки по здійсненню закону про всеобуч об'єднував і спрямовував Центральний Комітет КП(б)У. Проаналізувавши хід виконання постанов про загальне обов'язкове навчання, він 26 листопада 1930 р. прийняв спеціальне рішення. В ньому підсумовувалися результати роботи всіх організацій і громадськості в цій галузі, відзначалися перші успіхи у виконанні закону, а також критикувалися недоліки й помилки багатьох республіканських організацій, окремих райкомів партії, вказувалося на недостатню роботу Народного Комісаріату Освіти. За незадовільне керівництво справою загального навчання ЦК КП(б)У оголосив сувору догану з опублікуванням у пресі працівникам Фастівського, Шостенського, Бахмацького, Уманського і деяких інших райкомів партії [2, с. 521].

Було також вказано на необхідність посилити увагу Наркомату торгівлі і Всеукраїнського Комітету коопспілки до постачання шкіл продуктами харчування, підручниками, зошитами, а учнів — одягом і взуттям.

У 1930, як і в 1931 та 1932 рр., практикувалося проведення місячників громадського огляду загального навчання. В 1930 р. такий захід було здійснено в грудні. За цей час по всіх містах і селах республіки парторганізації, органи Радянської влади уважно перевірили стан загального навчання, обговорили наслідки перевірки, виправили багато недоліків тощо.

21 лютого 1931 р. ЦК ВКП(б) на основі аналізу діяльності місцевих парторганізацій приймає рішення «Про хід загального початкового навчання» і відзначає певні успіхи у здійсненні закону про всеобуч. Одночасно було піддано критиці окремі партійні та радянські організації за те, що вони, недооцінюючи важливе політичне значення всеобучу, не добилися потрібних темпів будівництва шкіл і підготовки педагогічних кадрів, не потурбувалися про повне забезпечення школярів одягом, взуттям та ін. Керуючись рішенням

ням ЦК, комуністи республіки посилили боротьбу за виконання закону про всеобуч. Особлива увага приділялась зміцненню матеріальної бази шкіл. Лише в 1930 р. школам республіки було передано 4,5 тисячі куркульських будинків [3, 1931, № 22, с. 2]. А в 1931 р. Уряд УРСР виділив на шкільне будівництво 26 млн. крб.

Все це давало плідні наслідки. В 1930—31 р. вперше за всю історію України в школах республіки навчалося 3 млн. 750 тис. дітей [4, с. 68]. До школи в цьому році було прийнято 920 тис. дітей, план прийому учнів перевиконано. Замість 11200 класів було відкрито 14200. Таким чином, діти віком 8—10 років були в основному охоплені загальним початковим навчанням.

25 липня 1931 р., в річницю постанови ЦК ВКП(б) «Про запровадження загального початкового обов'язкового навчання» народний комісар освіти УРСР М. О. Скрипник рапортував Центральному Комітетові ВКП(б) і Генеральному секретареві ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіну, Центральному Комітетові КП(б)У і Генеральному секретареві ЦК КП(б)У С. В. Косіору, що величні перемоги радянського народу в справі соціалістичного будівництва примножено ще одною славетною перемогою на фронті культурної революції — виконанням закону про загальне обов'язкове навчання.

Газети помістили цей рапорт на видному місці, що свідчило про його значимість. Директиви партії в цьому питанні на Україні були в основному виконані: дітей 8—10 років охоплено школою на 98,2%, а підлітків 11—15 років, що раніше залишилися поза школою, — на 85%. Із усієї кількості випускників чотирирічної школи 76% було охоплено семирічною школою [5, від 25 лип. 1931 р.].

Рада Народних Комісарів УРСР обговорила підсумки обов'язкового загального навчання за попередній навчальний рік і констатувала ці великі успіхи, про які рапортував М. О. Скрипник в ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. В постанові РНК указувалося, що тепер найважливішим завданням на 1931—1932 рр. є закріплення успіхів у запровадженні загального навчання в обсязі чотирирічки, перехід у більшості міст та районів до семирічки та подальше піднесення якості роботи шкіл.

Таким чином, у 1931 р. завдання здійснення загального обов'язкового навчання в обсязі чотирирічки було виконано. Це була визначна перемога, що стала можливою лише за часів Радянської влади, лише завдяки активній діяльності широких народних мас, керованих Комуністичною партією.

У 1926—1932 рр. партійні організації, органи Радянської влади, громадськість республіки провели грандіозну роботу по охопленню дітей шкільного віку навчанням. Успіхи радянської системи народної освіти в цей час були разючими. Якщо в 1911 році початкова школа на Україні охоплювала лише 1 млн. 294 тис. учнів, то в 1932 р. — 4 млн. 426 тис. До того ж слід підкреслити, що Радянська Україна, складова і невід'ємна частина Союзу РСР, під керівництвом Комуністичної партії, здійснюючи ці величні культурні перетворення, одночасно вела грандіозне соціально-економічне

будівництво, долала труднощі матеріальних нестатків, пов'язаних з тяжкою спадщиною економічної і культурної відсталості країни в минулому.

Високо оцінюючи розвиток народної освіти в цілому в період створення фундаменту соціалізму, ми повинні відзначити, що 1930—1932 рр. були часом особливо інтенсивної діяльності партійних організацій, органів Радянської влади, трудящих республіки у боротьбі за виконання закону про всеобуч.

Здійснення загального обов'язкового навчання на початку 30-х років було однією з передумов швидкого розвитку радянської культури в наступні часи соціалістичного та комуністичного будівництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, вид. VII, т. 2. К., Держполітвидав УРСР, 1954. 631 с.
2. Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. 1, К., Держполітвидав УРСР, 1959. 881 с.
3. Бюлетень НКО УРСР. Орган НКО УРСР, Харків, 1931, № 22.
4. VI Всесоюзний, XII Всеукраїнський з'їзди Рад. Постанови, X. — К., Держвидав, 1931. 88 с.
5. «Комуніст». Орган Центрального і Харківського Комітетів КП(б)У.
6. Я с н и ц ь к и й Г. І. Розвиток народної освіти на Україні. 1921—1932 рр. К., Вид-во Київського ун-ту, 1965. 255 с.
7. К о л о м і й ч е н к о І. І. Керівництво КП(б)У розвитком народної освіти в період підготовки наступу соціалізму по всьому фронту (1926—1929 рр.). — У збірнику: «Наукові праці з історії КПРС». Вип. 5. К., Вид-во Київського ун-ту, 1965. 158 с.
8. М и х а й л о в О. О., Ш е н д р и к Л. І. Діяльність партійних організацій України по розвитку народної освіти на селі в роки колективізації. — У збірнику: «Наукові праці з історії КПРС». Вип. 5. К., Вид-во Київського ун-ту, 1965. 158 с.
9. Т е н д е р е с Л. П. Будівництво радянської школи і розвиток народної освіти на Україні в 1926—1929 роках. — У збірнику: «Наукові праці з історії КПРС». Вип. 5. К., Вид-во Київського ун-ту, 1965. 158 с.
10. Б а б к о Ю., Б і л о к о б и л ь с ь к и й І. Микола Олексійович Скрипник. К., Політвидав України, 1967. 201 с.
11. М и х а й л о в О. О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929—1941 рр.). К., 1963.
12. Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР, ф. 166, оп. 13, спр. 9293, арк. 24.
13. Партархів Полтавського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 15, арк. 184.

Л. Л. ЗАМОРІНА

ПОЛІТИКО-МАСОВА РОБОТА КОМСОМОЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ МОЛОДІ В РОКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Комуністична партія Радянського Союзу, керуючись вказівками В. І. Леніна про те, що «суть не в «проголошенні» інтернаціоналізму, а в тому, щоб уміти бути, навіть у найтрудніші часи, інтернаціоналістом на ділі» [1, т. 31, с. 172], приділяла і приділяє велику

увагу інтернаціональному вихованню молоді. Партія повсякденно вказує на необхідність широкого використання в інтернаціональній роботі всіх засобів ідеологічного впливу, глибокого вивчення та узагальнення досвіду інтернаціонального виховання партійних і громадських організацій. Велике значення при цьому мають інтернаціональні традиції і досвід ВЛКСМ, набуті в роки першої п'ятирічки.

Питання інтернаціонального виховання трудящих в зазначений період все більше привертає увагу істориків. Однак у дослідженнях висвітлюється в основному лише один бік проблеми — інтернаціональні зв'язки з пролетаріатом капіталістичних країн [20; 25; 28].

Узагальненню досвіду ВЛКСМ по інтернаціональному вихованню радянської молоді присвячено лише кілька статей [19; 23; 33], опублікованих останніми роками, в яких досліджуються, головним чином, інтернаціональні зв'язки комсомолу з молоддю зарубіжних країн.

Дана проблема недостатньо вивчена і по окремих загонах ВЛКСМ. Ще в 20—30 роки з'явилися праці, що узагальнювали досвід інтернаціонального виховання молоді окремих комсомольських організацій України [22; 24; 32; 34]. Та вони носять швидше інформаційний, ніж дослідницький характер, і цінні, головним чином, своєю фактичною стороною.

У даній статті робиться спроба на основі архівних і друкованих матеріалів розкрити деякі форми політико-масової роботи ЛКСМУ по інтернаціональному вихованню молоді в роки першої п'ятирічки.

Для України посилення інтернаціонального виховання молоді в зазначений період мало виключно важливе значення. Це обумовлювалось рядом обставин. По-перше, багатонаціональним складом комсомолу УРСР. В його лавах налічувалося юнаків і дівчат понад 40 національностей, що становило 33,9% усієї кількості членів комсомолу республіки [27; 3. ф. 7, оп. 1, од. зб. 432, арк. 6]. По-друге, рішення велетенських завдань першого п'ятирічного плану викликало значне зростання робітничого класу, в основному за рахунок сільської молоді. На будовах, підприємствах, шахтах створювалися багатонаціональні колективи. Становлення їх було неможливе без посиленої роботи партійних і комсомольських організацій по інтернаціональному згуртуванню юнаків і дівчат різних національностей на основі класової солідарності і конкретних завдань соціалістичного будівництва. По-третє, наступ соціалізму, проведення політики індустріалізації і колективізації сільського господарства викликали різке загострення класової боротьби. Одним з її проявів була активізація діяльності шовіністів і націоналістів усіх мастей, які прагнули нав'язати трудящим, у першу чергу молоді, свою контрреволюційну ідеологію.

У зв'язку з цим визначились основні завдання інтернаціонального виховання молоді: вивчення марксистсько-ленінської теорії

і програми з національного питання; зміцнення дружби і братерського співробітництва між молоддю різних національностей Радянського Союзу; нещадна боротьба з проявами шовінізму, націоналізму та примиренства з ними; розширення міжнародних зв'язків і класової солідарності з юнаками і дівчатами капіталістичних країн.

Питання інтернаціонального виховання молоді знайшли своє відображення в рішеннях XVI з'їзду ВКП(б) та XI з'їзду КП(б)У. Значну увагу цим питанням приділили VIII та IX з'їзди ВЛКСМ і VII та VIII з'їзди ЛКСМУ.

Комсомольські організації України проводили велику роботу по втіленню рішень з'їздів у життя, використовуючи різноманітні форми і методи ідеологічного впливу на молодь: систему політичної освіти, інтернаціональні конференції і вечори, лекційну пропаганду, пресу, радіо тощо.

Вивчення архівних документів і матеріалів, аналіз учбових програм, комсомольських політшкіл і гуртків дає змогу зробити висновок, що в роки першої п'ятирічки в справі інтернаціонального виховання молоді, засвоєння нею марксистсько-ленінської теорії з національного питання винятково важливе місце належало мережі комсомольської політичної освіти.

Так, у 1928 р. в комсомольських школах політграмоти вивчався спеціальний курс «Розв'язання національного питання на Україні» [29], а програма семінарів агітпропактиву включала тему «Інтернаціональне виховання» [9].

Значну роль в інтернаціональному вихованні молоді відіграв заочний курс лекцій з національного питання, який в лютому — серпні 1930 р. друкуювався на сторінках газети «Комсомолец України». Програма курсу складалася з восьми тем, що охоплювали всі основні положення ленінської національної програми, а також практику розв'язання національного питання в СРСР [11]. Слід відзначити, що молодь не тільки знайомилася з цими лекціями, а й глибоко їх вивчала в комсомольських гуртках і політшколах.

Багато уваги в комсомольській політмережі відводилося питанням міжнародного робітничого та юнацького руху, програми і тактики КІМу, міжнародних подій. У тій чи іншій мірі ці питання розглядалися в усій системі політичної освіти, але найглибше вони вивчалися в предметних і тематичних гуртках, а також в гуртках поточної політики. Наприклад, на заняттях з історії міжнародного юнацького руху молодь знайомилася з такими темами: «Світова економічна криза», «Комінтерн — штаб світової революції», «КІМ — загін Комінтерну» та інші [21].

Заслуженою популярністю серед комсомольців України користувалися гуртки поточної політики. У 1930 р. в Харкові їх існувало 76, у Києві — 240, Дніпропетровську — 106, Кременчуку — 29 [3, ф. 7, оп. 1, од. зб. 382, арк. 97]. У них молодь всебічно вивчала питання міжнародної політики СРСР, рішення Комінтерну

і КІМу, а також досвід роботи комсомольських організацій зарубіжних країн.

Постійно турбуючись про підвищення ідейно-політичного рівня молоді, ЛКСМУ наполегливо дбала про нові форми роботи. З ініціативи місцевих комсомольських організацій в 1928—1929 рр. виникли такі цікаві форми політичної освіти, як ідейні зльоти (Дніпропетровськ), семінари спілкової (комсомольської) думки (Київ), трибуна спілкової думки (Миколаїв), семінари активу (Харків), ідейні недільники (Одеса). Незважаючи на різні назви, вони мали ряд спільних рис: актуальність обговорюваних питань, масовість, короткочасність. Змістом цих нових форм було обговорення питань господарської політики, комсомольського руху, міжнародного становища, національної програми (В. І. Ленін про національне питання, нацпитання в рішеннях з'їздів, національно-культурне будівництво) [6, ф. 1, оп. 11, од. зб. 86, арк. 84—86]. Отже, вишукуючи нові форми, комсомольські організації в центрі уваги ставили питання інтернаціонального виховання молоді.

Пожвавленому інтересу молоді до питань міжнародного юнацького руху, до історії і діяльності КІМу та його окремих секцій сприяло виникнення в 1929 р. інститутів «повпредів». Суть їх діяльності полягала в тому, що окремі комсомольці слідували за всіма подіями, які відбувалися в якійсь певній країні і регулярно на заняттях доповідали про важливі факти з життя молоді цих капіталістичних країн, про тяжкі умови праці і побуту, боротьбу юнаків і дівчат за свої права, про зростання їх класової свідомості. Цікаво проводила цю роботу молодь Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗ), створивши «дипломатичний корпус», до якого входили «повпреди» всього підприємства. На його засіданнях комсомольці обмінювалися досвідом проведення інформацій, узагальнювали кращі досягнення в роботі, регулярно випускали бюлетень «дипкорпусу», який знайомив молодь з усіма подіями за кордоном [17]. Численні дані свідчать про те, що в 1929—1932 рр. майже в усіх комсомольських осередках існували «повпреди».

У роки першої п'ятирічки широкого розповсюдження на Україні набули інтернаціональні конференції. Перша з них відбулася 8—10 листопада 1929 р. у Харкові. Вона обговорила такі питання: доповідь виконкому КІМу; завдання інтернаціонального виховання; про міжнародне революційне змагання комсомолу Харкова і Варшави та затвердила договір на міжнародне змагання між ними. На конференції працювало п'ять секцій, в яких глибоко і всебічно розглядалися різні аспекти інтернаціонального виховання, вивчався й узагальнювався досвід роботи окремих комсомольських організацій [30, с. 110]. Слід відзначити масовість цієї конференції — в кожному засіданні брало участь близько тисячі чоловік. Її гостями були представники Виконкому КІМу, комсомолу Варшави, Контону, Нью-Йорку, а також посланці братніх радянських республік — Білорусії і Закавказзя [10].

Харківська інтернаціональна конференція відіграла велику роль у пошкваленні інтернаціональної роботи не тільки на Харківщині, але й у всій республіці. На матеріалах конференції секретар ЦК ЛКСМУ Г. Рашміділов написав брошуру, яка стала надбанням усіх комсомольців України [30].

У листопаді — грудні 1929 р. аналогічні конференції пройшли в Києві [31, с. 37], Дніпропетровську [15], Кременчуку [8, ф. 5, оп. 1, од. зб. 88, арк. 10]. У наступні роки п'ятирічки, набувши широкого визнання серед молоді, інтернаціональні конференції проводились не тільки в масштабах області і району, але і в окремих первинних комсомольських організаціях. Так, на ХЕМЗі в 1929—1931 рр. відбулося шість таких конференцій. На них обговорювалися питання міжнародного робітничого та юнацького руху, досвіду інтернаціональної роботи, національно-культурного будівництва тощо [18]. Вони в значній мірі сприяли тому, що це підприємство посіло одне з перших місць в країні по інтернаціональній роботі [5, ф. 2605, оп. 3, од. зб. 1452, арк. 3].

Інтернаціональні конференції пошквалили діяльність комсомолу, допомогли виявити нові форми роботи. Згідно з рішеннями конференцій при окружках, райкомках, осередках створювались інтернаціональні штаби, бригади, групи, які керували й організували всю роботу по інтернаціональному вихованню.

Важливе місце в системі інтернаціонального виховання відводилося інтернаціональним вечорам. У роки першої п'ятирічки вони були однією з наймасовіших і найпоширеніших форм роботи. Наприклад, у клубах заводу ім. Петровського (Дніпропетровськ) з серпня 1930 по липень 1931 р. було проведено 44 інтернаціональних вечори [7, ф. 18, оп. 1, од. зб. 640, арк. 5]. В Маріупольському (тепер м. Жданов) інтернаціональному клубі за перше півріччя 1931 р. відбулося 7 вечорів інтернаціональної дружби і 13 вечорів запитань та відповідей [5, ф. 2605, оп. 3, од. зб. 1582, арк. 7], а в Одеському інтерклубі тільки в лютому 1932 р. комсомольський осередок організував чотири вечори [4, ф. 8265, оп. 1, од. зб. 29-а, арк. 14].

Комсомол України вносив багато цінної ініціативи під час підготовки і проведення інтернаціональних вечорів. Деякі комсомольські організації практикували вечори, на яких молодь знайомилася з культурою народів СРСР. Так, 18 березня 1930 р. в Артемівську був організований спільний вечір російської, української та єврейської семирічних шкіл. Після доповіді про інтернаціональне виховання відбувся концерт, який познайомив школярів з культурою цих народів [7, ф. 10, оп. 1, од. зб. 726, арк. 7]. Цікаво пройшов 18 серпня 1931 р. вечір єднання з білоруською культурою на харківському заводі «Серп і Молот» [5, ф. 2605, оп. 3, од. зб. 1061, арк. 110].

Комсомольські організації часто запрошували на інтернаціональні вечори іноземні делегації, які приїжджали до нашої країни. На таких вечорах молодь від гостей дізнавалася про життя і

боротьбу своїх ровесників за рубежем. Зустрічаючись з іноземцями, слухаючи їх розповіді про капіталістичну дійсність, радянські комсомольці ще більше цінували і примножували досягнення рідної Вітчизни, глибше розуміли свої інтернаціональні обов'язки. Підтвердженням цього є спільна боротьба юнаків і дівчат за здійснення завдань першого п'ятирічного плану, подання матеріальної допомоги комсомольцям капіталістичних країн, розширення міжнародних зв'язків. Так, на інтернаціональному вечорі, який відбувся 8 листопада 1929 р. в клубі залізничників (Дніпропетровськ), виступив ветеран Паризької комуни Густав Інар. Учасники вечора передали для політв'язнів 35 тис. крб., зібраних робітниками міста [16].

У досліджуваний період комсомол республіки послідовно викривав буржуазно-націоналістичні організації «Спілку визволення України» (СВУ) і «Спілку української молоді» (СУМ). ЦК ВЛКСМ у березні 1930 р., заслухавши повідомлення секретаря ЦК комсомолу України О. Бойченка про «СВУ», намітив конкретні заходи для викриття контрреволюційної суті цієї організації і запропонував комсомолу республіки вести непримиренну повсякчасну боротьбу з націоналізмом [6, ф. 1, оп. 3, од. зб. 65, арк. 169].

Навесні 1930 р. по всій республіці пройшли мітинги, збори, демонстрації, на яких молодь давала рішучу відсіч націоналістам, запевняла партію і уряд у вірності ленінським принципам пролетарського інтернаціоналізму. Так, лубенські комсомольці, на своїх зборах, засуджуючи діяльність націоналістів, заявили: «Геть зі шляху переможного маршу соціалізму контрреволюційну зграю» [12]. У відповідь на дії «СВУ» і «СУМ» 1213 молодих робітників Єнакієва (Донбас) вступили в комсомол і оголосили себе ударниками п'ятирічки [13].²¹

Велику роль у викритті «Спілки української молоді» відіграла комсомольська преса. За ухвалою ЦК ЛКСМУ в газеті «Комсомолец України» в березні—квітні 1930 р. друкувалась добірка статей про контрреволюційну діяльність «СУМ». Молодіжна преса широко висвітлювала і судовий процес над «Спілкою визволення України». В середині 1930 р. Центральний Комітет комсомолу України видав брошуру «Молоді фашисти в українській контрреволюції». Зібрані в ній матеріали характеризували контрреволюційну і антинародну діяльність «СУМ».

Головним методом боротьби проти націоналізму було озброєння студентської молоді марксистсько-ленінською національною теорією. Важливе місце в цьому належало лекційній пропаганді. В лекціях висвітлювались основні положення національної програми партії, ленінські вказівки про необхідність боротьби з усіма ухилами в національному питанні, розкривалася контрреволюційна суть буржуазного націоналізму. Так, на Харківському електромеханічному заводі в червні—липні 1930 р. було прочитано 40 лекцій і доповідей з національного питання [14]. На заводі ім. Петровського (Дніпропетровськ) в липні 1931 р. в усіх цехах відбулися

дповіді на тему: «Боротьба на два фронти в національному питанні». Їх прослухало 5220 юнаків і дівчат [7, ф. 18, оп. 1, од. зб. 639, арк. 1]. Аналогічна робота проводилась усіма комсомольськими організаціями України.

Усі ці заходи принесли позитивні результати. Як відзначив VIII з'їзд ЛКСМУ (січень 1931 р.), комсомол України, рішуче борючись на два фронти проти великодержавного шовінізму і місцевого націоналізму, досяг вирішальних успіхів у справі індустріалізації, колективізації сільського господарства і в національно-культурному будівництві, здійснив та зміцнив інтернаціонально-пролетарський союз трудящих СРСР [2].

Таким чином, у роки першої п'ятирічки під керівництвом партійних організацій ЛКСМУ проводив величезну політико-масову роботу по інтернаціональному вихованню молоді. Діяльність комсомолу характеризувалася ініціативою і наполегливістю в пошуках нових, найбільш ефективних форм інтернаціонального виховання. В роботі ЛКСМУ звичайним явищем стала пропаганда ленінської національної політики і міжнародного юнацького руху, використання в повній мірі занять в комсомольській політмережі, проведення інтернаціональних конференцій і вечорів. Все це формувало соціалістичну свідомість юнаків і дівчат України, виповнювало їх життя глибоким інтернаціональним змістом, спонукало по-ленінському вчитись, працювати і перемагати.

Досвід інтернаціональної роботи в роки першої п'ятирічки свідчить про необхідність ширшого і глибшого використання його в сучасний період, про важливість теоретичних пошуків у застосуванні нових форм і методів інтернаціонального виховання радянської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Л е н і н В. І. Завдання пролетаріату в нашій революції. — Повн. збір. тв., т. 31, с. 145—180.
2. ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій (1919—1966). К., «Молодь», 1969. 417 с.
3. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
4. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР.
5. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР.
6. Центральний архів ВЛКСМ.
7. Партійний архів Дніпропетровського обкому Компартії України.
8. Партійний архів Полтавського обкому Компартії України.
9. «Комсомолец-агітатор», 1928, № 20, с. 43.
10. «Комсомолец України», 1929, 10, 12 листоп.
11. «Комсомолец України», 1930, 10 берез.
12. «Комсомолец України», 1930, 20 берез.
14. «Комсомолец України», 1930, 24 лип.
15. «Майбутня зміна», 1929, 19 листоп.
16. «Майбутня зміна», 1930, 12 листоп.
17. «Генератор», 1930, 25 лип.
18. «Генератор», 1930, 31 лип.; 1931, 31 лип.; 1931, 29 верес.

19. Амоскин А. С. Интернациональное воспитание молодежи в период строительства социализма. В сб.: «Единство советского патриотизма и пролетарского интернационализма». Труды межвузовской научной конференции. Волгоград, 1967, с. 288—294; Использование опыта интернационального воспитания молодежи в 20—30-х гг. в современных условиях. — В сб.: «Вопросы интернационального воспитания». Вып. II, М., «Знание», 1970, с. 36—47.
20. Бондар В. П. Солідарність і дружба. К., «Знання», 1970. 48 с.
21. Боротьба за світовий Жовтень. Комінтерн. КІМ. ДВУ, 1931.
22. Глущенко І. Ми кімовці. ДВУ, 1929.
23. Гусев Б. Н. Деятельность комсомола по укреплению интернациональных связей с братскими союзами молодежи и трудящимися зарубежных стран (1929—1933). — Вестник ЛГУ, № 8. Серия: «История, язык, литература». Вып. I 1973, с. 10—15.
24. Изгур Г. «Огонь в конвертах». — «Молодий більшовик», Київ-Одеса, 1934. 90 с.
25. Иоффе А. Е. Интернациональные, научные и культурные связи Советского Союза. М., «Наука», 1969. 192 с.
26. Кимовец ли ты, товарищ? Луганский ОК ЛКСМУ. 1929. 22 с.
27. Михайловский И. Н. Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР. Львов, 1966. 18 с.
28. Озеров Л. С. Строительство социализма в СССР и международная пролетарская солидарность. 1921—1937. М., «Мысль», 1972. 235 с.
29. Політучьоба комсомольця. Підручник для міських КСМ шкіл політграмати «Пролетарій», 1928, с. 346—352.
30. Рашміділов Г. За інтернаціональне виховання мас. Х., 1931. 145 с.
31. Рот-фронт. Вид-во Петровського РК ЛКСМУ, 1929. 37 с.
32. Слуцький А. Революційний договір тисяч. Х., 1930.
33. Шварц П. И. Из истории деятельности комсомола по интернациональному воспитанию советской молодежи в период создания фундамента социализма (1926—1932 гг.). — Вестник ЛГУ, № 20. Серия: «История, язык, литература». Вып. 4, 1968, с. 30—38.
34. Шумський Арк. Революційне братання в дії. Х., 1932.

А. І. АБРАМЕНКОВА

ПРО РОБОТУ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ ПО ПІДВИЩЕННЮ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ КАДРІВ НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ (1959—1965 рр.)

Важливою умовою успішного виконання накреслених партією завдань по створенню матеріально-технічної бази комунізму є прискорення темпів науково-технічного прогресу. Перетворення науки в безпосередню продуктивну силу суспільства веде до зростання ролі інженерно-технічних кадрів, які беруть активну участь в з'єднанні науки з виробництвом.

В. І. Ленін, підкреслюючи велику роль спеціалістів народного господарства в будівництві соціалізму та комунізму, необхідність їх залучення до активної творчої роботи для прискорення технічного прогресу, писав: «... щоб управляти, треба бути компетентним, треба повністю і до точності знати всі умови виробництва, треба знати техніку цього виробництва на її сучасній висоті, треба

мати певну наукову освіту» [1, т. 30, с. 389]. У роботі партійних організацій з інженерно-технічними кадрами ці вказівки набувають особливого значення.

Партійні організації машинобудівних підприємств у роки семирічки набули великого досвіду в роботі з інженерно-технічними кадрами, які покликані здійснювати технічну політику партії. Окремі питання діяльності партійних організацій по вихованню та підвищенню громадсько-політичної та виробничої активності інженерно-технічної інтелігенції висвітлені в дисертаціях і статтях А. К. Булкіна, О. В. Вікулова, А. С. Міндубаєва, І. Ф. Суворова [4]. Змістовний матеріал для вивчення питання про роль самодіяльних творчих об'єднань трудящих у розвитку технічного прогресу на Україні подають монографії А. Г. Мітюкова [5] та П. Т. Рущенка [7]. Проблеми піднесення суспільної та виробничої активності трудящих стали предметом соціологічних досліджень, проведених в 1964—1966 рр. на машинобудівних заводах Харкова [6].

В історико-партійній літературі згадані питання вивчені ще недостатньо, а оскільки вони мають науковий і практичний інтерес, спробуємо узагальнити досвід парторганізацій машинобудівних підприємств України по підвищенню громадсько-політичної та виробничої активності інженерно-технічних кадрів, мобілізації їх на прискорення науково-технічного прогресу, зміцнення творчої співдружності з робітниками.

З 1960 по 1965 р. на машинобудівних та металообробних підприємствах України кількість інженерно-технічних працівників (ІТП) зросла на 170,8% при зростанні промислово-виробничого персоналу на 147,6% [2, с. 92—93].

Інженерно-технічних працівників партія розглядає не тільки як творців і організаторів науково-технічного прогресу, а й як політичних діячів, активних борців за побудову комунізму. Парторганізації, використовуючи зростаючий рівень професійно-політичної підготовки спеціалістів, стали частіше залучати їх до організаторської та пропагандистської роботи. В 1963 р. в Донецькій області понад 70 тис. керівних і інженерно-технічних працівників були пропагандистами, агітаторами та лекторами парткомів. 96,5% секретарів міськкомів, райкомів партії і парткомів підприємств мали вищу освіту, причому 63% з них — інженерно-технічну [13, ф. 7200, оп. 1, спр. 4, арк. 4].

У 1960 р. Краматорський міськком партії організував 6 груп лекторів, які об'єднували 285 керівних працівників міста. За рік вони прочитали понад 4 тис. доповідей. Систематично виступали перед трудящими керівники і головні спеціалісти машинобудівних заводів тт. Глазирін, Сологуб, Шахрай, Лядов, Венжега, Санжура [13, ф. 565, оп. 15, спр. 15, арк. 125].

У вирішенні складних виробничих питань зростала роль і відповідальність комуністів, які мали інженерно-технічну підготовку. В 1963 р. на Новокраматорському машинобудівному заводі після звітно-виборних зборів парторганізації очолили секретарі,

97% з яких мали вищу та середню освіту, дві третини становили інженери і техніки [13, ф. 900, оп. 6, спр. 138, арк. 56].

Розвиток мережі партійної освіти та форм масово-політичного навчання трудящих в роки семирічки вимагав значної кількості пропагандистів. Парткоми заводів залучили до цієї справи багатьох комуністів з числа керівників та ІТП. Так, на харківському заводі транспортного машинобудування ім. Малишева в 1960 р. пропагандистами працювали 58 начальників цехів і відділів, 24 заступники начальників цехів, 11 старших майстрів, 42 інженери та ін. керівні працівники [11, ф. 1, оп. 216, спр. 168, арк. 177].

У 1962 р. на луганському тепловозобудівному заводі ім. Жовтневої революції розпочали навчання в 121 гуртку та 35 теоретичних семінарах близько 3,5 тис. трудящих заводу. Майже 5 тис. робітників набували політичних і технічних знань в системі лєнінського навчання, що виникла на заводі в 1960 р. з ініціативи парторганізації тепловозо-рамного цеху і стала формою масового техніко-економічного навчання робітників. До керівництва гуртками та семінарами партком залучив 275 пропагандистів, з яких 112 мали вищу, а решта — середню технічну освіту [12, ф. 7, оп. 2, спр. 732-а, арк. 24, 25]. Один з кращих пропагандистів на заводі, керівник семінару конкретної економіки інженер-конструктор П. М. Попов виступив у обласній газеті з закликом взяти шефство над молодими пропагандистами, щоб допомогти їм оволодіти пропагандистською майстерністю. Тільки в Жовтневім районі Луганська його починання підхопили 36 пропагандистів, які взяли шефство над 38 молодими керівниками партійного навчання [12, ф. 300, оп. 3, спр. 618, арк. 331].

Зростання активності ІТП підтверджується й соціологічними дослідженнями. Результати проведеного в 1964—1966 рр. соціологічною лабораторією ХДУ дослідження на машинобудівних підприємствах Харкова показали, що інтерес інженерно-технічної інтелігенції до громадсько-політичної роботи значно зріс, — причому він залежить від рівня освіти. ІТП з вищою та незакінченою вищою освітою з 7 видів суспільної діяльності на перше місце поставили політико-масову роботу (30,8%), на друге — винахідництво та раціоналізаторство (17%) і на третє — вдосконалення управління виробництвом (14,4%) [6, с. 229].

У кінці 1958 р. в країні розгорнулася нова форма соціалістичного змагання — рух за комуністичне ставлення до праці. Слідом за робітниками в нього активно стали включатися й ІТП, особливо коли змагання охопило трудові колективи цілих підприємств. Партійні організації допомогли їм виробити зобов'язання, визначили конкретні форми участі в змаганні.

У змагання включалися цілі колективи відділів інженерної служби. На Старокраматорському машинобудівному заводі за звання колективу комуністичної праці змагались відділи головного конструктора і головного технолога. Змагання сприяло розвитку технічної творчості ІТП. Вони розробляли реферати з актуальних тех-

нічних питань, брали участь у розвитку раціоналізаторського руху. В 1962 р. 170 раціоналізаторів конструкторського відділу подали 289 пропозицій, а в технологічному відділі за 3 роки — 944. У 1963 р. 61 співробітник цього відділу став ударником комуністичної праці [14, ф. Р—2605, оп. 8, од. зб. 2702, арк. 29, 31, 37].

Поширеною формою змагання ІТП стало складання особистих творчих планів, які включали найважливіші виробничі завдання, підвищення професійно-технічного рівня, розробку і освоєння нових технологічних процесів тощо. На НКМЗ у 1963 р. особисті творчі плани мали 70 ІТП відділу головного технолога. Парторганізація відділу сприяла поширенню цього почину, і на початку 1964 р. особисті творчі плани склали вже 150 технологів, які розробляли 222 актуальні теми [10, 1964, 29 лютого]. В роки семирічки ІТП вперше взяли таку широку участь в соціалістичному змаганні.

Значний вклад вносили ІТП у розвиток руху за комуністичне ставлення до праці, подаючи допомогу робітникам — учасникам змагання. З ініціативи парторганізацій на багатьох підприємствах були створені громадські інститути передового досвіду та університети технічного прогресу, які допомагали трудящим оволодівати технічними знаннями. В Одеській області в 1963 р. працювало 27 громадських інститутів впровадження передових методів праці, в яких навчалися 4620 чоловік. 3622 з них — учасники змагання. У Київській області діяло 11 громадських університетів та інститутів. У них навчалось 1308 чоловік. Парторганізація Харківського електромашинобудівного заводу організувала на підприємстві громадський інститут комуністичної праці, в якому вивчався та поширювався досвід передовиків і новаторів [14, ф. Р-2605, оп. 8, од. зб. 3702, арк. 5, 6].

Важливими віхами в розвитку технічної політики Комуністичної партії були ХХІ з'їзд партії, що вказав шляхи дальшого вдосконалення виробництва у всіх галузях народного господарства, та червневий (1959 р.) Пленум ЦК КПРС який намітив широку програму прискорення технічного прогресу в країні. Партійні організації, здійснюючи прийняті рішення, приділяли велику увагу розвитку технічної творчості мас, зокрема винахідництву і раціоналізаторству, розглядаючи їх як складові успішного вирішення завдань технічного прогресу.

В роки семирічки кількість винахідників та раціоналізаторів в республіці зросла більш ніж удвоє, з 245 тис. в 1958 р. до 535,2 тис. в 1965 р. [3, с. 56].

Восени 1959 р. на багатьох підприємствах виникли громадські конструкторсько-технологічні бюро (ГКТБ). Вперше в республіці вони були створені в серпні 1959 р. молодими спеціалістами та робітниками харківських підприємств — заводу транспортного машинобудування ім. Малишева та першої панчішної фабрики. Партійні і профспілкові організації активно підтримали нові форми сприяння громадськості розвиткові технічного прогресу, допомагали їх швидкому поширенню. На початку 1960 р. на підприєм-

ствах Харкова уже діяло 42 ГКТБ, в яких брали участь понад 500 чоловік [5, с. 79].

Партійні та комсомольські організації подавали ГКТБ систематичну допомогу, зміцнювали їх кваліфікованими конструкторами, брали активну участь у складанні та обговоренні їх тематичних планів, організовували обмін досвідом. У 1962 р. на Україні налічувалося 3 тис. ГКТБ, які об'єднували понад 28 тис. учасників, а вже через 2 роки було 4621 ГКТБ, в яких перебувало 47825 робітників та ІТП. Найбільше їх було на підприємствах машинобудівної та металургійної промисловості [14, ф. Р—2605, оп. 8, од. зб. 3733, арк. 2; од. зб. 4126, арк.]. На початку 60-х років в ГКТБ ІТП склали 80—90%.

ГКТБ подавали велику допомогу винахідникам та раціоналізаторам у розробці технічної документації, консультували їх з технічних питань, допомагали впроваджувати пропозиції. Добре працювали ГКТБ на Жданівському заводі важкого машинобудування, ХТЗ, Херсонському судобудівному, на Київському заводі «Ленінська кузня», луганському тепловозобудівному ім. Жовтневої революції, НКМЗ та ін.

Сприяла розвитку раціоналізаторського руху і шефська допомога ІТП раціоналізаторам. Група ІТП ХТЗ в 1960 р. виступила з закликом, щоб кожний інженер і технік заводу взяв шефство над 1—2 раціоналізаторськими пропозиціями і добився їх впровадження. Партком ХТЗ схвалив цю ініціативу і рекомендував поширити її в усіх цехах та відділах заводу. Тільки за 3 місяці, що минули з часу почину, було впроваджено 300 пропозицій. Широкого розмаху набула шефська допомога ІТП раціоналізаторам на одеському заводі важкого кранобудування ім. Січневого повстання, на київських заводах «Ленінська кузня», «Червоний екскаватор», заводі верстатів-автоматів ім. Горького, сумському машинобудівному ім. Фрунзе та ін. [7, с. 49—50].

З ініціативи партійних організацій на багатьох підприємствах ІТП брали участь у навчанні раціоналізаторів. Так, на київському заводі верстатів-автоматів ім. М. Горького для раціоналізаторів, які не мали спеціальної освіти, відкрився університет технічної творчості [9, 1961, 14 серпня]. На НКМЗ діяв дворічний університет раціоналізатора, а в цехах — школи раціоналізатора [14, ф. Р—2605, оп. 8, од. зб. 2888, арк. 58].

Важливим напрямком підвищення громадської активності трудящих став розвиток громадських засад. Партійні організації надавали великого значення виникненню на громадських засадах таких нових форм творчої співдружності робітників та ІТП, як ГКТБ, про які йшла мова раніше, громадські бюро економічного аналізу (ГБЕА), громадські інститути, лабораторії та групи науково-дослідної роботи, громадські бюро технічної інформації (ГБТІ). Вони сприяли розвитку технічного прогресу, зростанню продуктивності праці, узагальненню та пропаганді передового досвіду. Надаючи всебічну допомогу в зміцненні творчих об'єднань на громад-

ських засадах, партійні організації залучали первинні організації НТТ для надання їм практичної науково-технічної допомоги, для підвищення творчої активності трудящих. Кількість первинних організацій НТТ на Україні в роки семирічки подвоїлась, а кількість їх дійсних членів зросла з 280 тис. до 635,6 тис., майже 20% їх склали передові робітники [7, с. 69]. На кінець 1964 р. при допомозі НТТ в республіці було створено 4621 ГКТБ, 6345 ГБЕА, 615 громадських інститутів, лабораторій та груп науково-дослідної роботи, 3862 ГБТІ. Тільки в ці творчі об'єднання входило майже 140 тис. передових робітників та ІТП [14, ф. Р—2605, оп. 8, од. зб. 4126, арк. 1].

Значно зросла за роки семирічки творча активність машинобудівників Харківщини. У 2,5 рази збільшилася кількість членів ВТВР, потроїлась кількість членів творчих комплексних бригад, на 6 тис. зросло число раціоналізаторів, у 4 рази стало більше членів ГБЕА та ін. Про це наглядно свідчать дані таблиці [6, с. 162, 171, 173, 180].

Показники	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Кількість винахідників і раціоналізаторів, які подали пропозиції (тис. чол.)	36,0	39,2	39,6	41,4	41,7	41,7	42,7
Кількість впроваджених пропозицій (тис. чол.)	35,8	39,5	40,0	41,3	40,5	41,5	41,2
Кількість учасників ВТВР	27235	30683	40840	44570	53144	58349	64113
Кількість первинних організацій НТТ	627	778	781	789	838	909	966
Кількість дійсних членів	23440	30096	32214	35885	40332	46824	52612
Кількість творчих комплексних бригад	—	1082	1264	3222	3395	4607	5082
Число учасників творчих бригад	—	4283	4445	8032	9572	12496	13032

Конкретним проявом зрослої громадсько-політичної та виробничої активності інженерно-технічних кадрів машинобудівних підприємств була їх участь у широкій пропаганді передового досвіду, в боротьбі за підвищення продуктивності праці, діяльність по вдосконаленню конструкцій машин та механізмів, поліпшення якості продукції, сприяння вдосконаленню управління виробництвом, впровадження наукової організації праці на підприємствах.

Отже, партійні організації машинобудівних підприємств України, неухильно втілюючи в життя політику партії, спрямовану на розвиток науково-технічного прогресу, на зростання громадської активності трудящих, поліпшуючи партійне керівництво інженерно-технічними кадрами, домоглися значних успіхів. За роки семирічки машинобудівники створили близько 3 тис. сучасних зразків машин та обладнання, ввели в дію сотні механізованих та автоматизованих цехів, ділянок та підприємств. Кількість механізованих, потокових та автоматизованих ліній в машинобудуванні за цей період зростає майже в 4 рази [8, с. 90, 91, 109]. Виступаючи в авангарді боротьби за зростання темпів науково-технічного прогресу, інженерно-технічні кадри сприяють прискореному створенню матеріально-технічної бази комунізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Л е н і н В. І. Промова на III Всеросійському з'їзді робітників водного транспорту. — Твори, т. 30, с. 387—393.
2. Труд в СССР. Статистический сборник. М., 1968. 342с.
3. Народне господарство Української РСР в 1965 р. Статистичний щорічник К., 1966. 715 с.
4. Б у л к и н А. К. Идеино-политическое воспитание производственно-технической интеллигенции. Л., 1971, 46 с.; В и к у л о в О. В. Руководство КПСС развитием творческой активности инженерно-технической интеллигенции (1965—1970 гг.). М., 1971 Автореф.; М и н д у б а е в А. С. Деятельность КПСС по повышению роли инженерно-технической интеллигенции в создании материально-технической базы коммунизма. Казань, 1970. 20 с. Автореф.; С у в о р о в И. Ф. Развитие КПСС творческой активности инженерно-технических работников в ускорении технического прогресса (1959—1970 гг.). М., 1974. 23 с. Автореф.
5. М и т ю к о в А. Г. Рабочий класс Украины в борьбе за развитие промышленности (1956—1961 гг.). К., «Наук. думка», 1965. 199 с.
6. Роль общественности в управлении производством. Опыт конкретно-социологического исследования. Х., Изд-во Харьк. ун-та, 1968. 239 с.
7. Р у щ е н к о П. Т. Діяльність Комуністичної партії України по прискоренню науково-технічного прогресу в промисловості. Х., Вид-во Харьк. ун-ту, 1969. 202 с.
8. Створення матеріально-технічної бази комунізму. К., «Наук. думка», 1967. 326 с.
9. «Верстатобудівник». Орган парткому, завкому профспілки, комітету комсомолу та дирекції Київського заводу верстатів-автоматів ім. Горького.
10. «За технічний прогрес». Орган парткома, ЗК профсоюзу та дирекції Новокраматорського з-да.
11. Партархів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
12. Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України.
13. Партархів Донецького обкому Компартії України.
14. Центральний Державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва.